T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

YEŞİLZÂDE MEHMED SALİH EFENDİ'NİN *DURÛB-I EMSÂL: ZÜREFÂ KELÂMI* ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA SARI

İstanbul, 2021

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

YEŞİLZÂDE MEHMED SALİH EFENDİ'NİN *DURÛB-I EMSÂL: ZÜREFÂ KELÂMI* ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA SARI

Danışman: DOÇ. DR. AHMET KARATAŞ

İstanbul, 2021

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Mustafa SARI

Anabilim Dalı : İlahiyat

Programı : İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ahmet KARATAŞ

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Kasım 2021

Anahtar Kelimeler : Türk İslam Edebiyatı, Yeşilzâde Mehmed Salih, Durûb-ı Emsâl, atasözü, deyim.

ÖZET

Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin *Durûb-I Emsâl: Zürefâ Kelâmı* Adlı Eseri

Kelime anlamı "örnek", "örnek verme" olan mesel ve darb-ı mesel, on beşinci yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarımıza girmiş ve çoğul şekli olan "Durûb-ı Emsâl" adında pek çok atasözü mecmua, risale ve kitapları telif edilmiştir. Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin "Durûb-ı Emsâl: Zürefâ Kelâmı" adlı eseri de bunlardan biridir. Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemini yaşamış, Millî Mücadele'ye katılmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk döneminde mebus olmuş Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin, döneminin siyasi ve sosyal olaylarını da yansıttığı ve kendi hattıyla yazdığı bu eserinin de derleme atasözleri ve deyimler kitabı diyebileceğimiz durûb-ı emsâllere önemli bir örnek teşkil edecektir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Mustafa SARI

Field : Theology

Programme : Islamic History and Arts

Supervisor : Assoc. Prof. Ahmet KARATAŞ

Degree Awarded and Date : Master – November 2021

Key words **:** Turkish Islamic Literature, Yeşilzâde Mehmed Salih, Durûb-ı Emsâl, sayings, idioms.

ABSTRACT

Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi's Literary Work *Durûb-ı Emsâl: Zürefâ Kalamı*

"Mesel" and "darb-ı mesel", which have the meanings of "example" and "exemplify", have entered our written sources since the fifteenth century and many proverb journals, tracts and books have been copyrighted since then, called "Durûb-ı Emsâl" that means the plural form this meaning. Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi(who is from Erzurum)'s literary work "Durûb-ı Emsâl: Zürefâ Kalamı" is one's of them. Reflecting political and social events of his period and written out by his own handwriting Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi's this literary work will be an important example of "durûb-ı emsâl" that we can call the book of compilation of proverbs and idioms; -who lived during the last period of the Ottoman Empire and foundation period of the Republic of Turkey, joined National War of Independence, became deputy of the first term of The Grand National Assembly of Turkey.

ÖNSÖZ

Günlük dili süslemek, ifadeye canlılık vermek gibi vazifeler görmelerinden dolayı onları bir araya toplayıp ayrı bir nevi gibi incelemek ihtiyacı duyulmuş olan atasözlerimizin kültürel mirasımızı gelecek nesillere aktarmada önemli bir rol oynadıkları düşünülürse, önemli bir tarihi dönemeçte yazılmış bu eserin de gelecek nesillere aktarımını sağlayabilme amacıyla tezimizde eserin transkripsiyonu yapılacaktır. Eserin tek yazma nüshası olduğundan bu yol tercih edilmiştir. Yazarın siyah kalemle yazdığı atasözleri ve deyimler, tarafımızdan normal karakterde yazılacak; bu atasözü ve deyimlere kendi yorumlarını yaptığı kırmızı ile yazılmış kısımlar da italik olarak yazılacaktır. Bu sayede kültürel mirasımızın süzgecinden geçmiş, yılların birikimini yansıtan atasözlerimiz ile yazarın yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, iktisadi hayatını yorumladığı kısımlar ayrı ayrı değerlendirilme imkânı sağlanacaktır. Ayrıca yaptığı yorumları da sağlıklı değerlendirebilmek amacıyla eserimizin müellifi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin hayatı da ana hatlarıyla tanıtılacaktır. Mehmed Salih Efendi'nin hoca, öğretmen ve tasavvufi kişiliği ve aldığı eğitim münasebetiyle hem kendi yorumlarında hem de atasözleri ve deyimlerde dinimiz İslam'ın etkilerini ve yansımalarını da incelemeye çalışacağız.

Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin bu eserinin transkripsiyonu ile hem o dönemde bilinen ve günlük hayatta kullanılan fakat aradan geçen neredeyse yüz yıllık süreçte unutulan atasözü ve deyimlerimizi tekrar hatırlamak ve hatırlatmak hem de Mehmed Salih Efendi'nin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi sunabilmeyi amaçlıyoruz. Ayrıca atasözü ve deyimlerimizin oluşumunda, Türk Edebiyatı'nın birçok alanında olduğu gibi, İslami motiflerin tesirini de göstermek istiyoruz. Bu sayede kültürel mirasımızın gelecek nesillere aktarım vasıtalarından biri olan atasözleri ve deyimlerimizin tanıtımına bir katkımızın olmasını temenni ediyoruz.

Tez çalışmam boyunca güler yüzlü bir şekilde rehberlik eden danışmanım kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet KARATAŞ'a, maddi manevi desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Muhammed Atıf DOĞAN'a ve Ahmet Hasan AYTER'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa SARI

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER ... III
GENERAL KNOWLEDGE ... IV
ÖNSÖZ ... V
İÇİNDEKİLER ... VI
KISALTMALAR ... VII
GİRİŞ ... 1
I. Darb-ı Mesel, Atasözü, Deyim, Vecize ... 1
II. Atasözleri Derlemeleri / Durûb-ı Emsâller ... 3
BİRİNCİ BÖLÜM
YEŞİLZÂDE MEHMED SALİH EFENDİ'NİN HAYATI ve ESERLERİ
I. Doğumu ve Ailesi ... 7
II. Hocaları ve Eğitimi ... 7
III. Öğretmenliği, Mebusluğu ve Çalışma Hayatı ... 8
IV. Vefatı ... 10
V. Edebî ve Tasavvufî Kişiliği ... 10
VI. Eserleri ... 11
İKİNCİ BÖLÜM
ḌURÛB-I EMṢÂL = ẒURAFÂ KELÂMI (İNCELEME-METİN)
I. Durûb-ı Emsâl Hakkında Genel Değerlendirme ... 14
II. Durûb-ı Emsâl'in Nüsha Tavsifi ... 19
III. Metnin Kuruluşunda İzlenen Yöntem ... 20
IV. Metin ... 22
SONUÇ ... 138
KAYNAKÇA ... 140
DİZİN ... 142
EKLER ... 147

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.mlf. : anılan müellif

AÜ : Ankara Üniversitesi

bk. : Bakınız

c. : Cilt

DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

haz. : Hazırlayan

İÜ : İstanbul Üniversitesi

Ktp. : Kütüphanesi

nr. : Numara

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

sy. : Sayı

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi

TDEA: Türk Dili ve Edebiyati Ansiklopedisi –Devirler/İsimler/Eserler/Terimler

TS : Türk Dil Kurumu, Tarama Sözlüğü

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

vr. : Varak

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin *Durûb-ı Emsâl: Zürefâ Kelâmı* adlı eseri olduğu için önce atasözü yerine geçen darb-ı mesel, çoğulu durûb-ı emsâl, atasözü, deyim ve vecize kavramları tanıtılacak, atasözleri hakkında biraz daha açıklama yapıldıktan sonra edebiyatımızdaki durûb-ı emsâller üzerinde durulacaktır. Zira bu tür eserlerde atasözleri, deyimler ve vecizelerle beraber bulunmaktadır.

I. Darb-ı Mesel, Atasözü, Deyim, Vecize

Belirli bir kaynaktan çıkmış fakat sonrasında yaygınlaşarak halka mâl olmuş anonim özdeyiş, atasözü; olarak tanımlanan "mesel"in (çoğulu emsâl) Arapça'daki kelime anlamı, "benzemek, benzeri olmak" mânasındaki *müsûl* kökünden türemiş bir sıfat olup "benzeyen"dir. Darbü'l-mesel (darbımesel) ise bir meseli ortaya çıktığı ilk hale benzeyen yeni durum için söylemek ve kullanmaktır. Konuşma esnasında açıklama ya da örneklendirme için mesel zikretmeye de "irsâl-i mesel" adı verilir. Meselin ilk söylendiği aslî haline *mevrid*, ona benzeyen, sonra ortaya çıkan haline de *madrib* denir. Bu yüzden meseli "madribi mevridine benzeyen yaygın özdeyiş" diye de tanımlamışlardır. Benzerlik ilgisine dayanan meseli diğer söz çeşitlerinden ayıran ana unsurlar lafzının kısa, anlamının doğru, aynı zamanda yaygın ve anonim olması, formunun kalıplaşmış olmasıdır.[1] Arapça'da atasözüne yakın anlamda kullanılan darb-ı mesel, XV. yy.'dan sonra edebiyatımızda pend kelimesi ile beraber atasözü ve atasözleri anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Atasözü, atalarımızın gözlem ve tecrübeleri sonunda vardıkları düşünceleri öğüt ve örneklemeler yolu ile veren, birçoğu mecazi anlam taşıyan, kalıplaşmış, genelde sözlü gelenek içinde nesilden nesile geçen, anonim nitelikteki özlü sözdür. Çoğul kullanımı atasözleri olmakla beraber atalar sözü, nadiren de atalar sözleri şeklinde de kullanılmıştır.[2]

Deyim, bir kavram ya da durumu çekici bir anlatımla veya özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözlerdir.[3]

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA*, IXXX, 293-297.
[2] Aydın Oy, "Atasözü", *DİA*, IV, 44; a.mlf., "Atasözü", *TDEA*, I, 214.
[3] Ömer Asım Aksoy, "Atasözleri, Deyimler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1963, s. 148.

Deyimler ve atasözleri, kalıplaşmış olmaları, genellikle mecaz anlam taşımaları, anonim nitelik göstermeleri bakımlarından benzerlik göstermektedirler. Fakat, deyimlerin sayısı ve de kullanım alanları atasözlerine göre daha çoktur. Ayrıca deyimlerin çoğu cümle yapısında olmadığından hüküm anlamları da yoktur; atasözlerinin ise genellikle cümle yapısında olduklarından bir hüküm anlamı vardır.[4] Deyimi atasözünden ayırmak için dikkat edeceğimiz husus, deyimin bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbı olması; düstur niteliğinde bir söz olmamasıdır.[5]

Vecize ise bilinen bir kişi tarafından söylenen sözlerdir. Bu noktada atasözünden farkı atasözlerinin söyleyeninin artık belli olmayıp anonim bir nitelik göstermesidir. Vecizeler, okumaya dayanan kültür yolu ile toplum içine girerken atasözleri ise toplumun geleneği içinde var ettiği ve yaşattığı sözlerdir.

Atasözleri konuşma esnasında, şiirde veya diğer eserlerde malzeme olarak kullanıldığı, bağımsız bir nitelik göstermediği için anonim halk edebiyatı verimlerinden olmakla beraber başlı başına bir edebî tür sayılmazlar. Genellikle ölçülü ve kafiyeli olan atasözlerinde mecaz başta olmak üzere aliterasyon, cinas, kinaye, intak, teşbih, tezat gibi söz sanatlarına sıklıkla rastlanır.

Günlük hayatta sıkça kullanılan atasözlerini öğüt vermek, örnek göstermek, sözümüze güç katmak, düşüncelerimize delil bulmak, duygu ve düşüncelerimizi kısa yoldan belirtmek istediğimizde yararlanırız. Çalışma konumuzdaki durûb-ı emsâlde de Yeşilzade, öğretmen kişiliğinin de etkisiyle öğüt verici atasözlerini sıkça kullandığı, yaptığı yorumlarda da yine öğüt verme kaygısı görülmektedir.

Zaman içerisinde unutulsalar da bir kısmının söyleniş hikâyeleri olan atasözlerinin ilk kullanılmaya başlandığından günümüze kadar aynı kalmayıp, sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgelere, görgüye, dilin gelişimine, din ve törelere, medeniyete, ağız özelliklerine göre değişiklikler gösterdikleri de olur. Tamamen unutulan ve kullanıştan düşen atasözleri olduğu gibi bütün yurtta kullanılan atasözlerinin yanında yalnızca bir yörede yaşayan mahallî atasözleri de bulunmaktadır.

[4] Aydın Oy, "Atasözü", *TDEA*, I, 216.
[5] Deyim ve atasözleri farklılıkları için bk. Ömer Asım Aksoy, a.g.m., s. 142.

Yazıya geçirilmiş ilk atasözü örneklerine Mezopotamya'daki tabletlerde, Türk atasözü örneklerine de Orhun Âbideleri'nde rastlanmaktadır. Göktürk ve Uygur alfabeleriyle yazılmış metinlerde *sav* ismiyle atasözü örnekleri görülmektedir. Kaşgarlı Mahmud *Divanü lügati't-Türk* adlı esriyle bilinen ilk Türk atasözleri derlemesini yapmıştır. *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-hakāyık* ile de Yûsuf Has Hâcib ve Edib Ahmed Yüknekî atasözlerini nazım sahasında kullanmışlardır. Bu eserlerle başlayan şiirde atasözleri kullanma geleneği, Necati, Meali, Nâbî, Sâbit, İzzet Molla, Sümbülzâde Vehbî gibi şairlerce devam etmiş ve Ziya Paşa'ya kadar ulaşmıştır.[6] Divan şairleri, mesnevi tarzında yazılmış küçük hikâyelerle münazara, hevesnâme, şehrengiz mahiyetinde yazılmış eserlerde darb-ı mesellerden çokça faydalanmışlardır.[7] Şuarâ tezkiresi yazarlarından Latîfî, Anadolu'da şiirde ilk mesel kullanan kişinin Sâfî mahlasını kullanan Cezerî Kâsım Paşa olduğunu, Necâtî Bey'de ise kemâlini bulduğunu belirtir.[8] İshak Çelebi bir beytinde onlar için: "*Şi'rin dilersen okuna makbûl-ı halk ola / Sâfî, Necâtî şi'ri gibi pürmesel gerek.*" demiştir.[9] Levni, Hıfzı, Figani… vd. şairler de Âşık edebiyatında atasözleri kullanmak bakımından güzel eserler ortaya çıkarmışlardır. Mercimek Ahmed, Molla Lutfî gibi müellifler de mensur eserlerinde atasözlerine yer vermişlerdir.

II. Atasözleri Derlemeleri / Durûb-ı Emsâller

Divanü lügati't-Türk'ten sonra sistemli olarak atasözü derleme eserleri Tanzimat dönemiyle çoğalmıştır. *Dede Korkut Kitabı*, Berlin Devlet Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki *Oğuznâme*'lerden[10] sonra 19.yy'a kadar yazılmış derlemeler hakkında Âdem Ceyhan'ın çalışmasında verdiği eserleri sonrasında da Tanzimat Dönemi'ndeki bilinen eserlerin bir kısmını varsa üzerlerinde yapılmış çalışmalarla beraber vermekle yetineceğiz.

1- *Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl*. (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine Bölümü, nr. 1711) Müellifi ve telif zamanı bilinmeyen minyatürlü ve manzum bir eserdir. Günay Kut,

[6] Aydın Oy, "Atasözü", *TDEA*, I, 214-218; a.mlf., "Atasözü", *DİA*, IV, 44-46.
[7] Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 431-432.
[8] Mustafa Aksoy, "XVI. Yüzyıl Şuarâ Tezkireleri ile Necâtî'nin Şiirlerine Göre Anadolu Türk Edebî Dilinin Gelişiminde Deyim ve Atasözü Kullanımı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2007, Sy:16, s.141-162.
[9] İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa, Cezerî", *DİA*, XXIV, s. 545-546.
[10] Aydın Oy, "Atasözü", *TDEA*, I, 217; a.mlf., "Atasözü", *DİA*, IV, 45.

"Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser", *Yıllık I*, Topkapı Sarayı Müzesi, 1986, s. 73-112.

2- *Kitâb-ı Atalar*. (Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3543) Müellifi bilinmeyen 885/1480-81 tarihlidir. *Atalar Sözü*, haz. Velet İzbudak, İstanbul 1936, TDK yayını, 82 sy. ve aslî metnin tıpkıbasımı.

3- *Atasözleri*. (Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi, nr. 2733) Müellifi ve telif zamanı bilinmiyor.

4- *Atalardan Kalma… Durûb-ı Emsâl…* (Staatsbibliothek, Berlin, Diez Fol. 25) Müellifi ve telif zamanı bilinmiyor. Âdem Ceyhan, "Atalardan Kalma Meseller", *Ayla Demiroğlu Kitabı*, İstanbul, 2006, s. 237-57.

5- *Hâzâ Durûb-ı Emsâl*. (Staatsbibliothek, Berlin, Diez A. 8. 121) Müellifi bilinmiyor ve 1050/1640? tarihlidir.

6- *Darb-ı Mesel-i Müsta'mele*. (Türk Dil Kurumu Ktp. Yazma A 105/2) Müellifi ve telif zamanı bilinmiyor.

7- *Min Darbi'l-Emsâl Ata Sözi Türkî Nice Nasîhatdur*. (Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 5424) Müellifi ve telif zamanı bilinmiyor. Sadettin Buluç, "Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara 1978, s. 11-26.

8- *Emsâl-i Türkiyye*. (British Museum Harl. 5486) Müellifi ve telif zamanı bilinmiyor. Şükrü Elçin, "British Museum'da Bulunan Yazma Bir Atalar Sözü Mecmuası", *Türk Kültürü*, yıl X, Sayı 114, Nisan 1972. (Aynı yazı, Şükrü Elçin, Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ankara 1988, c. 2, s. 350-360).

9- *Risâle-i Durûb-ı Emsâl Tertîb-i Hurûf-ı Hîcâ* (Staatsbibliothek Berlin, Ms. or. quart 1502) Müellifi ve telif zamanı bilinmiyor.

10- Güvahî, *Pend-nâme*. (Birkaç nüshası vardır: Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Bölümü, nr. 242, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3760, 3676, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine, nr. 353, 354, Türk Dil Kurumu Ktp. nr. Yaza A 347, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, haz. Yücel Dağlı vd., İstanbul 2001, nr. 209, Emel Esin Ktp. nr. 668.) Telif tarihi 933/1527. Güvâhî, *Pendnâme*, (haz. Mehmet Hengirmen, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1983.

11- Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*. (Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi nr. 593) Telif tarihi belli olmayan manzum bir eserdir.

12- Fehîm, *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*. (İÜ Ktp. Türkçe Yazma nr. 2932) *Dîvân*'ının içersindedir.

13- Mustafa Nedim, *Tuhfetü'n-Nedîm*. (Millet Ktp. Ali Emîrî, Edebiyat, nr. 137) Telif tarihi 1126/1714. Ali Cânip, "Halkıyâta Ait Bir Eser", *Hayat*, 12 Mayıs 1927, c. 1, sy. 24, s. 463-464. (Bu yazının yeni harfli metni: *Prof. Ali Cânip Yöntem'in Eki Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, haz. Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan, İstanbul 1996, s. 449-453).

14- Hıfzî, *Manzûme-i (Durûb-ı) Emsâl*. (Tabhâne-i Âmire, 1262/1846) Âdem Ceyhan, "Hıfzî'nin Manzûme-i Emsâl'i Yahut Türk Atasözleri ve Deyimlerinin 'Havas' Diline Çevrilmiş Hâli", *Journal of Turkish Studies- Türklük Bilgisi Araştırmaları,* Festschrift In Honor Of Walter G. Andrews, June 2010, Volume 34/1, s. 85-119.

15- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Durûb-ı Emsâl*. (Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi, nr. 3740; Pertev Paşa nr. 614; İÜ Ktp. Yıldız nr. 3702) Ahmet Yılmaz, "Müstakim-zâde ve Durûb-ı Emsâlinin Türk Edebiytındaki Yeri ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 1999, s. 225-271.[11]

16- Vâcid Efendi, *Durûb-i Emsâl*. (İstanbul 1275)

17- Şinâsi, *Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye*. (İstanbul 1280, 2. bs. 1287) Şinâsi'nin vefatından sonra Ebüzziya Tevfik tarafından bazı eklemelerle tekrar basılmıştır (İstanbul 1302). *Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye*, (haz. A. Süreyye Beyzadeoğlu) MEB Yayınları, İstanbul 2003.

18- Ahmed Vefik Paşa, *Atalar Sözü-Türkî Durûb-i Emsâl*. (İstanbul 1288) *Müntehabât-ı Durûb-i Emsâl-Atalar Sözü* ismiyle ikinci defa basılmıştır.[12]

19- Hüseyin Görbil, *Atalarsözü Külliyatı*. (Türk Tarih Kurumu Ktp. Y/0693-4) Abdülmecit İslamoğlu, "Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde Bulunan El Yazması Bir Eser: Atalarsözü Külliyatı", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:1 (2010), s. 273-293.

[11] Buraya kadar olan eserlerin ayrıntılı bilgileri için bk. Âdem Ceyhan, "Bazı Yazma ve Basma Türk Atasözü Derlemeleri", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* sy. 4, Yaz 2011.
[12] Aydın Oy, "Atasözü", *DİA*, IV, 45.

20- Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi, *Durûb-ı Emsâl: Zürefâ Kelâmı* (Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 290)

BİRİNCİ BÖLÜM

YEŞİLZÂDE MEHMED SALİH EFENDİ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

I. Doğumu ve Ailesi

Mehmed Salih Efendi, 1872'de Erzurum'da doğdu. Medine'den Süleymaniye sancağına sonra da Erzurum'un İspir kazasına göç eden ve soyu Hz. Hüseyin'e ulaşan Pir Hızrîler'dendir. Babası Yeşil Hoca olarak tanınan, şeyhülkurrâ Seyyid[13] Mustafa Niyazi Efendi, annesi Osman kızı Hacer Hanım'dır.[14]

Babası Mustafa Niyazi, Caferiyye Camii hatibi ve İbrahim Paşa Camii imamıdır. Onun babası Hüseyin Alemdar, onun babası Mustafa, onun babası da Abdullah'dır.[15]

1903'te Arife Hanım ile evlendi ve bir yıl sora tek çocuğu Rabia Zehra dünyaya geldi. Arife Hanım'ın 1915'teki vefatından sonra iki evlilik daha yaptı. Kızı da 1936'da Eskişehir'de vefat etmiştir.[16]

II. Hocaları ve Eğitimi

İlk ve kısmen orta tahsilini babasından aldı ve Erzurum Mülkiye Rüştiyesi'ni bitirdi. 1890'da Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi ve 1895'te Şeyh Abdülgafur Mesrûr Efendi'den sülüs, nesih ve talik yazılarından icazet aldı. Ödüklüzâde Hacı Lutfullah Efendi'den Arâbî ilimleri okudu ve şeyhülulemâ Hacı Süleyman Efendi'den fıkıh, hadis ve tefsir dersi aldı. Yazıcızâde Hacı Derviş Efendi'den Mesnevî dinledi. Dârülmuallimîn'den diploma aldı. Bu arada Hâşiîzâde Şeyh Ali Rıza Hazretleri'nin (Hacı Haşıl) sohbetlerine ve irşat hizmetlerine devam etti.

---

[13] Önceleri Peygamber Efendimizin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler için kullanılan "seyyid" tabiri daha sonra sadece Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler için kullanılmış, Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere de "şerif" denilmiştir. Kavramın zamanla kazandığı değişik anlamlar ve ilgili süreçler için bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *DİA*, XXXVII, 40-43.

[14] Bu kısmı hazırlarken çoğunlukla Özalp'in eserinden hareketle kaynaklara ulaştık ve metne doğrudan ulaşamadığımız durumlarda Özalp'i kaynak göstermekle yetindik.
Ömer Hakan Özalp, *Hoca, Şeyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, İstanbul 1999, s. 15-16.

[15] Bilgi için bk. Mehmed Salih Yeşilzâde, *Tercüme-i Hâl,* Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1391.

[16] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 18-19, 57.

1897'de şer'î hukuk ve ceza muhakemeleri usulü okuyarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin bin yedi yüz kadar maddesini öğrenip ezberledi ve 1899-1901 arasında iki yıl dava vekilliği yaptı. 1902'de medrese imtihanlarına girerek askerlikten muafiyet kazandı.[17]

III. Öğretmenliği, Mebusluğu ve Çalışma Hayatı

Dava vekilliğinin ardından ortak olduğu koyunculuğu da bıraktıktan sonra 1903'te Erzurum İbrahim Paşa Mektebi'nde öğretmenlik görevine başladı. 1907'de Numûne-i Terakkî Mektebi'ne baş öğretmen (muallim-i evvel) olarak tayin edildi; dört yıl sonra bu okula müdür oldu. Aynı zamanda Caferiyye Camii'nde hatiplik yaptı. Öğretmenlik ve müdürlük yaptığı sıralarda dönemin ilkokullarında okutulmak üzere *İslâm Elifbası*, *Kırâat-ı Merdân*, *Risâle-i Merdân*, *Mecmûa-i Merdân* adlı kitapları yazdı. 1910 yılında Erzurum'da basılan *Müslümanlara Rehber* adlı risâlesinden dolayı Rus Sefâreti tarafından kendisine dava açıldı, beraat edinceye kadar altı ay sıkıntı çekti. Bir ara Sosyal Demokrat Fırkası adıyla bir parti kurmayı düşündüyse de gerçekleştiremedi.

Askerlikten muaf olmasına rağmen, kendi isteğiyle 1. Dünya Savaşı sırasında önce kışlık hediye komisyonunda sonra hastahâne teftişlerinde savaşın ikinci yılından itibaren de cephelerde irşat ve hitabet hizmetlerinde çalıştı. Bu sıralarda iki yılını Kafkas cephesinde[18] geçirdi.

16 Şubat 1916'da Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden birkaç gün önce ailesiyle İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı. Bu göç sırasında karşılaştığı Şemseddin Yeşil'i[19] manen evlat edinip eğitimini üstlendi.[20] Geçim sıkıntısı nedeniyle kısa bir süre sonra Bursa'ya gitmek zorunda kaldı. Dört yıl kalacakları Bursa'da önce zeytin ticareti ardından da fırıncılık yaptı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ardından kurulan Redd-i İlhak cemiyetine üye oldu ve ardından Müdâfaa-i Hukuk cemiyetinin kongre ve merkez heyeti başkanlığına seçildi. Bu sırada

[17] Mehmed Salih Yeşilzâde, *a.g.e.*, s. 4-6.
[18] Çalışmamıza konu olan *Durûb-ı Emsâl* eserinin 192. atasözünün açıklamasında 1. Dünya Savaşı'nda Bingöl Dağları'nda karşılaştığı manzarayı tasvir etmektedir.
[19] 1905'te İstanbul'da doğdu. M. Salih Efendi'ye nispetle Yeşil soyadını almış ve Yeşil Hoca olarak tanınmıştır. Yirmi yaşından itibaren İstanbul'da çeşitli camilerde imamlık ve sonrasında da vaizlik yapmıştır. 1947 sonunda İstanbul Müftülüğü tarafından vaizlik belgesi iptal edilmiş 1951 sonunda da imamlık görevinden alındıktan sonra kurduğu Yüksek Ahlâk Derneği'nde pazar günleri konferanslar vermiştir. 1947'de haftalık *Hakikat Yolu* mecmuasını ve 1948'de haftalık *İslamiyet* gazetesini çıkardı. 8 Temmuz 1968'de vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Semih Ceyhan, "Yeşil, Şemseddin", *DİA*, XLIII, 491-492.
[20] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 18-22; a.mlf., "Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi", *DİA*, XLIII, 498.

ilçelerde de teşkilat kurup yüzlerce eşkıyayı vatan hizmetine ikna etti. Yirmi üç bin altın vererek Millî Mücadeleye para ve emekleriyle destek oldu.[21]

1919'daki son Meclis-i Mebûsân seçimlerinde Bilecik mebusu seçildiyse de annesinin isteğiyle kabul etmedi fakat ertesi yıl Büyük Millet Meclisi'nden seçildiği ve keşke olmasaydım dediği Erzurum mebusluğunu kabul etti.[22] Meclis'in açılışı sonrasında Mustafa Kemal'in emriyle Bursa'ya görevlendirildi. Temmuz 1920'de meşhur taaddüd-i zevcât ve mecburi izdivaç kanun teklifini verdi ve üç yıl boyunca teklifini tekrarladı. Bundan başka İstiklâl mahkemelerinin ilgasına, Mîsâk-ı Millî'den fedakârlık yapılmamasına ve Ali Şükrü Bey'in ailesine maaş bağlanmasına yönelik önemli teklifler verdiyse de sonuç alamadı. Ekim 1920'de görevli bulunduğu Konya'da çıkan isyanda Alâeddin Camii'nde mahsur kaldı. İsyanın bastırılmasından sonra iki gün Konya valiliği ve kumandanlığı görevini yürüttü. Bolu ve Mudurnu isyanlarını yatıştırmakla görevlendirildi fakat muvaffak olamadı. Ayrıca savaş cephelerinde de bulundu. Mecliste bulunduğu sıralarda Dîvân-ı Muhâsebât, İktisat, Müdafâa-yı Milliyye, Muvâzene-i Maliyye, Nizamnâme-i Dâhilî ve de Posta ve Telgraf encümenleri görevlerinde bulundu. Teşkîlât-ı Esâsiyye Kanunu'nun kabulünden sonra 1922'de Kadı Râif Efendi ile birlikte Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti'ne dönüştürüp nizamnamesine hilâfet ve saltanat makamıyla devlet şeklinin korunmasına dair ilave yaptılar. Aynı yıl bütçe müzakereleri sırasında yaptığı, Hindistan ve Azerbaycan'dan gelen paraların âkıbetine dair konuşması reddedildi ve söylediği sözlerden dolayı kendisine on beş gün meclisten uzaklaştırılma cezası verildi. Mecliste muhalif milletvekillerinden oluşan ikinci grup içerisinde yer alan Salih Efendi, 1922'de Ankara'nın ilk muhalif gazetesi kabul edilen ve hilâfeti savunan *Şarkın Sesi*'ni çıkardı.[23]

1923'te Meclis'ten ayrıldıktan sonra[24] kendisine Erzurum ve Bursa'ya gitmesinin muvafık olmadığı bildirildi. Bunun üzerine bir müddet Ankara'da ticaretle meşgul oldu fakat bir süre sonra İstanbul'a taşınmak zorunda kaldı. Burada bir hemşehrisiyle mağaza açtı fakat Haziran 1925'te komite kurarak Mustafa Kemal Paşa'yı öldürüp hükümeti değiştirme suçlamasıyla İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklandı. Yetmiş beş gün sonra serbest bırakılsa da

[21] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 22-26.
[22] Mehmed Salih Yeşilzâde, *a.g.e.*, s. 60.
[23] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 33-48; a.mlf., "Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi", *DİA*, XLIII, 498-499.
[24] Çalışmamıza konu *Durûb-ı Emsâl* eserinin 1021. atasözünün yorumunda "*Biz meclisde dilimizi, fedâkârlıḳda elimizi ḳışmadığımız için ……"* diye yakınmaktadır.

ortağının hapsi sonucu mağazayı kapatmak zorunda kaldı. Aynı yılın kasım ayında İstanbul İmam Hatip Okulu'nda ilm-i ferâiz ve akaid dersleri öğretmenliğine atandı. Bu esnada Latin harflerinin kabulüne kadar geçimini temin için geceleri de musahhihlik yaptı. 1 Ekim 1929'da İmam Hatip okulları kapatılınca Çemberlitaş Ortaokulu'nda tarih öğretmenliğine getirildi. Öğrencilere dinî propaganda yaptığı gerekçesiyle 1931 yılının eylül ayında açığa alındı ardından aralık ayında emekliye sevk edildi. 1932'de gıda komisyonculuğu yapmaya başlasa da ticareti bırakmak zorunda kaldı.[25] Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu'nda 1937'den kangren olması hasebiyle bacağının kesildiği 1945'e kadar çalıştı.

IV. Vefatı

Mehmed Salih Efendi 14 Temmuz 1954 Pazar günü Fatih'teki evinde seksen yaşındayken kitaplar arasında vefat etti. Seyyid Nizam Camii'nin yanındaki Merkezefendi Mezarlığı'na defnedildi. Mezar taşında önceden kendisinin hazırlattığı şu ibare vardır: "*Yâ Rahîm! Evliya bendesi, Erzurumlu Yeşiloğlu Muhammed Salih fakiri. 4.7.1954.*"

V. Edebî ve Tasavvufî Kişiliği

Erzurum'da önceleri "Hafız Mehmed", İstanbul'da "Salih Hoca", milletvekiliğinden itibaren de "Erzurumlu Salih Efendi, Hoca Salih Efendi" ve "Yeşil Hoca" olarak tanınan Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi, öğretmenlik karakteriyle öğretmek ve uyandırmak için tarih, edebiyat, tasavvuf, akaid ve kelâma dair birçok eserler yazdı.

Kâdirî şeyhi, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın torunlarından Hasankalalı Şeyh Hacı Şakir Efendi halifesi Hâşiîzâde Şeyh Ali Rıza Efendi'ye intisab etmişti. Fakat şeyhinin ömrü yetmediğinde sülûkünü tamamlayıp icazet alamadı. Son zamanlarında kendisine şeyh denilmesi yaşına hürmetendir. Ömrünün sonlarına doğru evinde ağırladığı Melâmî halifelerinden Erzurumlu Kantarcı Mehmed Rıfat Baba'dan da istifade etmiştir.

Eserlerinin bir kısmında tarikatını belirtmek için "Kâdirî" (Kâdirî ismini kullandığı için yargılanmıştır), bir kısmında "Rahmî", Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şeyhi Tillolu Şeyh İsmail Fakirullah'a nispetle "Fakirî" maslahlarını kullanmış; son zamanlarında da mektuplarında "Topal Salih" imzasını kullanmıştır.[26]

---

[25] Mehmed Salih Yeşilzâde, *a.g.e.,* s. 80-85.
[26] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 58-62, 140-142; a.mlf., "Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi", *DİA*, XLIII, 499.

VI. Eserleri

Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin İstanbul kütüphanelerinde otuz bir adet yazması, yirmi dört adet de matbu eseri bulunmaktadır. Bu eserleri içinde parçalar halinde şiirleri de vardır. Ayrıca *İslamiyet* gazetesi ve *Hakikat Yolu* mecmuasında da iki yüz civarında yazısı yer almıştır.[27]

a) Yazma Eserleri:

1- *Durûb-ı Emsâl: Zürefâ Kelâmı*: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 290, 79 vr., 159 s.

2- *Tercüme-i Hâl*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1391. I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla ilgili önemli bilgiler de ihtiva eden eser Ömer Hakan Özalp tarafından bazı notlarla birlikte sadeleştirilerek yayımlanmıştır (Selâm Dergisi, sy. 104-105, Temmuz-Ağustos 1995)

3- *Tatlı Zehir, Yaldızlı Tuzak*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1386/4. Tamamlanamamıştır.

4- *Farmasonlar ve Maksatları, Gayeleri*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1386/5

5- *İslâmiyet'in Zuhuru, İstanbul'un Fütûhu*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1388/3.

6- *Rehber-i Tekâyâ*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1338/2. İstanbul Üsküdar, Beşiktaş, Beyoğlu, Eyüp ve civarındaki mâmur ve harap tekkelerin yerleriyle âyin günlerine ait rehberdir; müellifin Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Tırnovalı, nr. 1035) aynı adı taşıyan eseri bazı ilâve bilgiler içerir.

7- *Turuk-ı Aliyye – Dervişlik*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1388/2.

8- *Dervişâne Tevhid Risâlesi*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 941/1.

9- *Vehhâbî Mezhebi ve Protestanlığın Eşkâliyle Mukayesesi*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1386/6.

10- *Kıyamet Risalesi*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1393.

[27] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 63. Özalp'in tafsilatlı olarak verdiği eserlerinin bir kısmını buraya aldık.

11- *Elifbâ-yı İslâm*: İÜ Ktp., Farsça Yazmalar, nr. 1226. İran ve Afganistan hükümetlerinin siparişi üzerine hazırlanmıştır.

12- *Vahdet-i Vücûd*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 943.

13- *Âlem-i Ceberût*: Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 942/2.[28]

a) Matbu Eserleri

1- *İslâm Elifbâsı*: (Birinci Kitap) 3. Baskı, İstanbul, Şems Matbaası, 1331, 64 s.

2- *Kıraat-ı Merdân*: (İkinci Kitap) 3. Baskı, Dersaadet, Şems Matbaası, 1332, 61 s. Mekâtib-i İbtidâiyye-i İslâmiyye'nin birinci senelerine mahsus dîni, ahlâki, ictimai, iktisadi kıraat kitabıdır.

3- *Risâle-i Merdân*: (Üçüncü Kitap) 3. Baskı, Dersaadet, Tevsî-i Tıbâ'at Matbaası, 1332, 56 s. Mekâtib-i İbtidâiyye-i İslâmiyye'nin ikinci senelerinde okutturulmak üzere hakiki bir düşünce ile cem' ve tertip edilmiş dîni, ahlâki, tarihî, ictimai, iktisadi kıraat kitabıdır.

4- *Mecmua-i Merdân*: (Dördüncü Kitap) 2. Baskı, Trabzon, Kitapçı Hamdi, 1330, 72 s. Mekâtib-i İbtidâiyye-i İslâmiyye'nin son senelerinde tedris olunmak üzere hakiki bir düşünce ile cem' ve tertip edilmiş dîni, ahlâki, tarihî, ictimai, iktisadi kıraat kitabıdır.

Yeşilzâde'nin tanınmasına sebep olan bu üç eser Erzurum, İstanbul ve Bursa'da okullarda okutulmuştur.[29]

5- *Din Muallimi*: 1341, 36 s. Şemseddin Yeşil ile beraber yazdığı eser dini bilgiler içermektedir.

6- *Cenâb-ı Hakk'ı İnkâr Edenlere Cevap – Okunmaya Layık Bir Kitab*: İstanbul, Şems Matbaası, 1342, 15s. Kendisi kısmen sadeleştirilerek *Ulu Tanrı Her Varlığın Sahibi İnkâr Edilebilir mi – Okunmaya Layık Bir Eser* adıyla da yayımlanmıştır (İstanbul, 1944).

Bu iki eserin Osmanlıca müsveddeleri de vardır.[30]

7- *Din Öğretici*: İstanbul, Kurtuluş Matbaası, 1932, 13 s.

[28] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 63-70.
[29] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 71-72.
[30] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 73, 77. Buraya kadar olanlar Osmanlıca basılmıştır.

8- *Din Bildirici Güzel İlmihal*: İstanbul, Güneş Matbaası, 1933, 16 s.

9- *Ruh ve Mevt Hakkında*: İstanbul, Burhaneddin Erenler Basımevi, 1940, 87 s. / Bakış Matbaası, 1976, 84 s. Kelâm âlimleri, filozof ve mutasavvıfların ruh ve ölümle ilgili görüşlerini içerir.

10- *Hikâyeli Mevlid, Mensur ve Manzum Muhtasar Tarihçe-i Nûr-ı Muhammedî ve Velâdet-i Cenâb-ı Ahmedî*: İstanbul, Burhaneddin Matbaası, 1940, 48 s.

11- *Yüzbeş Hadîs-i Şerîfi Cami Ahlâk-ı Âliye ve Vezâif-i İslâmiyye*: İstanbul, Tecelli Matbaası, 1946, 80 s.

Bu üç eserin de yazma nüshaları mevcuttur.

12- *Hakikat Duygusu İbâdet Bilgisi*: Din Duygusu Namaz Bilgisi: İstanbul, Marifet Basımevi, 1943, 79 s. İlmihal kitabıdır.

13- *Güldeste-i Kerâmât-ı Gavs-ı Azam Seyyid Abdülkâdir Hazretlerinin Hal Tercümesiyle Kerâmât-ı Aliyyelerinden Binde Birini Havidir*: İstanbul, Tecelli Matbaası, 1947, 120 s.

14- *Hazret-i İmam Ali (a.s.) ve Düşmanları (Mecmua-i Urefâ), İslâm Tarihinden Hülasa*: İstanbul, Burhaneddin Erenler Matbaası, 1947, 54 s. Bu eserin de yazma nüshaları mevcuttur.

15- *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup*: İstanbul, Tecelli Matbaası, 1947, 12 s.[31]

16- *Ashaba Hürmet, Sövenlere Lanet, Peygamber Buyruğu*: 3. Baskı, İstanbul, Adil Ceylan Basımevi, 1949, 8 s. Yukardaki eserine reddiye yazanlara cevap niteliğindedir.[32]

[31] Bu açık mektuba cevaplar olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.,* s. 80-81.
[32] Ömer Hakan Özalp, *a.g.e.*, s. 75-82.

İKİNCİ BÖLÜM

ḌURÛB-I EMṢÂL = ẒURAFÂ KELÂMI (İNCELEME-METİN)

I. Durûb-ı Emsâl Hakkında Genel Değerlendirme

Giriş bölümünde isimlerini verdiğimiz eserlerde olduğu gibi Yeşilzâde'nin *Durûb-ı Emsâl*'inde de atasözleriyle beraber deyimler, vecizeler ve meşhur mısralar ayrım yapılmaksızın bir arada zikredilmiştir. Yeşilzâde, elif-bâ tertibatıyla başlarına numara vererek yazdığı atasözlerinin son numarası 1121 olmakla beraber üç tekrar (336, 521, 1049), üç defa da atlama (690'dan 700'e, 817'den 819'a, 774'ü atasözünden önce yazması) yaptığı için toplamda 1113 adet atasözü, deyim, vecize ve meşhur mısra yazmıştır. Bunlardan on tanesi birbirine benzer ("*153. Ağrısız baş, mezârda bulunur.* / 862. Ġâ'ilesiz baş, mezârda bulunur." gibi), bir tanesi de tamamen aynı olarak tekrarlanmıştır (591-605). Bu benzer atasözlerini dipnotlarla belirttik.

Mehmed Salih Efendi dört yerde (59, 140, 708, 1024) "*Şecâ'at 'arż ederken merd-i ḳıbṭî sirḳatiñ söyler*" gibi meşhur mısraları atasözü olarak yazmış, yirmi bir defa da şairlerimizden alıntılar yapmıştır. Bunlardan dördünün şairi bilinmemekte diğerleri de sırasıyla şu şekildedir: Seyyid Vehbî (ö. 1149/1736), Fuzûlî (ö. 963/1556), Konyalı Şem'î (ö. 1839 [?]), Abdülhak Molla (1786-1854), Ziya Paşa (1829-1880), Namık Kemal (1840-1888), Kazım Paşa (1821-1890), Muhibbî (ö. 974/1566), Kâmî Karamanî (ö. 952/1545), Muallim Naci (1849-1893), Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), Hâkânî Mehmed Bey (ö. 1015/1606), Enderunlu Vâsıf (ö. 1824), Mustafa Şâmî (Ziya Paşa'dan üç, Fuzûlî'den iki defa alıntı yapmıştır.). Bu beyitlerin üçünün şairini (ikisi Ziya Paşa'nın biri de Namık Kemal'in) belirtmiş bir tanesini de hatalı olarak bildirmiştir (Muhibbî maslahlı Kanunî Sultan Süleyman yerine Abdülmecîd Han demiştir.). Tüm bu beyitlerin şairlerini dipnotlarda belirttik. Bazılarında küçük değişiklikler yaptığı için beyitlerin asıllarını da ekledik. Ayrıca kendisine ait bir kıta ve on yedi beyti de atasözlerinin aralarına yazmıştır. Bir tane de "Hayır Söylemezle Bir Yolcu Arasında Musâhabe" başlıklı bir diyalog eklemiştir.

Durûb-ı Emsâl'in önemli bir özelliği de Mehmed Salih Efendi'nin atasözü ve deyimleri zikrederken yaklaşık dörtte üçüne yaptığı yorumlardır. Bu yorumları üç bölümde

değerlendirirsek; birinci kısım yorumlarında Yeşilzâde, bizzat şahit olduğu II. Abdülhamit dönemi, II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilanı gibi önemli tarihî olaylarla ilgili bilgiler verip hâtıralarını paylaşmakla beraber asıl olarak bu süreçte değişen sosyal, kültürel ve toplumsal hayatı eleştirir. Ona göre toplum millî ve manevî değerlerden uzaklaşmıştır. II. Abdülhamit'e kendisi dahil haksızlık yapıldığını düşünür. Bu sürecin müsebbibi olarak gördüğü İttihatçıları ve masonları hedef alır. Kadının toplum içerisindeki yeni yerini de eleştirir. Maneviyatı zayıf bir neslin yetiştiğini düşünür. Maddî ve manevî açıdan daha müreffeh olduğunu belirttiği önceki döneme özlem duyar. Birinci kısım yorumlara dair örnekler şunlardır:

"234. Evine göre bişer aşı, ḳocasına göre bağlanır başı.

1324/1909 ḥürriyet i'lân edildi, fırḳa ḥükûmeti ḳuruldu. Aş, baş, eş, iş aranmaya vaḳit yoḳ; her ṭaraf düpdüz; kimse kimseye, ḳocalar ḳadınlara daḫi, ḳarışamaz oldu; sebebe la'net!

433. Biñbir ayaḳ, bir ayaḳ.

'Umûmî ḥarbde fırın öñleri… Yüz dirhem ekmek almaḳ için ayaḳaltında ölenler de olmuşdur.

247. Anasına baḳ ḳızını al, kenârına baḳ bezini al.

*Âh birâder, keşke 1324/1909 târîḫinden evvelki ḥâli idrâk etmemiş olaydım veya bu günlere yetişmeseydim! İstibdâd, meşrûṭiyyet, cumhûriyyet; üç devrüñ ricâli olmaḳ, cânlı târîḫ bulunmaḳ ne elîm şey imiş. Devr-i istibdâdda sürüldüm, ḥapsedildim, meşrûṭiyyetde me'mûr oldum, meb'ûṯ oldum; cumhûriyyet devründe tecrübeler gördüm… Devr-i istibdâdda edeb, 'işmet, 'ilim, bereket, sa'âdet; insânlarda ḳuvvet, göñüllerde şeṭâret, milletde ittiḥâd ve merḥamet, meveddet bütün dünyâ sekenesinde bir 'ulvî rûḥ-u mütecellî idi.'Âlem-i İslâm'da ḥürriyet, insânlar arasında 'Umûmî Ḥarb i'lânını müte'âḳib yapılan ẓulümler, dökülen ḳanlar; "**âfâḳ-ı ma'neviyyâtı**" nûrdan ẓulmete, 'adâletden reẕâlete, bereketden ḫasâsete, edebden fuḥşa ve meveddetden nifâḳa sevḳ etdi. Otuz sene evvelisi dünyâda daha çoḳ insân sa'âdetle yaşar iken 'Umûmî Ḥarb'den ṣoñra ma'ṣûm ḳanıyla ṣulanan ṭoprakḷar ḫasîsleşdi, ḳudret-i Fâṭır'a feyżini noḳṣânlaşdırdı.* ***Aman yâ Rabbi!***

130. Aşaġı tükürsem ṣaḳal, yuḳarı tükürsem bıyıḳ.

Merâḳ etme, dostum! Ne ṣaḳal ḳaldı ne de bıyıḳ. İstediğiñ yere tükür.

522. Ḥacı ḥacıyı Mekke'de, dervîş dervîşi tekyede bulur.

1344/1925 *ḥacılıḳ memnû', dervîşlik yasaḳ. Neden, niçin? Birisi 'aṣrîliğe diğeri iḳtiṣâdiyyâta münâfî imiş.*

476. Ṣülüṯ yazısı yazılarıñ anasıdır.

Ne yazı bıraḳdılar ne de **'ilim**. *Bir zamânlar ve ḥâlâ bir saṭır yazı Avrupa müzelerinde biñ altuna alınub ṣatıldığı hâlde Türkiya'da Latin ḥurûfunuñ ḳabûlünden ṣoñra yazı mektebleri daḫî sed edilüb yazıcılar yazıdan men'edildi.*

348. Baş gidince ayaḳ bozulur.

Âh gidi Sulṭân 'Abdülḥamîd Ḫan, seniñ ḳadriñi, devrüñi ben daḫi taḳdîr edememişim! Çok yazıḳ oldu!

637. Deveye ḫendek atladılmaz.

Şimdiki çocuḳlar babasına ḫendek atladıyor. 1324/1909 târîḫinden evvel Anadolu ahâlîsindeki aḫlâḳ ve nezâheti gören kimseler, bugünki ḥâle ve bu aḫlâḳsızlıġa sebeb olan farmaṣon cem'iyyetine mensûb olan ittiḥâdcılara la'net oḳurlar.

468. Tekyeyi bekleyen, çorbayı içer.

Farmaṣonlar ne tekye bıraḳdılar ne de Mekke. Tekyeler dans ṣalonu, Mekke de it yataġı, vehhâbî durağı oldu.

239. Eliniñ ḫamurıyla er kişi işine ḳarışma!

Ey arḳadaş! Dalġa mı giçiriyorsun? Ḳadınlar erkek, erkekler ḳadınlaşdığından ḫaberdâr değil misin? 1324/1909 ḥürriyet i'lân edildi; genç oġlanlar, güzel ḳızlar iş başına; tecrübeli vaṭan mücâhidleri, anneler ḳapu arḳasına atılıverdi. Yâ Rabbi, ṣoñumuzı ḫayra tebdîl buyur!

931. Kestâne ḳabuġundan çıḳmış, ḳabuġuna beğenmemiş.

Zamâne çocuḳları yurt yuva bıraḳan ecdâdıñ mezârını âbdesṯâne yapdılar. La'net saña kör mel'ûn!

687. Soḳaḳ ḳızı ev ḫanımı olamaz.

Âh gidi eski günler! 20 sene içinde bu ne büyük süḳūṭ!"

İkinci kısım yorumlarında ise zikrettiği atasözü veya deyimle ilgili olarak cömert ol, zekatını ver, dedikodu yapma… gibi dine; sır sakla, orta halli ol… gibi ahlâka ve az da olsa heva cereyanına kapılma gibi sağlığa dair öğütler verir. İkinci kısım yorumlara dair örnekler şunlardır:

"51. Ac, toḳuñ yüzüne dost gibi baḳmaz.
Mâlınıñ zekâtını, fuḳarânıñ ḥaḳḳını gözet!

211. Eliñ vergisi, cânıñ sevgisi.
Seḫî, Allâh'ıñ dostudur, isterse kâfir olsun.

121. Azacıḳ aşım, aġrısız başım.
Dediḳodusuz ekmek çoḳ ṭatlıdır.

392. Belânıñ ṣoñu ballaşır.
***Allâh'a** tevekkül edüb her şey'e ṣabreden bütün murâdına erer.*

155. Aġzımdan baḳlayı çıḳarma!
'Âḳil ol, sır ṣaḳla!

159. Aġzı var, dili yoḳ.
Orta ḥâlli ol!

319. Er ḳalḳan yol, er evlenen döl alır.
Ne giceden yola çıḳ ne de on sekizden evvel evlen.

655. Rûzigârıñ öñüne düşen yorulmaz.
Amandır, kendiñi hava cereyânına ḳapdırma!

411. Burnundan düşen biñ parça olur.
Laṭîfe değil, nezleli bir aḳsırıḳ; yüz biñ ufaḳ ḳaṭre olur, biñ adamı nezleye bulaşdırır; anıñçün insân aḳsırır iken burnuna mendil dutmalıdır."

Üçüncü kısım yorumları ise bahsedilen atasözünü onaylama niteliğindeki kısa cümlelerden oluşmaktadır. Birkaç defa da ilgili atasözünün yanlış olduğunu belirtir. Üçüncü kısım yorumlara dair örnekler şunlardır:

"219. **Allâh'ıñ** öldürmediğini kimse öldüremez.
Âmennâ.

401. Bizi unutsun da cânınıñ derdine düşsün.
Âmîn!

199. Âlet başḳa, al at başḳa.
Nüktedân añlar.

868. Ġam, 'ömrümüzi tüketdi.
Çoḳ doġru söz.

400. Bizi ṣoḳmayan yılan biñ yaşasun.
Bu söz yañlışdır, başkasını ṣoḳan yılan bir gün de seni ṣoḳacaḳdır

1048. Mîrî mâlı yudulmaz.
Yañlış söz …… haẓmetdi. Kim öñüñe çıḳacak? Ḥerîf eṭrâfını besilemiş."

II. Durûb-ı Emsâl'in Nüsha Tavsifi

Eserin mevcut tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde 290 arşiv numarası ile kayıtlıdır. 79 varaktan oluşan eser tek sütün şeklinde, her sayfaya 13 satır gelecek şekilde, nadiren harekeli rik'a ile ince âharlı buğday rengi kâğıda yazılmıştır. İkinci varaktan itibaren 2'den başlayarak numaralandırılmıştır.

Atasözü, deyim ve vecizeler siyah, bunlara yaptığı yorumları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Genellikle lafza-ı celâlde olmak üzere yer yer mavi mürekkep de kullanılmıştır.

Nüsha cedvelsizdir. Nüshada tezhip, minyatür, nakış, figüratif resim vb. görsel öğe bulunmamakla beraber ilk varakta Güney Marmara-Kuzey Ege bölgesinin haritası bulunan bir sayfa yapıştırılmıştır.

Başı:

SÂBIḲ ERŻURÛM MEB'ÛṢI YEŞİL-ZÂDE MUḤAMMED ṢÂLİḤ SENE 1343/1925

ḌURÛB-I EMṢÂL = ẒURAFÂ KELÂMI

ELİF « ا »

1. Allah her şeyi, ḳul 'aḳlınıñ erdiğini bilir.
2. İnsânıñ bilmediği, bildiğinden çoḳ çoḳdur.

Sonu:

1119. Yavan azıḳla yol gezilmez.

1120. Yâr gelmezse yüz gülmez.

1121. Yâriñ sitemi nardan ṭatlıdır.

III. Metnin Kuruluşunda İzlenen Yöntem

1. Atasözleri ve deyimler metinde olduğu gibi numaralandırılmıştır. Numaralandırmayı metindeki haliyle aldık; atladığı ya da mükerrer yazdığı durumlarda (336 iki defa yazılmış. Biz 336a, 336b olarak yazdık. 373 atlanmış, biz de atladık. 690'dan sonra 700'e atlanmış…) metindeki numaralandırmaya sadık kaldık.

2. Metinde atasözlerinin yazılı olduğu siyah renkli kısımlar normal harflerle, müellifin kırmızı renkle yazdığı yorumlar ise italik harflerle yazılmıştır. « » işaretleri içerisinde olan (siyahla ya da kırmızı ile yazılan) ve de mavi renkle yazılan kelimeler kalın olarak yazılmıştır. Ayrıca atasözlerinin yazılı olduğu siyah renkli kısımlarda kırmızı ile yazılan kelimeleri de italik karakterde yazdık.

3. Metin tespitinde aşağıdaki transkripsiyon sistemi esas alınmıştır:

’	’	ء
s̲	S̲	ث
ḥ	Ḥ	ح
ḫ	Ḫ	خ
ẕ	Ẕ	ذ
ṣ	Ṣ	ص
ḍ, ż	Ḍ, Ż	ض
ṭ	Ṭ	ط
ẓ	Ẓ	ظ
‘	‘	ع
ġ	Ġ	غ
ḳ	Ḳ	ق
ñ	Ñ	ڭ

4. Sayfa numaraları köşeli parantezle ve kalın karakterle yazılmıştır.

5. Müellifin Türkçe telaffuz edildiği şekilde yazdığı Arapça veya Farsça kökenli bazı kelimeleri aslına uygun olarak (لازم - لازیم … صباح - صباح , مه یدان - میدان vb. “meydân, ṣabâḥ, lâzım…”) yazdık. Ayrıca rezil kelimesini ره زیل şeklinde yazmış; biz yine kelimenin aslına uygun olarak “reẕîl” şeklinde yazdık.

Metinde, ظالم “**ẓâlim**” kelimesi sonuna ek getirildiğinde ظالما - ظالملارا şeklinde yazılmış. Biz tamamını “**ẓâlim**, **ẓâlime, ẓâlimlere**…” şeklinde yazdık. “**düşman**” kelimesi de dört farklı şekilde yazılmış: دوشمه ن (13 kere) / دشمن (6 kere) / دوشمن (4 kere) / دوشمان (1 kere). İmla birliği açısından hepsini **düşman** olarak yazdık. Böyle farklı şekillerde yazılan kelimeleri (mezâr-mazâr) yine tek şekilde yazdık.

Müellifin hatalı yazdığı kelimeleri de anlam bütünlüğünü bozmuyorsa (Yahûdû – Yahûdî… gibi) aynen yazdık, anlamı bozacak şekilde olanları (añlayana –aklayana… gibi) ise düzelterek yazdık ve dipnotlarda belirttik; sin yerine sad gibi harf hatalarını da görmezden gelip doğrularını yazdık.

IV. Metin

SÂBIḲ ERŻURÛM MEB‘ÛṢI YEŞİL-ZÂDE MUḤAMMED ṢÂLİḤ SENE 1343/1925

ḌURÛB-I EMṢÂL = ẒURAFÂ KELÂMI

ELİF « ا »

[2][*] 1. **Allah** her şeyi, ḳul ‘aḳlınıñ erdiğini bilir.

2. İnsânıñ bilmediği, bildiğinden çoḳ çoḳdur.

3. İnsân ne ḳadar yaşayacaġını bilemez, bilse yaşayamaz.

4. İnsân dünyâya iḫtiyârsız getirilir, götürülür.

5. İnsân alnına yazılanı görür.
Ḳażâ ve ḥükm-i ḳader

6. İnsânı yaşatan, bıraḳdıġı güzel eṣerleridir.

7. İnsân mâlıyla değil, insâniyyetiyle iftiḫâr etmelidir.

8. İnsâniyyeti olmayana, insân denilmez.
Ẓâlime la‘net!

9. İnsân öldükden ṣoñra foyası meydâna çıḳar.

[3] 10. Öleniñ arḳasından ya raḥmet oḳunur ya la‘net.
Eyilere raḥmet, ẓâlimlere zaḥmet.

[*] Sayfanın kenarında “Fâtiḥ Muḥammed/Meḥemmed kitâbḫânesine mevḳûfdur” ibaresi yer almaktadır.

11. Aba altında er, yük altında küheylân bulunur.

Dikḳat!

12. Abasına baḳma, ḳafasına baḳ.

Görecek göz lâzım.

13. Âb-ı pâke ne żarar vaḳvaḳa-i ḳurbaġadan.

14. Âb ve dâne serpilir, insânı ḳısmet gezdirir.

15. Abdal dolanmadan, serḫoş yuvarlanmadan utanmaz.

16. Abdal işsiz dolanır, eşek gölde ṣulanır.

17. At ölür, meydân ḳalır; yigit ölür, nâmı ḳalır.

18. At bulunur, meydân bulunmaz; meydân bulunur, at bulunmaz.

Ne a‘lâ!

19. Atı alan Üsküdar’ı geçdi, yalançı pehlüvan meydândan ḳaçdı.

Enver, Ṭal‘at, Cemâl Paşalar gibi.

[4] 20. At bineniñ, ḳılıc ḳullananıñdır.

Şimdi tüfek ve otomopil ‘aṣrıdır.

21. At yerine eşek bağlanmaz.

Zamân değişdi, at yerine eşek oğlu eşek; insân yerine it oğlu itler geçiverdi.

22. Atda duran var, duramayan var.

Kim diñler?

23. Atda duramayana şaḳa olmaz.

Kime añladırsın?

24. Atdan düşene yorġan döşek, eşekden düşene ḳazma kürek.

Miskîn adam, eceli gelmiş.

Atdan düşen yine atlanır
Yigit olan her yaraya ḳatlanır

25. Atda ḳarın, yiğitde burun.

Ḳulaġı büyük olmasun.

26. At binicisini, ḳadın …… ṭanır.

[5] 27. Atı arpa ile, ḳardaşı ḳardaşla çekişdiren münâfıḳ!

Farmaşon dolabı, fırḳacı şeyṭânlıġı.

28. At ḳaçmaḳla, aġa vermekle nâm alır.

O günler geçdi, şimdi fırḳacı ʻaşırıdır; mâlıñı, cânıñı eyi gözet!

29. Ata ḳuyruḳ, yiğite bıyıḳ yaḳışır.

Ne bıyıḳ ḳaldı ne de ḳuyruḳ. Erkekler ḳadın, ḳadınlar da erkekleşdi. ʻAlâmet-i suḳūṭ.

30. Atıñ ölüsi, eşeğiñ dirisinden çelimlidir.

Ḥarb-i ʻUmûmî zenginleri gibi.

31. Atıñ tepeniñden, itiñ ḳapanıñdan ṣaḳıñ!

Cinsi bozuḳ nâmûssuzlardan uzaḳ ol, uzaḳ!

32. At yedi günde, it yidiği günde semirir.

Kör **[6]** *melʻûn gibi. Âdem ve Ḥavvâ'yı zebûn etdi.*

33. Atı atıñ yanına bağlama, ya tüyü bulaşır ya da ḫûyu.
Çocuḳlarıñızı bed mâyelerle görüşdürmeyiñiz.

34. At ṣâḥibine göre eşer.
Atına değil, ḳadınıñ gezişine diḳḳat et!

35. Atla ḳatır tepişir, arada eşek ezilir.

36. Âteşle pamuḳ, âşüfte ile ṣapuḳ bir arada hîç uṣlu durabilir mi?
Mes'ele ma'lûm.

37. Âteş ṣaçağı ṣardı, şer başı aşdı.
Sebebe la'net! Açıḳlıḳ fuḥşı teshîl, ḫastalığı tezyîd eder

38. Âteş ḳış gününüñ meyvesidir.
Âḫiretde değil.

39. İt ḳuyruġundan **elek** orosbı çoçuġundan **melek** olmaz.
Farmaṣonlar, şeyṭâna ṭaparlar.

[7] 40. Etle ṭırnaḳ arasına girilmez.
Şeyṭân boş durmaz.

41. Eteği dizinde, nâmûsı sözünde.
Dönmelerden mi?

42. Atup dutmasına baḳma, çoġı palavradır.
Yine oralı.

43. Acıñ amanı, toḳuñ îmânı olmaz.
Müslümân değil.

44. Ac estegen, çıplaḳ söylegen olur.

45. Ac ile eceli gelen, kimseden ḳorḳmaz.

Baḳalım ki bu açlıḳ ne doġurur?

46. Ac ḳalan ḳılıca ṣarılır.

Hani o ḳahramânlar?

47. Aclar eceline ṣuṣar.

Duyġulu milletde…

48. Ecelsiz ḳul, derdsiz insân olmaz.

Dînsiz olma!

49. Ac ayı oynamaz.

‘Aḳılsız olursa çala çala oynadırlar.

50. Ac ile çıplaḳ ḳudurġan olur.

Çingâne mi?

[8] 51. Ac, toḳuñ yüzüne dost gibi baḳmaz.

Mâlınıñ zekâtını, fuḳarânıñ ḥaḳḳını gözet!

52. Ac köpek fırın yıḳar.

Ṭabî‘î değil mi?

53. Ac ḳurd, eniğini yer.

Ḳurdluḳ ḥâṣṣası.

54. Acıñ uyḳusı, tokuñ duyġusı olmaz.

Toḳları besileyen aclardır.

55. Ac ḳoyma, çalar; çoḳ söyleme, ḳapar.

Ne a‘lâ!

56. Acı acıyı, ṣıcaḳ sancıyı keser.

57. Acı baṭlıcanı ḳıraġı çalmaz.

Ḫafîf olursa.

58. Acı söz insânı ḳabından, datlı söz yılanı delikden çıḳarır.

Terbiye mes’elesi.

59. Ecel geldi cihâne, baş aġrısı bahâne.[33]

Ölüm ḥaḳdır.

60. Ecele çâre bulunmaz.

İnanmayan çâre arasun.

[9] Ey ecel çıḳdı mı cânıñ ne edersin ‘acele
Git raḳîbiñ evine bir gice anda gicele[34]

61. Açdırma ḳuṭuyu, söyletme kötüyü!

Aġzı bozuḳlarıñ ḳalbleri de bozuḳ olur.

62. Aç gözüñü, açarlar gözüñü!

1324/1909 ḥürriyet dolabı.

63. Açıḳgözü dört gözle gözle!

İşiñe çoḳ diḳḳat ediver, deriñi yüzerler!

[33] Lâ edrî.
[34] Lâ edrî.

64. Açıḳgöze göz yumma!
Fırḳacılara çoḳ diḳḳat!

65. Açıḳ ḳapıdan giren çıḳan çoḳ olur.
‘Aṣrîlik bu ya…

66. Açıḳ gül çabuḳ ṣolar.
Ṭabî‘î değil mi?

67. Elden ele dolaşan gülde leṭâfet ḳalmaz.
Âh, çoḳ yazıḳ oldu! Sebebe la‘net!

68. Açıḳ başa ḳar da yaġar yaġmur da.
Daş yaġmalı.

[10] 69. Aḫlâḳı bozuḳuñ, ef‘âli de bozuḳ olur.
Mel‘ûn kör şeyṭân gibi.

70. Iḫlamurdan odun, soḳaḳ ḳızından ḳadın olmaz.
Soḳaḳlar ḳızla doldu. Yine kör oġlana la‘net!

71. İḫtiyârıñ sözü, genciñ gözü.
Söz, bu ‘aṣırda 15’liklere ḳaldı.

72. İḫtiyâra yoḳsuzluḳ, gence ölüm çoḳ aġırdır.
Allâh bilir işini, ḥikmete ḳarışma!

73. Abdal güveği, besileği[35] ev ḫanımı ṣanar.

[35] Besilek: Yetişmiş, etli canlı. (TS I-524) / Beslengi: Besleme evlatlık. (TS I-526).

74. Abdal gelin, ḳayın anayı ḫalayıḳ ṣanar.

75. Abdalıñ büyüğü, dünyâ âlâyişine aldanandır.

Kim bilir kim kim ḳazana kim yiye
Abdal odur, dünyâ için ġam yiye

[11] 76. İdbâr ile me'yûs olan, sa'âdetle maġrûr olmasun.

Adam aña derler ki etmeye taġyîr ḥâlini
İḳbâl-i felek kendüye yâr olmuş olmamış[36]

77. Adamıñ ḳadrini adam, cevheriñ ḳadrini ṣarrâf bilir.

78. Adam, adam sâyesinde adam olur.
Çoḳ doġrudur.

79. İnsân insâna, it ite ḳoşar.
Bu da bir ḥikmetdir.

80. Adam olmasına 9 fırın ekmek lâzım.
Bir çoḳları ekmeği de żâyi' ederler.

81. Adam olacaḳ çocuḳ doğuşundan bellidir.

82. Adam iş başında, köpek leş başında añlaşılır.
Kör köpeğe oşt deme, ḳapar!

[36] Beyit, Seyyid Vehbî'den (ö. 1149/1736) alınmıştır. Vehbî'de şöyledir: Âdem odur ki itmeye taġyîr vaż'ını
İḳbâl ü baḫt kendüye yâr olmış olmamış
Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, AÜ SBE, (Doktora Tezi, 1991), II, 584.

83. Adama güvenme ölür, dîvâra dayanma yıḳılır.

Evet, Allah ve Resulullâh'dan başḳası fenâya ma'rûżdur.

[12] 84. Adada duran adlanır; lodosa, poyraza ḳatlanır.

85. Adı çıḳacaġı cânı çıḳsun.

Utanana maḫṣûṣ.

86. Arayan Mevlâ'sını, azan belâsını bulur.

Kör mel'ûn gibi.

87. Arayan bulur, yaşayan görür.

Baṣîret ṣâḥibi ol!

88. Aralarında dağlar ḳadar farḳ var.

'Âlimle câhil…

89. Ardına, öñüñe baḳma; işiñe bak!

Zamâne gencleri işleriyle değil, oynaşlarıyla meşġûldür.

90. Arḳasına atlı ulaşamaz.

İstanbul gençleri…

91. Ardına ṣapan ṭaşı ulaşamaz.

Ḥürriyet ḳahramânlarınıñ Ḥarb-i 'Umûmi mütârekesinde İstanbul'dan ḳaçışları gibi.

92. Artıḳ mâl göz çıḳarmaz.

Ḥelâl olursa…

93. Arpa ekmeğiñ yoḳsa ṭatlı diliñ de mi yoḳ?

[13] 94. Arslandan doġan arslan, itden doġan it olur.[37]

Şimdi, ṣâḥibini ḳapan köpekler de arslan ṣayılıyor.

95. Arslan yatağında it yatamaz.

Eski söz, şimdi arslan yatağında it oġlu itler yatıyorlar.

96. Arslan merd, ḳurd nâmerd olur.

Ṭabî‘at îcâbı.

97. Arslanlar ḳadına doḳanmaz.

Avrupa medeniyyeti: Şimdi, ḳadınlar arslanlara hücûm ediyor.

98. Arslanlar yoḳ olunca, çaḳallar meydân kâhyası kesilir.

Dünyanın alçaḳlıġını bundan añlamalı.

99. Arḳasızlarıñ başı ḳalḳınc olur.

***Allâh** kerîm.*

100. Arḳada düşman, yüze dost.

İki yüzlü, münâfıḳ, puşt!

[14] 101. Arḳasında yumurta küfesi yoḳ ya her ṭarafa eşek gibi yuvarlanır.

Döneklik, dalḳavuḳluḳ böyledir.

102. Arḳada gideni it, öñde gideni ḳurd ḳapar.

103. Arı gibi dili, eşek gibi ünü var.

Mel‘ûn kör.

[37] 318’de “İtden doġan it olur.” şeklinde bir benzeri vardır.

104. Arı gibi üşer, ‘aḳreb gibi ṣoḳar.

105. Arı çiçeğe, sinek bala ḳoşar.

106. Arı bal alacaḳ çiçeği bilir.

Ḳoḳusuz çiçekde bal, nâmûssuz erkekde ḥâl “vicdân” olmaz.

107. Arıdan, er bal alır.

Ḳorḳaḳlar ac ḳalır.

108. Armud aġzıma, ṣapı yuḳarı.

Yaġma yoḳ, çalış!

109. Erbâb-ı kemâl, kimseye boyun eğmez.

Ya şu edîbleriñ ḳırḳ para için daḳlaḳ atub ḳuyruḳ ṣallayışı nedir?

110. Er olan, baş yarar.

Medenî cesâret lâzım.

[15] 111. Erenleriñ ardı, öñi olmaz.

Baba dervîşler resmen değil, ḳalben ḥürmet beklerler.

112. Erenler **ḥelvâsı**, faḳîrler çorbası ṭatlıdır.

Ḥelâl ekmek elbette ṭatlıdır.

113. Ordugâhda nâmsız adam aranmaz.

Şimidki piclere numero ḳonuyor.

114. Er olan, ekmeğini alın teriyle ḳazanır.

Nâmûs çoḳ ḳıymetlidir, para ile ṣatılmaz.

115. Erimi alacağı[na], cânımı al.

Ḫasta ḳadın hîçbir zamân ortaḳsız ḳalmaz.

116. Azġın ḳul belâsını bulur.

Kör şeyṭân gibi.

117. Azġın köpek ḳırḳ gün yaşar.

Faḳaṭ ışırdığı millet de ḳırḳ günden ziyâde yaşamaz.

[16] 118. Az söyle, çoḳ diñle!

Ḳulaḳ iki, aġız bir.

119. Azdan veren cândan, çoḳdan veren mâldan.

120. Aza **şükr**etmeyen çoġı bulamaz.

121. Azacıḳ aşım, aġrısız başım.

Dediḳodusuz ekmek çoḳ ṭatlıdır.

122. Azıksız, yola; azılı ile başa çıḳılmaz.

Allâh'a dayan, kimseden ḳorḳma!

123. Ezilip büzülen, sâḫtekârdır.

Deste deste…

124. Astarı yüzünden bahalı.

İstanbul'uñ havâî maṣrafı.

125. Eski dost, düşman olmaz.

Çoḳ mühim söz.

126. Eski ḥammâm, eski tas; köhne ḳadın, eski nâz.

Ne yapalım? Göñül ḳocamaḳ bilmiyor.

[17] 127. Eski ḫarmanlar ṣavrulmaz.

Ḳadın işi: Söz bulamayınca gelin olduġundan baḥṯ eder.

128. Eski defterleri ḳarışdırıyor.

Ya müflisdir yaḫûd yahûdî. Mâliyye me'mûrları da böyledir.

129. İsmi cismine, rengi resmine muṭâbıḳ olmalı.

Kim arar? Soḳaḳ 'aşḳı! Kör şeyṭâna la'net!

130. Aşaġı tükürsem ṣaḳal, yuḳarı tükürsem bıyıḳ.

Merâḳ etme, dostum! Ne ṣaḳal ḳaldı ne de bıyıḳ. İstediğiñ yere tükür.

131. Aş daşanda kepçeye baha ṣorulmaz.

Zamân değişdi, şimdi bir çoḳları nâmûsunu değil dolabını düşüniyor.

132. İşiñi, aşıñı, ḳaşıġıñı bil!

İnceleme, keyfiñe baḳ.

133. İşkilli adamla iş dutulmaz.

Söz bir, Allâh bir.

[18] 134. Erkek gibi ḳadın, ḳadın gibi erkek.

İnsân pazarında hîçbiri iki para etmez.

135. Eşiğe at, beşiğe it bağlanmaz.

Medeniyyet modası: İtler ḫanımlarıñ evlâdından daha çoḳ sevgilidir. Ḳoca ḳahramân Türkler, size ne oldu?

136. İş insânıñ âyînesidir.

Evet, oğlumuz futbol, ḳızımız dans müteḫaṣṣıṣı oldu.

137. İşsizleriñ yeri mezârdır.

*Ne a'lâ, **Allâh** bir gün evvel hepisini yoḳ etsün, lüzûmsuz ḥaşerât!*

138. Eşek dağda yuvarlanır, żararı eve gelir.

Dört ayaḳlı olursa…

139. İşkenbeci ḳazanından manda yavrusı çıḳmaz.

İşkenbe eyi pâklanmazsa manda boku çıḳar, diḳḳat!

[19] 140. İşte gedim, gidiyorum. Şen olasıñ Ḥaleb şehri.[38]

Gelen gider, doğan ölür; 'ömr-i dünyâ bir daḳîḳa, 'ömr-i âdem bir nefesdir.

141. Eşeğe güci çatmaz, pâlâna çalar.

'Aczimizden…

142. Aşlı faşlı belli olmayana bayraḳdârlıḳ verilmez.

Aldanma, be mü'min aldanma! Bayrağıñı ḳoru, bayraḳdârıñı tanı, eclâfıñ beline ḳılıc verme; ilk seni keser!

Dellâl yürü var eyle nidâ millet öñünde
Nâdânlara manṣıb vereniñ ṣoñu helâkdır

143. Aşîlzâde vergisinden bellidir.

Oñları da öldürdük.

[38] Aşık Garip'in atasözü haline gelmiş meşhur beytidir.
Fikret Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayın No:357, (Doktora Tezi, 1974), s. 102 ve 177.

144. Ocaḳzâde ḳurumundan bellidir.

Sâḫte ʻaẓamet.

145. Ağalıḳ vermekle, yiğitlik vurmaḳladır.

Kimi vurıyor, veliyyü'n-niʻamini değil mi? Yaşa, be alçaḳ yaşa!

[20] 146. Ağaç yaş iken eğilir.

Durma, çabuḳ ol! Çocuḳ yedi yaşına girdi, bir gün evvel ecnebî mektebine ḳaydetdiriver, büyük adam olsun.

147. Ağac ḳurdı, ağacı ḳurudur.

Farmasonluḳ, fırḳacılık: Ẓâhiri müslümân, bâṭını dîne düşman.

148. Ağaç yapraġıyla, insân aḫlâḳıyla güzelleşir.

149. Ağır daş köşeye ḳonur.

Köşeler bütün yanġın yeri oldu. Yaşasun ḥürriyet!

150. Ağır ol, baṭman gelesin!

Sâḫta onur olmasun.

151. Ağız değil ḳaldavar.[39]

Ḥayvân ḳonacaḳ binâ.

152. Ağızdan söz, düşünce ile çıḳar.

Palavracı olma!

[39] Ḳaldavar: *Erzurum lehçesi*: Ot, saman konulan yer (http://tsoguzhan61.atspace.com/s9.html) [erişim tarihi: 29/07/2019] – *İspir(çerme) lehçesi*: Üzeri kapalı, kenarları açık yapı (http://wwwcermeli.blogspot.com/p/cermeli-sozlugu.html) [erişim tarihi: 29/07/2019]

153. Ağrısız baş, mezârda bulunur.[40]
‘Ameli pâk ise…

154. Ağızdan çıḳanı ḳulaḳ duymalı.
Çoḳ ḥiddetli olma!

[21] 155. Ağzımdan baḳlayı çıḳarma!
‘Âḳil ol, sır ṣaḳla!

156. Ağzını açdı, gözünü yumdu.
Ya delidir ya serḫoş.

157. Ağzını açma, gözüñü aç!
Ḳafa lâzım.

158. Ağzımı bıçaḳ açmıyor.
***Allâh** ye’se düşürmesün.*

159. Ağzı var, dili yoḳ.
Orta ḥâlli ol!

160. Ağzını kirâya vermiş.
Ya delidir ya velî.

161. Ağzıma bir parmaḳ bal çaldı, getdi.
Dolandırıcı.

162. Ağlarsa anam ağlar, ḳalanı yalan ağlar.

[40] 862’de “Ġâ’ilesiz baş, mezârda bulunur.” şeklinde bir benzeri vardır.

163. Aġlaya aġlaya kör oldu.

‘Aḳlı yoḳ.

164. Aġlamayana meme yoḳ.

Küçükler aġlamaḳla, büyükler çalışmaḳla, çapulçular çalmaḳla, abdallar dilenmekle, dalḳavuḳlar ḳuyruḳ ṣallamaḳla ḳarnını doyurur.

165. Ölüñ için aġlama, delin için aġla!

Âh, gidi gençler!

[22] 166. Orosbudan pic doġar, vaṭana küfür yaġar.

La‘net saña kör şeyṭân!

167. Ağıstos böceği gibi cır cır ötiyor.

Ġazeteci mi?

168. Afyonuñ keyfini tiryâkisi bilir.

Ac ḳalınca añlar.

169. Aḳ akca ḳara gün içindir.

Şimdi kâġıt para ‘aṣrı, maḥall-i ṣarfı ya Turḳuvaz yaḫûd Ṭoḳatlıyan.[41]

170. Aḳ eṣvâb leke ṣaḳlamaz.

Nâmûsuñu gözet!

171. Aḳacaḳ ḳan, damarda durmaz.

Fuḳarâya maḫṣûṣ.

172. Aḳbabaya daş atan iflâḥ olmaz.

Kör şeyṭân gülle atdığı ḥâlde hîçbir belâya uġramadı.

[41] Turḳuvaz Lokantası, Ṭoḳatlıyan Oteli: Dönemin Beyoğlu’ndaki eğlence yerleri.

173. Aḳarṣu, murdâr olmaz.

Ṣu çoḳ büyük olursa…

174. Aḳıntıya kürek çekilmez.

Deliye söz añladılmaz.

175. Aḳı atar, ḳarayı ṣatar.

Ḳar atılır, kömür ṣatılır.

[23] 176. Aḳcası ucuzuñ sözi bahalıdır.

Dalḳavuḳlar bilir.

177. Aḳşamıñ işi ṣabâḥa ḳalmaz.

Genc begim sevdâlıdır, gözüne iş güc gözükmiyor.

178. Aḳşamıñ ḫayrındansa, ṣabâḥıñ şerri.

Duramıyor.

179. Añlaşılmaz bir mu‘ammâdır bu cihân vîrânesi.

‘Ârif ol!

Ḥikmetle ḳılan şu kâinata naẓar
Her ẕerresinde ḳudret-i Haḳḳ’ı sizer

180. Añladıñ mı, dünyânıñ ḳaç bucaḳ olduġunı?

Ḥâlâ başında ḳavaḳ yelleri esiyor, gözüne dünyâ görünmiyor.

181. Añladamadıḳ pederiñ bayraḳdârlıġını.

182. Añladışa göre, müftî verir fetvâyı.

Biz ‘aṣrîleşdik, şimdi İsviçre ḳānûnıyla ‘âmiliz.

183. Añlayana[42] sivrisinek sâz, añlamayana davul **[24]** zurna azdır.

Duyġusuzlar eşekden ‘âdîdir.

184. Añlar añlamaz söze ḳarışma!

‘Uḳalâ dünbeleği olma!

185. Añlayan ‘ârif, diñleyen edîbdir.

Olsa isti‘dâd-ı ‘ârif ḳābil-i idrâk-i vaḥy
Emr-i Ḥaḳ irsâline her ẕerredir bir Cebre’il[43]

186. Eğri aġaca yayım, her gördüğüne dayım deme!

187. Eğri oturalım, doġru ḳonuşalım.

Ḥerîf yalana dolana alışmış, dâ’imâ doġru oturub eğri konuşur.

188. Eğri ḳarıdan doğru çocuḳ doğmaz.

Kör şeyṭân gibi.

189. Eğride toḳ, doğruda aç olmaz.

Ḥürriyet i‘lânından evvele ‘âid söz.

190. Eğri belâsını, doğru Mevlâ’sını bulur.

Faḳaṭ geç.

[25] 191. Ekmediği yeri biçiyor.

Çapulcı ‘aṣrı böyledir.

---

[42] Metinde “Aklayana” yazılmıştır.

[43] Beyit, Fużûlî’den (ö. 963/1556) alınmıştır. Fużûlî’de şöyledir: Olsa isti‘dâd-ı ‘ârif ḳābil-i idrâk-i vaḥy
Emr-i Haḳ irsâline her zerredür bir Cebre’îl
Özlem Yeşilyurt, *Fuzûlî’nin Türkçe Divanı’nda İnanaç Unsurları* Adnan Menderes Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 51; Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ 1981, s. 438.

192. Ekmeği beklemek, ölümi beklemek gibidir.

Aman Allâh'ım, bizi aclıḳla terbiye buyurma! Ḥarb-i 'Umûmî günleri gibi çamurlı, ṣamanlı, gübreli, mışır ḳoçanından yapılmış ekmeğe bizi ṣalma! 'Umûmî Ḥarb'de Cabaḳcur Daġları'nda[44] *Rus 'askerleriniñ her dürlü yemek, ḫâṣ ekmek; bizim zavallı 'asker ve köylülerin de eşek, köpek, kedi, ḳurbaġa ve ma'a'l-esef ṣoġulcan yediklerine şâhîdim.*

193. Ekmeğiñ büyüğü ḫamuruñ çoḳluġundan olur.

194. Ekinci ṣu, tuġlacı ḳuraḳ ister.

Veren Ḥaḳ.

195. Allâh'a tevekkül et, düşünme derin!

Çalışmayı unutma!

196. Allâh'dan ḳorḳan cân yaḳmaz.

Kör şeyṭân ḥaḳḳa baḳmaz.

[26] 197. Al keçe, ver külâh; alt ucı ḳanlı bıçaḳ.

198. Âlet keser, el öğünür.

El değil, 'aḳıl keser.

Pây-i raḳîbi kûy-i yârden
Keskin keser keser

199. Âlet başḳa, al at başḳa.

Nüktedân añlar.

200. Altun âteşde, insân miḥnetde tecrübe olunur.

O güzel günler! Ceybler altunla, cebheler pâk insânla dolu idi. Göñüller şen, vücûdlar ṣaġlam, bütün müslümânlar bir vücûd, sâḫtekârlıḳdan kimsede eser yoḳ.

[44] Çabaḳcur (Çapakçur) Daġları: Bingöl Dağları.

201. Altun adını baḳır yapdı.

Öñe düşen kör şeyṭâna biñ çeşit la‘net!

202. Altun pas, deli yas dutmaz.

‘Aḳıl büyük ni‘metdir.

[27] 203. Altı ḳaval, üsti şeşḫâne.

Hîçbir işe yaramaz.

204. Alçaḳlar meydân bulunca dünyâyı kötülük ḳablar.

205. Alçaġıñ lüṭfı, ḳahırdır.

Yalcılara[45] *göre değil.*

206. İnṣâf dîniñ yarısıdır.

Eski söz, şimdi ḳırḳ paraya babasını öldüriyorlar.

207. Alışmış ḳudurmuşdan kötüdür.

Onur lâzım.

208. Alacaḳla, verecek ödenmez.

Başḳa çâre yoḳ ise ödenir.

209. Al gülüm, ver gülüm; ṣabâḥa ḳalmaz mâlım.

210. Alan râżı, ṣatan râżı; ne ḳarışır deli ḳāḍî.

211. Eliñ vergisi, cânıñ sevgisi.

Seḫî, Allâh’ıñ dostudur, isterse kâfir olsun.

[45] Yalcı: Açgözlü, bedavacı, asalak, arsız. Birinin menfaatini çok ucuza koruyan.

212. İḥsânına aldanma reẕîliñ; ucı fısḳa dayanır.

[28] 213. **Allâh** bir ḳapuyı ḳaparsa başḳasını açar.
Mu'teḳid ol!

Bir ḳapuyı bend ederse biñ ḳapu eyler küşâd
Ḥażret-i Allâh efendi fâtiḥü'l-ebvâbdır[46]

214. **Allâh** ẓâlime uyuz versün, ṭırnaḳ vermesün.
Âmîn!

215. **Allâh** saġ gözü, ṣol göze muḥtâc etmesün.
Ḳabûl olmayacaḳ du'âya âmîn denilmez.

Cüz ü kül birbirinden eyler istimdâd-ı dâd
Şüyû-ı aḥkâm ü 'âdât-ı ilâhî böyledir

216. **Allâh** doḳuzda verdiğini, sekizde almaz.
Âmennâ.

217. **Allâh** ḳuluna, götüreceği ḳadar verir.
Aman yâ Rabbî, bize iḥsânıñla mu'âmele buyur!

218. **Allâh** ḳulunu her vaḳit darda ḳoymaz.
Yâ Laṭîf!

219. **Allâh'ıñ** öldürmediğini kimse öldüremez.
Âmennâ.

[46] Beyit Konyalı Şem'î'ye (ö. 1839 [?]) aittir ve şöyledir: Bir ḳapuyı bend iderse biñ ḳapu eyler küşâd
Ḥażret-i Allâh efendi fâtiḥü'l-bevvâbdur
Hasan Tahsin Sarıtaş, *İzmir Milli Kütüphane 1299 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Pamukkale Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi, 2018), s. 90.

[29] 220. **Allâh** ḳulunuñ ṣâḥibidir.

İnanmayan kâfirdir.

Ṣalıver yelken-i teslîmini ṣâliḥ ḳorḳma
Ḳula **Allâh** gibi kimse nikehbân olmaz

221. **Allâh** verince, kimiñ oġludur, ṣormaz.

Mâl Allâh'ıñ, ḳul Allâh'ıñ; elbette ṣoracaḳ kimse yoḳdur.

222. Alına yazılan başa gelir, müslümân inanır cûşa gelir.

223. Alnınıñ damarı çatlamış.

Nâmûsunı ṣatmış.

224. Alnım açıḳ, yüzüm aḳ. Çapaġıñ sil doġru baḳ.

225. Alnınıñ teriyle ḳazanmaya baḳ.

Eski naẓariye, bugün çapulcı 'aṣrıdır. Çalmaḳ var iken çalışmaḳ ne demek?

226. Alnınıñ ḳara yazısı bu imiş.

Fuḳarâlarıñ mı?

227. Alnında şeyṭân tüyü var.

Öñde giden kör şeyṭânıñ mı?

228. El elden üstündür, 'arşa varınca…

Çoḳ ḳurulma!

[30] 229. El öpmekle aġız murdâr olmaz.

Nâmûslu ẕâtıñ eli.

230. El irmez, güç çatmaz, ḫınzîr oğlu ḫınzîr, Cenâb-ı Ḥaḳ'dan ḳorḳmaz.

*Onı da ḳorḳudan, ḫalḳ olur. Fir'avn'ı Cenâb-ı Mûsâ'ya, Nemrûd'ı ufacıḳ bir sineğe helâk etdiren **Allâh** mevcûddur.*

231. El benden, şifâ Ḥaḳ'dan.

Mu'teḳid doḳtor sözi.

Derdi kim vermişse dermânıñ odur iḥsân eden
Bir tesellîdir eṭıbbâ gelse rencûr üstüne

232. Eldeki furṣatı fevt etmek abdallıḳdır.

İnsân çoḳ ḳıymetli olan 'azîz ḥayâtını hevâ ve ġafletle giçirmemelidir.

Göz yum cihândan aç gözüñü gün gelür giçer
Sen göz yumup açınca bu 'âlem gelür giçer[47]

233. Elṭâf-ı maḫṣûṣa, ilden değil, **Allâh'dan** gelir.

Mü'min ol!

[31] 234. Evine göre bişer aşı, ḳocasına göre bağlanır başı.

1324/1909 ḥürriyet i'lân edildi, fırḳa ḥükûmeti ḳuruldu. Aş, baş, eş, iş aranmaya vaḳit yoḳ; her ṭaraf düpdüz; kimse kimseye, ḳocalar ḳadınlara daḫi, ḳarışamaz oldu; sebebe la'net!

235. Eline, diline, beline doġru olan dildâr olur.

Âh o nâmûslu günler, çarşafla dolaşan güller! Saña yüz biñle la'net, be kör şeyṭân!

236. Eli uzun olanıñ dili ḳışa olur.

Nâmûslu ḫırsızlarıñ… 'Aṣrî ḫırsızlarıñ elleri ḳadar dilleri de uzundur.

[47] Beyit Abdülhak Molla'ya (1786-1854) aittir ve orjinali şöyledir: Göz yum cihândan aç gözünü dem gelir geçer
Sen göz yumup açınca bu âlem gelir geçer
İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Basımevi-İstanbul 1969, I, 6.

237. Eliñle ḳoymadığıñ şey'i ḳaldırma!

Kime söyliyorsun?

238. Emânete ḫıyânet olmaz.

Ḫâin, ẓâlim felâḥ bulmaz.

[32[48]] Milyonla çalan mesned-i 'izzetde serefrâz
Birḳaç ġuruşuñ mürtekibi cây-i kürektir *Żiyâ Paşa'nıñ*[49]

239. Eliniñ ḫamurıyla er kişi işine ḳarışma!

Ey arḳadaş! Dalġa mı giçiriyorsun? Ḳadınlar erkek, erkekler ḳadınlaşdığından ḫaberdâr değil misin? 1324/1909 ḥürriyet i'lân edildi; genç oğlanlar, güzel ḳızlar iş başına; tecrübeli vaṭan mücâhidleri, anneler ḳapu arḳasına atılıverdi. Yâ Rabbi, ṣoñumuzı ḫayra tebdîl buyur!

240. El yarası oñulur, dil yarası oñulmaz.

İnsân olana…

241. Eliñle ver, ayaġıñla ara.

Çapulcı 'aṣrı böyle olur

242. Aman deyene ḳılıc vurulmaz.

Yiğitlere maḫṣûṣ söz.

243. Amansız ḳalana yardım lâzım.

Müslümân dünyâsına 'âid söz.

[33] 244. Ana baba du'âsı alan ac ḳalmaz.

Anaya, babaya, Allâh'a, peyġambere ḫaḳāret modalaşdı. Farmaṣon dolabı!

[48] Metinde muhtemelen yanlışlıkla 31 yazılmış, devamında düzzeltildiği için biz 32 yazdık.
[49] Belirtildiği gibi Ziya Paşa'nın (1829-1880) olan beyit, şöyledir: Milyonla çalan mesned-i 'izzetde ser'efrâz
Birḳaç ġuruşı mürtekibiñ cây-i kürektir
Ziya Paşa, *Tercî-i Bend ve Terkîb-i Bend*, Ahmet Kâmil ve Şerîki Matbaası, İstanbul 1928, s. 12.

245. Ana baba ḥaḳḳı ödenemez.

Ḥaḳ, ḥuḳūḳ gözetene çoḳ müjdeler olsun.

246. Anadan doġan ölür.

Çoḳ şükür, elḥamdü lillâhi te‘âlâ, ölüm ne büyük ni‘metdir.

247. Anasına baḳ ḳızını al, kenârına baḳ bezini al.[50]

Âh birâder, keşke 1324/1909 târîḫinden evvelki ḥâli idrâk etmemiş olaydım veya bugünlere yetişmeseydim! İstibdâd, meşrûṭiyyet, cumhûriyyet; üç devrüñ ricâli olmaḳ, cânlı târîḫ bulunmaḳ ne elîm şey imiş. Devr-i istibdâdda sürüldüm, ḥapsedildim, meşrûṭiyyetde **[34]** *me’mûr oldum, meb‘ûṯ oldum; cumhûriyyet devründe tecrübeler gördüm… Devr-i istibdâdda edeb, ‘işmet, ‘ilim, bereket, sa‘âdet; insânlarda ḳuvvet, göñüllerde şeṭâret, milletde ittiḥâd ve merḥamet, meveddet bütün dünyâ sekenesinde bir ‘ulvî rûḥ-u mütecellî idi. ‘Âlem-i İslâm’da ḥürriyet, insânlar arasında ‘Umûmî Ḥarb i‘lânını müte‘âḳib yapılan ẓulümler, dökülen ḳanlar; “**âfâḳ-ı ma‘neviyyâtı**” nûrdan ẓulmete, ‘adâletden reẕâlete, bereketden ḫasâsete, edebden fuḥşa ve meveddetden nifâḳa sevḳ etdi. Otuz sene evvelisi dünyâda daha çoḳ insân sa‘âdetle yaşar iken ‘Umûmî Ḥarb’den ṣoñra ma‘ṣûm ḳanıyla ṣulanan ṭoprаḳlar ḫasîsleşdi, ḳudret-i Fâṭır’a feyżini noḳṣânlaşdırdı. **Aman yâ Rabbi!***

248. İnsân ekdiğini biçer.

O ḥâlde, kendi cezâmızı çekiyoruz.

[35] 249. İnsânıñ alacası içinde, ḥayvânıñki ṭışındadır.

İçi ṭışı bir olan, şimdi, pek azdır.

250. İnsânıñ gözünü bir avuc toprаḳ doyurur.

Ne a‘lâ!

251. İnsân ölmekle ḫâṭırı ölmez.

Vefâkârlara maḫṣûṣ.

[50] 944’de “Kenârına baḳ, bezini al; anasına baḳ, ḳızını al.” şeklinde bir bezeri vardır.

252. İnsân düşdüği yirden ḳalḳar.

Ḳorḳmamaḳ lâzım.

253. İnsân yorġanına göre ayaḳ uzatmalı.

***Allâh** insânı gördüğünden ayırmasun.*

254. İnsân görüşmekle, ḥayvân ḳoḳlaşmaḳla dostlaşır.

255. Avcunuñ ṣoñu açlıḳdır.

Cân yaḳanıñ cânı yaḳılır.

256. Av etinden ḳarın doymaz.

***Allâh** muḥtâc etmesün!*

Mu'îni ẓâlimiñ dünyâda erbâb-ı denâ'etdir
Köpektir ẕevḳ alan ṣayyâd-ı bî-inṣâfa ḫidmetden *Nâmıḳ Kemâl*[51]

257. Ev yıḳanıñ evi olmaz.

Ẓâlim olan, ḳaṭ'ıyyen, cezâsız ḳalmaz.

[36] Ẓâlim yine bir derde giriftâr olur âḫir
Elbette olur ev yıḳanıñ ḫânesi vîrân *Żiyâ Paşa*[52]

Ey Nâmıḳ Kemâl, ey Żiyâ Paşa! 'Aṣrıñız cennet-âsâ iken; milletiñ râḥatı, devletiñ şân ve şevketi nisbeten kemâlde iken; ortada acından ölen, çıplaḳ ḳalan, hîçbir bahâne ile aṣılan kesilen, ḫânümânı söndürülen yoḳ iken neden böyle âteşîn sözler ṣarfına mecbûr ḳaldıñız? Ah nolaydı ṣaġ olup da bugünleri görüp … olaydıñız.

[51] "ḫidmet" yerine "hizmet" olarak Namık Kemal'in (1840-1888) "Hürriyet Kasidesi" isimli eserinden bir beyit. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, II, 900.; Adem Çalışkan, "Namık Kemal'in Hürriyet Kasîdesi ve Tahlili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, sy:31, s. 92.

[52] Belirtildiği gibi Ziya Paşa'nın olan beyit onda şöyledir: Ẓâlim yine bir ẓulme giriftâr olur âḫir
Elbette olur ev yıḳanıñ ḫânesi vîrân

Ziya Paşa, *a.g.e.*, İstanbul 1928, s. 10.

258. Evdeki pazar, çarşıya uymaz.

Gün piyasası.

259. Ev dırıltısı ḳadından çıḳar.

Ortalıḳ ḳadını!

260. Ev ṣâḥibi müsâfiriniñ ḫidmetkârıdır.

Aṣâleti olan ev ṣâḥibleri böyledir, yeñi[53] *görmeler …… olur.*

261. Evvelâ ṭa‘âm, ṣoñra kelâm.

Aclıḳ belâsı böyledir.

[37] 262. Erkek sel, ḳadın göldür.

Eline giçeni sinemaya veren ḳadından ne beklenir?

263. Ucuz etiñ yaḫnisi olmaz.

Ḳırḳ paraya eñ güzel et ṣatılır iken fırḳacı ḳopuḳlar, bütün et ve kemükleri yedi bıraḳdılar.

264. Ucuz ṣatan, çabuḳ ṣatar.

İnṣâf, merḥamet lâzım.

265. Ucuz alub bahalı ṣatma!

Fırḳacı ḥükûmeti, inḥiṣârcı ‘aṣrı: On ġuruşa alır, fuḳarâ millete yüz ġuruşa ṣatar.

266. Utananı **Allâh** utandırmasun.

Fırḳacı ‘aṣrında utanmak ne kelime?

267. Ürmesini bilmeyen it, sürüye getirir ḳurd.

‘Umûmî Ḥarb’e Türkleriñ de ḳarışması gibi.

[53] Metinde “yiki” yazılmıştır.

268. Öñi deñiz, arḳası domuz.

Ḥarb-i ‘Umûmî’deki ṣovuḳlar gibi.

[38] 269. Usta ḫırsıza, ḳapı baca olmaz.

Kör mel‘ûn gibi.

270. Usta ḫırsız, mâl ṣâḥibini başdırır.

Yine kör mel‘ûn gibi.

271. Uzaḳdan davul sesi ḫoş gelir.

‘Aḳlı ḳulaġında olana…

272. Oḳumadan ‘âlim, gezmeden seyyâḥ olmaz.

Yiñi türeyen çocuḳlar müsteṯnâ: Onlar lâf ‘âlimi, ḫayâl seyyâḥlarıdır; dünyâyı sinemada, ‘ilmi de Avrupa purofösörleriniñ ḳafasında duyanlardandır.

273. Öfke ile oturan, ziyânla ḳalḳar.

Gencler gibi.

274. Öküzüñ öñünde, ḳatırıñ ardında, edebsizin yanında durulmaz.

Kör mel‘ûnuñ yanı gibi.

275. Öküze boynuz, ḳoça ḳuyruḳ yük olmaz.

276. Öküzüñ altında dana “bızaġı” arıyor.

Düşman, insânda ḳuṣûr arar; eyiliği fenâlıḳ ṣanar.

[39] 277. Öksüz[54] ḳalan ṣoysuz olur.

Terbiye edilmez ise…

[54] Buradaki ve peşi sıra gelen 278, 279 ve 280’dekiler de metinde “öñsüz” yazılmıştır.

278. Öksüz çocuḳ kendi göbeğini eliyle keser.

Daha eyi eder, başḳası kesse belki de beğenmez.

279. Öksüzüñ şeyṭânı çoḳ olur.

Ṭabi'î değil mi?

280. Öksüzi acıyan çoḳ, ekmek viren yoḳ olur.

281. Uġursuz öñe düşerse işiñ ṣoñu fenâ olur.

Âdem'i Cennet'den çıḳaran kör şeyṭân gibi.

282. Oldu olacaḳ, ḳırıldı nacaḳ.

Nacaḳ.[55]

283. Ölme, bayılmaya beñzemez.

Daha ḳolaydır.

284. Ölüye, öldüği gün aġlanır.

Sevgili ölü unudulmaz, biñ gün aġlanır.

285. Ölen güler, ḳalan aġlar.

'Ameli pâk ise…

286. Ölüm ḥaḳ, mîrâṯ ḥelâldir.

Babasını öldürene değil.

[40] 287. Ölüm bir gün, şîvan bir gün.

***Allâh** milleti ölümden muḥâfaẓa buyursun. Hangi milleti? Varlıġını bilen milleti.*

[55] Altına nacak resmi çizilmiştir.

288. Öldüğüni düşünmez de ceviz aġacından ṭabut vaṣiyyet eder.

Bu da bir düşünce, ne deyelim?

289. Ölürseñ yiri, ḳalırsañ ili beğendir.

290. Ölümi gören, ışıtmaya râżı olur.

Hay abdal, hay! Her gün ölmeyi, bir gün ölmeye tercîḥ ediyor.

291. Ölen ile ölünmez, yatan ile ḳalınmaz.

Mâddî ḥayât çalışmaḳ ister.

292. Ununı elemiş, eleğini aşmış.

293. Olur olmaz söze pabuc bıraḳılmaz.

Yiğit olmalı.

294. Ummadıġıñ daş, baş yarar.

***Allâh** muḥâfaẓa buyursun.*

295. Uyḳu ölümüñ ḳardaşıdır.

Küçük ölümüñ.

[41] 296. Uyḳu, uyḳu getirir.

Sekiz sâ'atden ziyâdesi insânı hem ḫasta ve hem de fuḳarâ yapar.

297. Uyuyan yılanıñ ḳuyruġuna başılmaz.

Ḳoca fırḳacı Jönler! Yılanıñ ḳuyruġuna başmaḳla milletiñ başını ezdiñiz, köküñüze kiprit ṣuyu!

298. Ayaġını ṣıcaḳ dut, başını serin; kendiñe bir iş bul, düşünme derin!

*Evet, oġlumuz beg gice **sinemaya**, gündüz **futbola** devâm buyurıyor; **mâşâllâh**, çoḳ düşüncelidir, hîç işsiz durmaz.*

299. Az yaşa, çoḳ yaşa; bir gün gelir ölüm başa.

Bu ‘âlem kim göñül ḳaydın çekersin miḥnet ü ġamdır
Fenâsız ‘âlemi seyr eyle kim bir başḳa ‘âlemdir
Görüb tenhâlıġı ḳabr içre nefret ḳılma ölmekden
Ṭarîḳ-i ünsi dut kim her avuç ṭopraḳ bir âdemdir[56]

[42] 300. Ayaġını berk baṣ, altına ḳarpuz ḳabuġı ḳoyarlar!

Amandır, fırḳacılara emniyyet etmeyiñiz, ẓâlimlerle birleşmeyiñiz! İttiḥâdcılar şeyṭân, i’tilâfcılar abdal.

301. Ayaġını denk al, düşman baş ḳaldırmış.

Eñ büyük düşman, insânıñ cehâletidir.

302. Ayaḳḳabı dar olunca dünyâ başa darlaşır.

İstanbul ḳadınlarına değil.

303. Ayaḳlı kitâbḫâne olmaya çalış.

Latin ḥarfi ḳabûl olundı; bundan ṣoñra, bütün çoluḳ çocuḳ[57] ‘âlim ve mütefennin kesilecek.

[56] Marifetnâme’de de benzer şekilde geçiyor (Sadece “başḳa” yerine “hoşça”)
İbrahim Hakkı, *Marifetname*, İstanbul 1330, Matbaa-i Ahmed Kâmil, s. 253.
Şiir Fuzûlî’den alınmadır. Fuzûlî’de şöyledir:
Bu ‘âlem kim göñül ḳaydın çekersen miḥnet ü ġamdur
Fenâ ser-menzilin seyr eyle kim bir ḫoşça ‘âlemdür
Anup tenhâlıġı ḳabr içre nefret ḳılma ölmekden
Ṭarîḳ-i üns dut kim her avuç ṭoprak bir âdemdür
Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnun (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, (haz. Muhammet Nur Doğan), İstanbul 2000, s. 518.

[57] Aşağıdaki atasözünün sıra numarası yanlışlıkla buraya yazılmıştır. Biz olması gereken yere yazdık.

304. Ay ışığına ceviz ṣallanmaz.

Gencler bilir.

305. Ay doġar gediğinden, yüz utanır didiğinden.

306. Aydın palası gibi bir adam.

Her ṭarafa ṣallanır.

[43] 307. Aydın'ıñ palası, Van'ıñ abası.

Ḥürriyet i'lân edildikden ṣoñra, ne aba ḳaldı ne de pala.

308. Ayranı yoḳ içmeye, fenarla gider ……

309. Ayı urulmadan postı ṣatılmaz.

Enver Paşa bilir.

310. Ayıdan adam doġmaz.

Ḳocaoġlan müsteṣnâ.

311. Ayınıñ ḳavalı, kavaradan fenâdır.

312. Ayıdan dayı olmaz.

313. İpden ḳazıḳdan ḳurtulanıñ üstüne varılmaz.

314. İpi ṣapı belli değil.

Bir sürü kemükci alayı.

315. İpiyle ḳuyuya enilmez.

Kör mel'ûn denileniñ ipiyle…

316. Etdiği ḫayır, yapdığı kötülükden daha kötüdür.

317. İtle çuvala girilmez.

Alçaḳlarla hem-meclis olma!

318. İtden doġan it olur.[58]

Milleti ifsâd eden it oġlu itler gibi.

[44] 319. Er ḳalḳan yol, er evlenen döl alır.

Ne giceden yola çıḳ ne de on sekizden evvel evlen.

320. İş olacaġına, gün ocaġına varır.

321. İşiñ yoḳ şâhid, borcuñ yoḳ kefîl ol.[59]

Ḥaḳ için şehâdet, nâmûslu adama kefâlet 'ibâdetdir.

322. İşidilmemiş söz, ḳapanmamış göz cihânda olmaz.

323. İğne ile ḳuyu ḳazınmaz.

Ḳazması yoḳsa ḳazımaya çalışır.

324. İğne deliğinden Hindistân'ı seyreder.

Erbâb-ı baṣîret olanlar seyredebilir, ehl-i baṣar göremez.

325. İki bülbül bir güle, iki sevdâ bir göñüle ṣıġmaz.

326. İki ḳapdan bir gemiyi batırır, iki ebe bir çocuġı öldürür.

Hele ḳapdan serḫoş olursa.

[58] 94'de "Arslandan doġan arslan, itden doġan it olur." şeklinde bir benzeri vardır.
[59] 439'da "Parañ çoḳsa kefîl, işiñ yoḳsa şâhid ol." şeklinde bir benzeri vardır.

327. İki ṣu, bir ekmek yerine giçer.

Deli saçması.

[45] 328. İki ṣaġırlar biribirini ağırlar.[60]

329. İki yaḳası bir araya gelmez.

Ẓâlimiñ ṣoñu gibi.

330. Eyi evlâd ‘azîz, kötü evlâd reẕîl olur.

Ne eyi!

331. Eyi evlâd baba mîrâṯına muḥtâc olmaz.

‘Aḳıl çoḳ büyük ni‘metdir; ‘aḳlıñ var neynersiñ mâlı, ‘aḳlıñ yoḳ neynersiñ mâlı?

332. Eyi olacaḳ ḫastanıñ doḳtorı ayaġına gelir.

333. Eyi dost ḳara günde bellidir.

Eyi dost cihân ḫazînesi, kötü yârân baş belâsıdır.

334. Eyi söyle, eyi işit!

‘Azîzim, dünyâ bir küpdür, ne ṣadâ verirseñ ḳulaġına o ‘aks eder!

335. Eyilik iki başdan olur.

‘Aḳıllı adamlara maḫṣûṣ.

336a. Eyilik yap ṣuya at, balıḳ bilmezse Ḫâliḳ bilir ya!

[60] 960’ta “Körler ṣaġırlar biri birini ağırlar.” şeklinde bir benzeri vardır.

[46] 336b[61]. Eyiliğe eyilik her kişiniñ kârı, kötülüğe eyilik er kişiniñ kârı.

Merd insâna maḫṣûṣ.

337. Eyilik insâna yapılır.

Nâmûssuza eyilik en büyük cinâyetdir.

338. Eyilik ṣañ ḳomşuña, eyilik gelsiñ başıña.

Mütekebbirlere kibr etme ṣadâḳat ṣayılır
Ẓâlime cevr ü cefâ ‘aynı ‘ibâdet gibidir[62]

BÂ « ب »

339. Baba ile evlâd arasına girilmez.

Şeyṭân durur mı? Ḥürriyet i‘lân eden farmaṣonlar; evlâdı babaya, ḳardaşı ḳardaşa, ḳarıyı ḳocaya, ḳomşuyu ḳomşuya, milleti biribirine çarpışdırdıḳdan ṣoñra yaḳamızı bıraḳdılar.

[47] 340. Babadan mâl ḳalır, ma‘rifet ḳalmaz.

Zengin babadan mâl, ma‘lûl babadan ‘illet, aḫlâḳsız babadan reẕâlet mîrâṯ ḳalır.

341. Babasını tanımayan; dînini, nâmûsu da tanımaz.

342. Baba himmet, oğlum ḫidmet.

Çapulcı ‘aṣrı: himmet, ḫidmet eski söz.

343. Bacaḳ ḳadar boyu var, türlü türlü ḫûyı var.

[61] Muhtemelen yanlışlıkla tekrar 336 yazılmış ve böyle devam etmiş; bu yüzden 336a ve 336b olarak metinle uyum sağlamak istedik.

[62] Beyit Kazım Paşa’ya (1821-1890) aittir ve orjinali şöyledir: Mütekebbirlere kibretme tasadduk sayılır
Zalime cevrü eza kılma ibadet gibidir

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, II, 818.

344. Bâdahava[63] pekmez baldan ṭatlıdır.

Aman oġlum, çalış, ye; ṣaḳıñ, dalḳavuḳlar gibi çapulcı, yalcı olma!

345. Barutla âteşiñ oyunı olmaz.

Cumhûriyyet sâyesinde ḳız, oġlan bir mektebde ʻaḳıllı ʻaḳıllı, ḳardaş ḳardaş okıyolar imiş. İnanana ḥamâḳat madalyası!

346. Baş başa vermeyince iş olmaz.

Başlar muṭâbıḳ olmalı.

[48] 347. Baş nereye giderse ayaḳ da oraya gider.

Delîli ḳarga olanıñ ḳonaġı çöplükdür.

348. Baş gidince ayaḳ bozulur.

Âh gidi Sulṭân ʻAbdülḥamîd Ḫan, seniñ ḳadriñi, devrüñi ben daḫi taḳdîr edememişim! Çok yazıḳ oldu!

349. Başında ḳavaḳ yelleri esiyor.

Câhilleriñ…

350. Başımda değirmen daşı dönderdi.

Îmânsız, kör, melʻûn şeyṭân insâniyyeti alt üst etdi.

351. Başımı daşdan daşa çaldım, çâre bulamadım.

Eh, ne yapalım! Ḥürriyet, medeniyyet dolabı: İçine giren dînini, nâmûsunu zor ḳurtarır.

352. Başını kessen sözünden dönmez.

Cenâb-ı Ḥaḳḳ'a iḳrâr veren, elbette, inkâra ṣapmaz.

[63] "Bedâva"yı بادااهاوا şeklinde yazdığı için biz de "bâdahava" olarak yazdık.

[49] 353. Başa gelen çekilir.

Sâḫta onur çekilmez.[64]

354. Başra'nıñ yılanı, Bursa'nıñ yalanı.

Doġru sözlü az ḳaldı.

355. Başdıġı yirde ot bitmez.

Kör mel'ûnuñ ayaġı.

356. Başḳısız taḫtayı yel de götürür, sel de götürür.[65]

Evlâdlarıñızı ḳoruyuñuz, hem de çoḳ ḳoruyuñuz!

357. Baḳarsañ baġ, baḳmasañ daġ olur.

Bağıñdan ziyâde ḳarıña baḳ, ṣoñra …… olur.

358. Baḳalım âyîne-i ḳudret ne gösterür.

Yâ ḫayır!

359. Bal dutan parmaḳ yalar.

Çoḳ derine dalma, ṣoñra …… çıḳar.

360. Balsız ḳovanda arı durmaz.

Ac ḳalan, ḫırsız olur.

361. Balıḳ ḳılçıġı boġazda ḳalır.

Yese de yudamaz.

[50] 362. Balıḳ ḳavaġa, topal ayaġa çıḳınca saña olan borcumı veririm.

Âferîn evlâdım, 'aṣrî bir fikre mâlik imişsin! İşte böyle olmalı!

---

[64] Sayfanın sağ yanında şu ibare vardır: "Çekerim şeyi ammâ sâḫta onurı çekemem."
[65] 726'da "Başḳısız taḫtayı ya yel ya da sel götürür." şeklinde bir benzeri vardır.

363. Baḫşiş atıñ başına, ayaġına baḳılmaz.

Kelepürci!

364. Bir var imiş bir yoḳ imiş, **Allâh**'dan başḳa hîç kimse yoḳ imiş.

Yâ Ḥaḳ, yâ Mevcûd! Bütün varlıḳlar Ḥaḳḳ'ındır, Ḥaḳ'dan ġayri her şey fânîdir. Hani ***Dârâ***[66]*, nirede* ***İskender-i Kebîr****, ne oldu* ***Fir'avn****, nirede ḳaldı* ***Şeddâd***?[67] *Fâtiḥler, Selîmler, Ḳānûnî Süleymânlar hani?*

365. Bir adım geri giden, iki adım ileri atlar.

366. Bir ağızdan çıḳan, biñ ağıza düşer.

Sırrıñı şaḳla, şoñra bednâm olursun!

367. Bir eliñ sesi çıḳmaz.

Her iş el birliğiyle olur.

[51] 368. Bir ayaḳ üste biñ yalan söyler.

Öyle ise ittihâdcıdır.

369. Bir iş başlanmayınca uclanmaz.

İşi başlamaḳ hüner değil, bitirmek hünerdir.

370. Bir daşla iki ḳuş vurulmaz.

Kör şeyṭân bir daşla biñ ḳuş avladı.

371. Bir çuval inciri boḳladı.

Nâmûs-ı millîyi maḥveden mel'ûnlara la'net olsun!

372. Bir çiçekle yaz, torba içinde ḳaz gelmez.

---

[66] İran, Ahmeniş İparatorluğu Hükümdarı I. Darius (MÖ 522-485?), Büyük Darius, Dârâ.

[67] Hûd(as)'ın peygamber olarak gönderildiği Yemen'deki Âd kavminin tanrılık iddiasındaki hükümdarı, İrem Bağlarının bânisi.

374[68]. Bir dalda ḳırḳ ceviz görmeyince daş atmaz.

Seciyyesiz, ac köpek oġlu! Bir cevize biñ ṭaḳlaḳ atıyor.

375. Bir dilim ekmeğe râżı olan, feleğe boyun eğmez.

Dervîş işi böyledir.

376. Bir başda iki göz, biri aġlarsa diğeri gülemez.

[52] 377. Bir yudum ṣuyuñ ḥaḳḳı unudulmaz.

Ḥamiyyetli insânlara maḥṣûṣdur. Fırḳacı aġalar, kendi işkenbelerinden başka hîçbir şey düşünmezler. Farmaşon ẕihniyyeti: Ẕevḳleri uġrunda babasını öldürürler.

378. Bir ḳoltuġa iki ḳarpuz ṣıġmaz.

Zamâne dolandırıcısı iki ḳarpuzı değil, ḳarpuz tarlasını ḳoltuġunda ṣaḳlayorlar.

379. Bir ḳoyundan iki pôst çıḳmaz.

1323/1909'dan evvelisi herhangi bir eṣnâf, bir köylü senevî ḳazancınıñ yüzde onunı ḥükûmete vergü nâmıyla verir iken ḥürriyet i'lânından ṣoñra yüzde ellisini verdiği ḥâlde yine vergüden ḫalḳ baş ḳaldıramıyorlar.

380. Bir kötünüñ ḳırḳ maḥalleye fenâlıġı doḳanır.

Yâ Ḥâfıẓ!

[53] 381. Bir ye de biñ şükret.

Şükr ni'meti artırır.

382. Biri yer, biri baḳar; ḳıyâmet andan ḳopar.

*Rusiyye'de Bolşevik nâmı altında Ḳızıl Ordu efrâdı istediği gibi yer, içer, geyer, ẕevḳ eder; bî-çâre köylüler, 'amele ṭaḳımı da gice gündüz Ḳızıl Ordu nâmına cebren ac, muḥtâc çalışırdırılır. **Ḫaḳîḳî müslümânlıḳ** ḫaḳîḳî müsâvâta ḫâdimdir.*

[68] Burada metinde olması gereken 373 unutulmuştur; biz de atladık.

383. Bez alırsañ Muṣul'dan, ḳız alırsañ aṣîlden al.

İttiḥâdcılar ne Muṣul bıraḳdılar ne de aṣîl.

Muṣul oldu vilâyet Ḥasîb Efendi vâlî
Gül başına ra'iyyet veylün li-men ehâlî

384. Bezi herkesiñ arşunıyla ṣatmazlar.

Ẓâlimler müsteṯnâ.

385. Besmelesizlerle düşüb ḳalḳma!

Çoġaldılar.

[54] 386. Besmelesiz işe şeyṭân ḳarışır.

Besmele oḳumaḳ yaṣaḳ.

387. Besile ḳarġayı, gözüñü oysun.

Ey abdal, 'aḳlıñı başıña al! Gözüñü oyan, ekmeğiñ yiyen açaḳlardır.

388. Baḳḳal, öleniñ borcunı ḳalana yazar.

Baḳḳal da öldüğü zamân cezâsını çeker.

389. Baḳḳal defteri gibi ḳarmaḳarış.

Mâliyye ḳuyûdı gibi.

390. Bekâr gözü, kör gözü.

'Aṣrî gencler ṣoḳaḳda evlenüb ṣoḳaḳda ayrılırlar.

391. Belâsını ben çekeyim, balını düşman yesün.

Abdal köylü, evlâdıyla, ḳarısıyla, kaġnısıyla, mâlıyla çalışır, çabalar, ḥarb eder, ölür, maḥvolur; yine şân, şeref, ni'met ḳumandanlara verilir.

[55] 392. Belânıñ ṣoñu ballaşır.

Allâh'a *tevekkül edüb her şey'e ṣabreden bütün murâdına erer.*

393. Belâya **şabr**eden, ecrini alır.

Eşek gibi ṣabır değil, insân gibi ḥuḳūḳunı muḥâfaẓaya çalışmaḳ her insâna farżdır. Nâmûsı, şerefi uġrunda ölmek eñ büyük meziyyetdir.

394. Begden gelen, beg olur.

Ḫânedân evlâdı.

395. Bege inanma, çalıya dayanma!

Yiñi bulmalar, pek çoḳ yalancı, aldadıcı olurlar.

396. Bülbül, diliniñ belâsını çeker.

'Âşıḳ söylegen olur.

397. Bülbülü ḳafese ṣoḳan, ṭatlı ṭatlı ötüşüdür.

398. Ben isterim binecek, **Allâh** verir bindirecek.

399. Ben demek, şeyṭân işidir.

Ben deyen, yoḳ olur.

[56] 400. Bizi ṣoḳmayan yılan biñ yaşasun.

Bu söz yañlışdır, başkasını ṣoḳan yılan bir gün de seni ṣoḳacaḳdır.

401. Bizi unutsun da cânınıñ derdine düşsün.

Âmîn!

402. Bostâncıya tere ṣatılmaz.

'Aṣrî çocuklar babalarına 'aḳıl vermeye ḳalḳar. Biraz ḥayâ!

403. Bu ağız onda iken daha çoḳ nâneler yer.

404. Bu gidiş, gidiş değil; ṣoñu ḫayrolsun.

Gözüñü aç, işiñe ṣâḥib ol.

405. Bu gidişiñ ṣoñu iżmiḥlâl.

Sebebe la‘net, fuḳarâya merḥamet!

406. Borçdan ḳorḳan ḳapısını küçültsün.

Aman yâ Rabbi, açdıġıñ kapıyı ḳapatma, ni‘metiñ dirîġ buyurma!

407. Borç vermekle, yol yürümekle tükenir.

‘Aṣır değişdi, şimdi ḥükûmet bile aldığını vermiyor.

[57] 408. Burnundan ḳıl aldırmayan ḳabadayı.

Yiñi silâḥlar ḳabadayılıġı öldürdü.

409. Burnunı her …… ṣoḳan reẕîl.

Öyle ise ittiḥâdcıdır.

410. Boruda peşrev olmaz, ne çıkarsa iḳbâle.

411. Burnundan düşen biñ parça olur.

Laṭîfe değil, nezleli bir aḳsırıḳ; yüz biñ ufaḳ ḳaṭre olur, biñ adamı nezleye bulaşdırır; anıñçün insân aḳsırır iken burnuna mendil dutmalıdır.

412. Biñ dost az, bir düşman çoḳdur.

Dost bulmaḳ çoḳ gücdür. İnsân müddet-i ‘ömründe bir dost bulur ise baḫtiyâr olur.

413. Bire berk dayanan, kimseden ḳorḳmaz.

*O bir, **Allâh’dır**.*

414. Buz üstünde yazı.

‘Aṣrîleriñ dostluġı.

[58] 415. Burnu Ḳaf dağından ḳarılıyor?

Ey arḳadaş! Kime, neye ḳurulıyorsuñ; senden evvel dünyâya gelen Dârâlar, İskenderler, Şeddâdlar, Fâtiḥler, o ḳahramân Yavuzlar ne oldu? Be ‘âciz insân, eyi bil ki varlıġıñ ḫayâl, ḳurumuñ da iki para etmeyen ***ḳurumdan***[69] *başḳa bir şey değildir; beyhûde sâḫtekârlıġa lüzûm yoḳdur, utanmaḳ lâzımdır!*

Milyonlarla ‘aṣırlar çürüden künbet-i devvâr
Milyarlarla şehinşâhileri eylemiş imḥâ
Bel bağlama aldanma ṣaḳın lütfuna ‘aṣrıñ
Vallâh bizi de eyleyecek ‘an ḳarîbin ifnâ *Ṣâliḥ*

416. Bozan olduḳca düzen olmaz.

Gerdiş-i devrân, dağları, dereleri alt üst eder.

[59] 417. Bostân ḳorḳuluġu gibi bir ḥerîf.

Diseñe ki Sulṭân Meḥmed Reşâd Ḫan, bî-çare adam ittiḥâdcılarıñ oyunçaġı idi.

418. Boş anbar, dibsiz kile; doldur boşa[l]t.

419. Boş durmadansa boşa çalış.

Aṣḥâb-ı kirâm boş ḳaldıḳları gün, ṭatlı ṣu bulmaḳ için Medine eṭrâfında, Ḥicâz’ıñ ḳumlu çöllerinde ḳuyu eşerlerdi.

420. Boş kîseden iḥsân olmaz.

421. Bugün dünya ise yarın da âḫiretdir.

Ey dostum, inanmazsañ ölür görürsüñ!

[69] Metnin yan tarafına dipnot şeklinde “ṣoba ḳurumu” ibaresi yazılmıştır.

422. Bulursa yer, bulmazsa poyraza ağız açar.

Yiñiçeri alayına mensûb ḳopuḳlardan.

423. Bugünki işi yarına bıraḳma!

Ṣoña ḳalan dona ḳalır.[70]

424. Bugünki tavuḳ yarınki ḳazdan eyidir.

Ne şübhe.

[60] 425. Buluṭ yelkene, söz torbaya ṣıġmaz.

Söz oġlanları nuṭuḳ söylemekle milleti doyuracaḳlar.

426. Bulunmaz Hind ḳumaşı değil ya.

427. Boyacı küpü mi ṣañdıñ?

Her iş diḳḳat ister!

428. Boyuna göre biçilmiş bir iş.

Dalḳavuḳluḳ mı?

429. Boyuna baḳmaz, söze ḳarışır.

Şimdi söz, on sekizlikleriñdir.

430. Boyu boyuna, ḫûyu ḫûyuna…

***Allâh** ras getire!*

431. Bayramda borc ödeyeceğe, ramażân ḳışa gelir.

[70] 752'deki atasözünü burada yorum olarak kullanmıştır.

432. Biñ işci, bir başcı.

Hani o mütefekkir başcılar?

433. Biñ bir ayaḳ, bir ayaḳ.

‘Umûmî ḥarbde fırın öñleri… Yüz dirhem ekmek almaḳ için ayaḳaltında ölenler de olmuşdur.

434. Biñ daraḳda bezi var.

Öyle ise fırḳacıdır.

[61] 435. Biñ naṣîḥatdense bir muṣîbet.

Abdal Türklere değil.

436. Boḳdan aġa, orospı oġlundan paşa.

Yiñiçeri alayı, ne ṣoyu belli ne de ṣopu!

437. Bilen söylemez, söyleyen bilmez.

Esrâr-ı ḳader.

Taḳdîre ‘ilâc eyleyemez olsa Felâṭûn
Elbette olur her ne ise emr-i muḳadder[71]

438. Başlar ayaḳ, ayaḳlar baş oldu.

O ḥâlde dünyâda ḫayır ḳalmamışdır ve’s-selâm.

PÂ « پ »

439. Parañ çoḳsa **kefîl**, işiñ yoḳsa **şâhid** ol.[72]

[71] Lâ edrî.
[72] 321’de “İşiñ yoḳ şâhid, borcuñ yoḳ kefîl ol.” şeklinde bir benzeri vardır.

440. Para isteme benden, buz gibi ṣovurum senden.

Ḥamiyyetsiz olma; faḳîri, ‘âcizi, düşkünü, yetîmi unutma!

[62] 441. Parası ‘azîz olanıñ kendisi reẕîl olur.

442. Parayı veren düdüğü çalar.

Parasız sipâriş olmaz.

443. Para aḥmaḳıñ perdedârıdır.

Para çoḳ ‘ayıpları örter, câhili serdâr yapar.

444. Para insânı deli yapar.

Genc mîrâşyedileri…

445. Para insâna ‘aḳıl öğredir.

Yapma ‘aḳıl ḳırḳ gün gider.

446. Para parayı ḳazanır.

Ma‘lûmâtlı insân elinde…

447. Param getdi, deme; işim bitdi, de.

İş olursa ustanıñ, ‘ameleniñ ḳarnı doyar, yüzi güler.

448. Perdesizlerle dost olma!

Ḳarıñı orta mâlı yaparlar, ṣoñra boynuzlu olursuñ!

449. Puṣulayı şaşırdan vapur engine açılır.

*Aḫlâḳını bozan milletiñ ṣoñu ḫüsrândır. Târîḫ oḳu, ḥâli düşün,***[63]** *ḳıyâs ara! Dün ne idiñ, bugün ne olduñ, seni kimler bu ḥâle getirdi? Her aldadıcınıñ, her müverriḫiñ sözüne inanma! Bir çoḳ müverriḫler ölüm tehdîdiyle, bir ḳısım alçaḳlar para ṭama‘ıyla yazı*

yazmışlardır. Hele, saġlıḳlarında târîḫ yazdıranlarıñ çoġı ẓâlim, sâḫtekâr, ḫırsız olduḳları ḳaṭ'îdir.

450. Para gibi paramparça olası kör şeyṭân!

451. Pek ṣulu olma, bulaşırsıñ!

Onuruñu muḥâfaẓa et!

452. Paşa olamaya değil, insân olmaya çalış!

Eski söz.

453. Pâdişâhıñ iḥsânı pâdişâhca olur.

Ḳoca Sulṭân 'Abdülḥamîd Ḫan, haḳīḳaten sen sulṭânlarıñ sulṭânı imişsiñ!

454. Poşa[73] oġlu paşa da olsa yine poşadır, yine poşadır.

455. Puştlar, ṣallanışıñdan bellidir!

Eski söz.

[64] 456. Pek ḳurumlu olma, ḳararırsıñ!

Sâḫte onur yapma; ṣoñra utandırırlar, reẕîl olursuñ!

457. Perdesizler piçdir.

Kime añladıyorsuñ?

458. Pek açılma gülüm, çabuḳ ṣolarsıñ!

Âh, bilmem ki ṣoñu ne olacaḳ! Bî-çâre çocuḳlar, on dört yaşlarıñda sevdâya düşüb ötesini berisini …… edüb yigirmi yaşlarıñda ya firengiye veyaḫûd vereme yaḳalanıyorlar. Sebebe la'net!

[73] Poşa: (Lom) Zamanında Ermeni Apostolik Kilisesi mensubu olan Romanlara Erzurum lehçesiyle 'Poşa' derlermiş. (http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17704/tarihten-gunumuze-lomlar-veya-posalar) [erişim tarihi: 18/02/2020]

459. Pâk-i dâmen olan başda gezer.

Nâmûsunı, şerefini ḳoruyanlar, herkesiñ taḳdîrine maẓhar olur.

TÂ « ت »

460. Tevâżu‘ insâniyyet tâcıdır.

Efendi, insân ol, insân!

461. Tevâżu‘ âdemiyyetiñ şerefidir.

[65] 462. Tevâżu‘ bâ‘iṣ-i rif‘atdir.

Âḳil ol, ‘âḳil!

463. Tevâżu‘ mûcib-i sa‘âdetdir.

464. Teb‘asından ḳorḳan baş, ḫâ’indir.

Ṭabî‘î değil mi?

465. Teb‘asını seven baş, sevilir.

Âh gidi Sulṭân ‘Abdülḥamîd Ḫan! Seni nirede bulalım? Saña ḳarşı yapdığımız ḫaṭâlı ḥarekâtlarımızı ‘afv etdirelim. Âh, ne ḳadar aldadılmışız!

466. Te’ennî eden sâlim, ‘acele eden nâdim olur.

Bizim gibi.

467. Tek duran, tekin olmaz.

Yalañız başına dağlarda, maġaralarda dolaşan, her ḥâlde, ya velîdir ya deli.

468. Tekyeyi bekleyen, çorbayı içer.

Farmaşonlar ne tekye bıraḳdılar ne de Mekke. Tekyeler dans ṣalonu, Mekke de it yatağı, vehhâbî durağı oldu.

[66] 469. Terbiyesiz, tekye Mekke tanımaz.

Öñe düşen kör şeyṭâna la'net olsun!

470. Tilkiniñ ṣoñ ḳonağı kürkcüler çarşısıdır.

471. Taḳdîre rıżâ, belâya ṣabır.

Bu iş, çoḳ ḳuvvetli müslümân kârıdır. Söz müslümânları ṣabır mabır tanımaz, beyhûde çarpınır durur.

472. Tevekkelliniñ gemisi batmaz.

İşiñe diḳḳat, Cenâb-ı Ḥaḳḳ'a tevekkül!

ṮÂ « ث »

473. Ṯebât eden ḳazanır.

Merd, nâmûslu insân kârıdır.

474. Ṯâbit ḳadem olan, feyżalır.

'Aṣrîler, feyżi münkirdir.

475. Ṯebâtı olmayanıñ nebâtı da olmaz.

Siyâsî puştlar **[67]** *o ḳadar çabuḳ döniyor ki ṣâfdiller ṯâbit ẓannediyorlar. Ey arḳadaş, gözüñü dört aç, ṣoñra maḥvolursuñ!*

476. Ş̲ülüş̲ yazısı yazılarıñ anasıdır.

Ne yazı bıraḳdılar ne de ***‘ilim****. Bir zamânlar ve ḥâlâ bir saṭır yazı Avrupa müzelerinde biñ altuna alınub ṣatıldıġı hâlde Türkiya’da Latin ḥurûfunuñ ḳabûlünden ṣoñra yazı mektebleri daḫî sed edilüb yazıcılar yazıdan men‘edildi.*

CÎM « ج »

477. Cân boġazdan gelir.

Fuḳarâ milletiñ mâlıyla değil.

[68] 478. Cân çıḳmayınca ḫûy çıḳmaz.[74]

İt, itliğini terk eder mi?

479. Cânbâzlıġıñ ṣoñu ḥaylazlıḳdır.

Kör mel‘ûnuñ yapdıġı gibi.

480. Cân ḳulaġıyla diñleneñ söz öze te’ş̲îr eder.

Hangi gence añladalım? Çocuḳlarıñ elleri işde, gözleri oynaşda.

481. Câhil sözi cân ṣıḳar.

‘Azîzim, ḥüküm ve ḥükûmet gencleriñ, söz câhilleriñdir!

482. Câhile söz añlatmaḳ, deveye ḫendeḳ atlatmaḳdan zordur.

Ḫuṣûṣiyle ‘aṣrıñ zübbelerine…

483. Cîm yutmuş ḳara câhil.

Dârü’l-fünûn görmüşlerden.

[74] 558’de “Ḫûy cânıñ altındadır.” şeklinde bir benzeri vardır.

484. Cihânda dertsiz baş yoḳdur.

İki ayaḳlı eşekler müsteṯnâ.

[69] 485. Cefâ ile ḳazanılan, ṣafâ ile yenir.

Ḥelâl lokma, alın teriyle ḳazanılan para…

486. Câmi‘ yıḳılmışsa miḥrâb yerinde.

Ehl-i edeb, ehl-i ‘iffetleriñ yüzleri…

487. Cânını seven, cânân sevemez.

‘Aşḳ yolunda, dost uġrunda mâl, cân aranmaz.

ÇÂ « ڃ »

488. Çâresiz derde **Lokmân** bile çâre bulamaz.

*Cenâb-ı **Allâh** çâre ḫalḳ eder.*

489. Çehresinde nûr, pîr yoḳ.

Ẓâlimleriñ yüzleri…

490. Çapanıñ çapıltısı, balıñ şapıltısından ṭatlıdır.

[70] 491. Çapaġını silerken gözünü çıḳardı.

Ey imânım, darılma! Farmaṣonlarıñ teşvîḳiyle Rûmili’de daġa çıḳan, Balḳan ḳomiteleriyle birleşen, meşrûṭiyyet ḳuran, Sulṭân ‘Abdülḥamîd Ḫan gibi ḳıymetli bir ḥükümdârı ḫal‘eden, Balḳan Ḥarbi’ni iḥdâṯ eden, Rûmili Ḳıṭ‘ası’nı ḳomitecilere verüb Anadolu’ya ḳaçan, ‘Umûmî Ḥarb’e zamânından evvel ḳarışub maġlûb olan, ḳocaman ‘Oṯmânlı Devleti İmpiraṭorluġu’nu[75] *deviren, çapaġını silerken göz çıḳaran, milleti maḥveden ‘acabâ kimlerdir?*

[75] Müellif “imparatorluğu”nu “impiratorluġu” şeklinde yazmıştır.

492. Çeşme başında lâf kebâbı ḳarın doyurmaz.

‘Azîzim, boşboġaza lâf, kebâbdan daha ṭatlı gelir!

493. Çalışmaḳ ‘ibâdet, çalmaḳ ḳabâḥatdir.

Bu ‘aṣırda **[71]** *çoḳ çalışmaḳ, az çalmaḳ ḳabâḥat; çoḳ çalmaḳ, az çalışmaḳ ‘ibâdet imiş.*

494. Çaġrılmayan yire kedi ile köpek gider.

Çoḳ ṣamîmî olan dost evi müsteṯnâ.

495. Çaġrılan yire erinme, çaġrılmayan yire görünme!

Ey arḳadaş, çoḳ dikḳat lâzım! 1339/1922’de Ṭırabizon meb‘ûṯu ‘Alî Şükrî Beg, Girasunlu Topal ‘Oṯmân Aġa nâmına Anḳara’da bir köşke da‘vet olunaraḳ boġduruldu ve çoḳ ‘afîf bir ḫanımıñ da nâmûsuna müdâḫale olunduġuna me‘a’l-esef vâḳıfım. Her da‘vete gidilmez!

496. Çalmadan oynama!

Aġır ol, onuruñ gözet!

497. Çalġı düğüne, aġlamaḳ ölüye yaḳışır.

‘Aḳlı olanlara…

498. Çay daşı, çay ḳuşu.

Vicdânıñla ḫareket et!

[72] 499. Çalma ḳomşu ḳapusunu, çalarlar seniñ ḳapuñu.

Eden bulur, baḳan görür, eşen düşer.

500. Çatal ḳazıḳ yire batmaz.

Fırḳacılar millet arasına nifâḳ toḫumı sacdı, dîndaşlarıñ arasını açdı. Sebebe la‘net!

501. Çingâne baş olunca çıfıtlar sulṭân kesilir.

Ḳuṣûr çingâneyi başa giçirendedir.

502. Çingâne baş olunca, millet pûç olur.

Ne a'lâ! Herkes lâyıḳ olduġu cezâyı görür.

503. Çingâne çalar, edebsiz oynar.

Dans mâddesi.

504. Çengi ölüsü çalġı ile ḳalḳar.

Vur patlasıñ, çal oynasıñ; reẕâletiñ 'âlemi olmaz.

505. Çulıyla tazı, şırma ile cazı iftiḫâr eder.

İtlik bu ya.

[73] 506. Çulu partalı yemiş.

Ya menkûbdur ya da ḳumarcı.

507. Çöplükde biten çiçek ḳoḳlanmaz.

Orospı ḳızı ev ḳadını, orospı oġlı maḥalle muḫtârı olamaz.

508. Çürük iple ḳuyuya, düşman söziyle uyḳuya varılmaz.

Jön Türkler müsteẖnâ.

509. Çürük taḫtaya ayaḳ basma!

Ras gelene inanma!

510. Çirişli pazar, dostluġı bozar.

'Aṣrîler, dostluḳ mosluḳ aramazlar.

511. Çoḳ bilirim deyen, çoḳ aldanır.

'Aṣrî gencler her işi bilirim derler, yalañız bilmediklerini bilmezler.

512. Çoḳ söz baş aġrıdır.

Ḳuṣûra baḳma, câhildir!

513. Çoḳ ḳoḳlanan gülde ḳoḳu ḳalmaz.

‘Aṣrî ḳızlar…

[74] 514. Çoban armaġanı, çam saḳızı.

Maḳṣat göñül almaḳdır.

515. Çobansız sürü olmaz.

Ḳurtdan ḳuzuya çoban olmaz.

516. Çil yavrusu gibi dağıldılar.

1335/1919 *‘Umûmî Ḥarb mütârekesinde, ḳahramân giçinen ittiḥâdcılarıñ İstanbul’dan ḳaçmaları gibi. Ey zavallı Anadolulular! Bütün fırıldaḳlar, dolaplar seniñ başına dönderiliyor. ‘Aḳlıñı başıña al, ilerisi çoḳ fenâdır!*

517. Çoluḳ çocuḳ ḳavḳası, puşt pezevenk sevdâsı.

Üç gün devâm eder.

518. Çorlu[76] ḳoyundan yaġlı süd çıḳmaz.

Ḫasta ḳoyunuñ südü, eti muẓırdır.

519. Ço, dimeden eşek; oşt, dimeden köpek getmez.

[75] 520. Çalıyı dolaşmaḳ, itle uġraşmaḳdan kârlıdır.

Çoḳ değerli bir naṣîḥatdir.

521a. Çâşnîsi para ile, ne ḳadar alırsañ bâdahava.

İmanma! Altında çoḳ mühim bir fırıldaḳ var, ve’s-selâm.

[76] Çorlu: *sıf.* ***E. T. Türk. ve halk ağzı.*** Hastalıklı, dertli, illetli.

521b.[77] Çuldan bebek, süpürgeden yemek olmaz.

ḤÂ « ح »

522. Ḥacı ḥacıyı Mekke'de, dervîş dervîşi tekyede bulur.[78]

1344/1925 *ḥacılıḳ memnû', dervîşlik yasaḳ. Neden, niçin? Birisi 'aṣrîliğe diğeri iḳtiṣâdiyyâta münâfî imiş.*

523. Ḥaḳ yolunda yuvarlanan, merd ölür.

Dîndâr olanlar…

[76] 524. Ḥaḳ dedikden ṣoñra, aḳan ṣular durur.

Ḥaḳḳa, ḥuḳūḳa ḥürmetkâr olanlar için.

525. Ḥaḳ tanımayan ḥarâmzâdedir.

Dünyâyı cehâlet ḳabladı; ḥaḳḳı, bâṭılı farḳ edemiyoruz.

526. Ḥarâmzâde pazar bozar, ḥelâlzâde ara dizer.

527. Ḥarâmdan gelen, ḥarâma gider.

Diḳḳat et görürsün, düşün añlarsıñ.

528. Ḥarâmıñ ṣoñu olmaz.

529. Ḥarâm, ḥelâli de maḥveder.

Yetîm, fuḳarâ, maẓlûm ḥaḳḳı dünyâyı alt üst eder.

[77] Muhtemelen yanlışlıkla tekrar 521 yazılmış; metinle uyum sağlamak için 521a ve 521b olarak biz de tekrarladık.
[78] 601'de "Dervîş tekyede, ḥacı Mekke'de ṭanınır." şeklinde bir benzeri vardır.

530. Ḥarâm mâl ev yıḳar.

Biraz ṣabr et, görürsün!

531. Ḥîlekârıñ mûmu, aḳşamdan söner.

İnanmaz iseñ ḥîlekârlarıñ târîḫine mürâca‘at et.

[77] 532. Ḥelâlzâde ile ḥelâl mâl żâyi‘ olmaz.

533. Ḥîle ile iş gören, miḥnet ile cân verir.

Bu söz çoḳ doġrudur.

534. Ḥaḳsızlar bir ev yapar, biñ ev yıḳar.

Yapdığı ev başına yıḳıla!

Ḥaḳsız ḥâkim i‘tiḳādsız ‘âlim
Cezâsız ḳalmaz şu iki ẓâlim

535. Hisâbı temiz olanıñ yüzü aḳ olur.

‘Umûmî Ḥarb’de Levâzımât-ı ‘Umûmiyye Riyâsetinde bulunan Topal İsmâ‘îl Ḥaḳḳı Paşa gibi. Ḥisâbını âḫiretde verecek.

536. Ḥayvân ölür semeri ḳalır, insân ölür eşeri ḳalır.

Kör şeyṭân geberince ebedî la‘neti ḳalır.

537. Ḥayvân otlamaḳdan, insân oḳumaḳdan ẕevḳ alır.

Hadi **[78]** *çocuḳ seni göreyim, yaradılışıñı añlat!*

538. Ḥayvân ḳoḳlaşa ḳoḳlaşa, insân ḳonuşa ḳonuşa dostlaşır.

Aman oġlum! Ṣaḳın, aşlı nesli bozuḳlarla dostlaşub ḳonuşma; ṣoñra aḫlâḳıñ bozulur!

539. Ḥaleb yolunda deve izi aranmaz.

Dünyâ değişdi; şimdi at izi, it izi, ḳurd izi biribirine ḳarışmış.

540. Ḥaleb orada ise, arşın burada.

Doġru ölçmeli!

541. Ḥekimi ḫastadan ṣormalı.

Ḫasta fuḳarâ ise bilemez.

542. Ḥekim kim? Derde düşen.

‘Acemî doḳtora tedâvî olma, tecrübe uġraġı yaparlar.

543. Ḥekimsiz, ḥâkimsiz memleketde durma!

Ḥekimi ḥâẕiḳ, ḥâkimi ‘âdil olmaḳ şarṭdır. Ḥaḳsız ḥâkim, câhil ḥekimden **[79]** ***Allâh*** *bizi muḥâfaẓa buyursun.*

544. Hekîm kendiñi ḳollanandır.

Ṣıḥḥatiñe çoḳ diḳḳat lâzım!

545. Ḥammâm doḳmaḳı olma!

Yapdığıñ eyiliği başa ḳaḳma!

546. Ḥammâmda ses güzel çıḳar.

Ḳubbesi büyük olursa…

547. Ḥammâma giren terler, ‘âlim olan parlar.

‘Âlimleriñ de ṣoñu geldi. 1341/1923 ‘Arabca tedrîsât memnû‘.

548. Ḥâline baḳmaz Ḥasan Dağı’na oduna gider.

Köylü aġalarıñ lâfı, çoḳ ṣâfîdir.

549. Ḥâlim iç güvegisinden ḥâllıca.

Allâh *hîç kimseyi ḳadın mâlına, ḳadın ḥimâyesine muḥtâc etmesün. Ḳadın evinde yaşamaḳ uşaḳlıḳdır.*

550. Ḥâliyle ḥâllanan, derdine ḳatlanandır.

551. Ḥalîm olan, selîm olur.

Yumuşaḳ ḫûy büyük ni'metdir.

[80] 552. Ḥiddet cinnetdir.

Ekşeriyâ, a'ṣâbı bozuḳ olan kimseler ḥiddetli olurlar.

ḪÂ « ẖ »

553. Ḫoca **ḥaḳḳı** Tañrı ḥaḳḳıdır.

1341/1923 ḫocalıḳ mülġâ, medreseler ḳānûnen mesdûd.

554. Ḫayrını, şerrini bilmeyen abdaldır.

'Aṣrî gencler...

555. Ḫayırsız evlâd baba ocaġına incir diker.

556. Ḫayır dile eşine, ḫayır gele başıña.

Şer için doġmuş.

557. Ḫaṭâsız ḳul, ḫaṭarâtsız ḥayât olmaz.

Beşer şaşar.

558. Ḫûy cânıñ altındadır.

Cân çıḳmadan ḫûy çıḳmaz [79]

[81] 559. Ḫûylu ḫûyundan vaz giçmez.

Bitimi ne ise itimi de odur.

560. Ḫûylu ile uġraşma, ḫûy ḳaparsıñ!

Deli ile uġraşma!

561. Ḫıyar parasıyla alınan eşeğiñ ölümi ṣudan olur.

562. Ḫâṭır için zehir içilmez, kâfir sözü taṣdîḳ edilmez.

Ḳuyruḳ ṣallayıcılar müsteṯnâ.

563. Ḫâm armud gibi boġaza ṣaplanma!

Kimseyi ta'cîz etme!

564. Ḫâm demir döğülmez.

Câhile lâf añladılmaz.

565. Ḫâncı ṭavuġu, yolcu artığıyla yaşar.

Dalḳavuklar şunuñ bunuñ ḳoltuġunda barınırlar.

566. Ḫanım yapılı, çıtḳırıldım beg.

'Aṣrıñ çıplaḳ gencleri, ekṯerîsi ḳadın gibi bir vaż'iyyet aldılar.

567. Ḫırsız ḫırsızı, ipsiz ipsizi medḥeder.

[79] 478'de "Cân çıḳmayınca ḫûy çıḳmaz." şeklinde benzeri olan atasözünü burada yorum olarak kullanmıştır.

568. Ḫırsıza ḳapı, baca olmaz.

Fırḳacılara çok diḳḳat!

[82] 569. Ḫorosuñ gözü çöplükde, terziniñ gözü iplikdedir.

Eh, ne yapalım? Herkes işini bilir.

570. Ḫorossuz ev, köpeksiz köy olamaz.

571. Ḫoros ötdü, kervan getdi.

572. Ḫoros bile nâmûsunı ḳışḳanır.

‘Aṣrımız çoḳ değişdi; şimdi, ḳışḳançlıḳ fenâ telḳḳî ediliyor.

573. Ḫastayım deme, ḫasta olursuñ!

İstanbul ḳadınları: İş dedin mi ḫasta olurlar; gezme, dolaşma dedin mi sürt babam, sürt; hîçbir yerleri aġrımaz.

574. Ḫasta olmayan, ṣıḥḥatiñ ḳadrini bilmez.

15 yaşına girmeden vücûd tekâmül etmeden …… başlayan **[83]** *çocuḳlar, yigirmi yaşında ya* ***vereme*** *veyaḫûd da* ***firengi*** *ḫastalıġına dutulub milletin başına belâ olıyorlar. Bu yolsuz ḫareketden birinci derecede ḥükûmet, ikinci derecede anneler babalar mes’ûldür. Bu ḥâlin men‘i çârelerine teşebbüs olunmaz ise elli sene ṣoñra Türk neslinde mübâreze ḳudreti ḳalmaz, millet maḫvolur ve’s-selâm.*

575. Ḫaşım ḫaşma mevlûd oḳumaz.

Mevlûd oḳumaḳ: Dostlar, aḥbâblar, dîndaşlar birleşüb Peyġamber Efendimiziñ menâḳıb-ı celîlesini güzel sesle oḳur; müte‘âḳiben şekerler, şerbetler ikrâm ederler.

576. Ḫaşmıñ ḳarınca da olsa gözüñü dört aç!

Begim fırḳacı, ittiḥâdcı, Jön Türkdür; hîç kimseden **[84]** *ḳorḳmaz. ‘Umûmî Ḥarb mütârekesinde* ***ḥürriyet ḳahramânlarınıñ ḳaçmaları ḳorḳudan değil imiş****.*

577. Ḫaşmıñ sitemiñ añlamamaḳ ḫaşma sitemdir.

578. Ḫıżır-İlyâs'dan ṣoñra yaz gelir.

Kış elinden el-amân! Ḫıżır-İlyâs günü ***şems*** *ilkbahar burcunuñ vasaṭına gelir.*

579. Ḫulḳı çirkin olana ḫalḳ düşman olur.

Kör mel'ûn gibi.

580. Ḫulḳı güzeliñ dostı çoḳ, rızḳı bol olur.

581. Ḫayır söylemezden uzak olmalı.

Söz cândır. Yaramaz söz ḳalbi öldürür.

( )

ḪAYIR SÖYLEMEZLE BİR YOLCU ARASINDA MUṢÂḤABE:

Ḫ: Ḫoş geldiñ, ḥacı aġa!

Y: Ḫoş bulduḳ, ḫayır söylemez!

[85] **Y:** Köy ne ḥâldedir, ḫayır söylemez?

Ḫ: Ḳarmaḳarış, ḥacı aġa!

Y: Bizim fino zaġar naṣıldır?

Ḫ: Başıñ saġ olsun, ḥacı aġa! Zaġar, ḳır atıñ kemüklerini kemire kemire geberdi getdi.

Y: Ḫayır söylemez, doġru söyle! Ḳır at öldü mü?

Ḫ: Evet, anneñ mezârına daş daşıya daşıya ṣaḳatlandı, öldü.

Y: Aman, ḫayır söylemez, yalan söyleme, doġrusunu söyle! Annem öldü mü?

Ḫ: Evet, ḥacı aġa, sen saġol! Babañ ölümünden on gün ṣoñra iç aġrısına dutulub öldü.

Y: Ulan! Babam da mı öldü?

[86] **Ḫ:** Eh, ne yapalım? Ölüm **Allâh'ıñ** emri. Babañ, zavallı iḫtiyâr, küçük ḳardaşıñ aġaçdan düşüb ölmesine dayanamadı, merâḳından nüzûl getirdi, öldü.

Y: Amandır, ḫayırsız, daha söyleme! Üzerime fenâlıḳ geliyor, şimdi ben de düşüb öleceğim.

Ḫ: Merâḳ etme, ḥacı aġa! Sen de bugün yarın ölür, şu dünyânıñ didişmesinden ḳurtarırsıñ.

Yolcu bu ḫaberler üzerine ‘ale’l-‘acele köyüne gelir, bütün aḳrabâsını ṣıḥḥatde bulur, memnûn ḳalır.

( )

582. Ḫastaya döşek, ḫâle[80] yanaḳ yaraşır.

Ḫalḳ içinde mu‘teber bir nesne yoḳ devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes ṣıḥḥat gibi ‘Abdülmecîd Ḫan’ıñ[81]

[87] 583. Ḫayâl pilâvı dalġa ṣaḥrâsında yenir.

584. Ḫayâl pilâvuna yaġı bol ḳoymalı.

Nekes[82] adam buna da üzülür.

DÂL « د »

585. Danışan dağlar aşar, bilirim deyen yoldan şaşar.

‘Aṣrî çocuḳlardan bilmeyen hîç yoḳdur.

586. Dalsız budaḳsız aġaç büyümez.

Ḳardaş, evlâd, aḳribâ, ta‘alluḳāt insâna dal budaḳdır.

587. Dadanan, ḳudurandan kötüdür.

Milleti ṣoyanlar gibi.

588. Damla damla göl olur.

İḳtiṣâda ri‘âyet.

[80] Cümlenin sonunda, kırmızı kalemle, dipnot şeklinde “yüzde bulunan siyah ben” ibaresi yazılmıştır.
[81] Bu ibârenin yanına önce “lâ” sonra da “Ḳānûnî Sulṭân Süleyman’ındır. Kâmil Küçük.” açıklaması Kâmil Küçük tarafından kurşun kalemle yazılmış. Kamil Küçük’ün belirttiği gibi beyit Muhibbî’nindir (ö. 974/1566). Coşun Ak, *Muhibbî Divanı*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakultesi, (Doktora Tezi, 1977), s. 1375.
[82] Metinde “nekis” yazılıdır.

[88] 589. Damdan düşen, damdan düşene çoḳ acır.

590. Debbâġ[83] beğendiği deriyi yerden yere çalar.

Cenâb-ı Ḥaḳ sevdiği ḳuluna çile çekdirir. Ma'lûm ya: Dünyâ muvaḳḳat, âḫiret ebedîdir.

591. Derde düşen dermân arar.[84]

***Allâh** derd verüb ḥekime, da'vî verüb ḥâkime bıraḳmasın.*

592. Derd aġladır, 'aşḳ iñledir.

Ḥaḳīḳī 'aşḳ çoḳ büyük bir ni'metdir.

593. Derd çeken, merd olur.

Ḳorḳaḳ olma!

594. Derdsiz başıñı derde soḳma!

Aḫlâḳsız adamlara kefîl olma, işlerine ḳarışma!

595. Derdi veren dermânını da verir.

*Yâ **Allâh**!*

596. Derdini ṣaḳlayan dermân bulamaz.

'Aşḳ müsteṯnâ.

[89] 597. Derdini añladmayana dermân verilmez.

598. Dervîşler, dil-rîş olur.

Göñüle ḫidmet lâzım.

[83] Metinde "Dabaġ" yazılıdır.
[84] Bu atasözü 605'te tekrar ediliyor fakat yorumlar farklıdır.

599. Dervîşler ḫoş görür.

Nâmûssuzluġı değil.

600. Deryâdil ol ki râḥat bulasıñ.

‘Irżıña değil.

601. Dervîş tekyede, ḥacı Mekke’de ṭanınır.[85]

Tekye, Mekke bütün ḫarâb oldu.

602. Destûrsuz baġa girilmez!

‘Askerler müsteşnâ.

603. Düşmanıña dost olan, düşmanıñdır.

Eyi düşüñ!

604. Deġirmene giren ṣıra bekler.

İnṣâfı elden bıraḳma!

605. Derde düşen, dermân arar.[86]

Ya parasız olursa…

606. Deñizde balıḳ, havada ḳuş ṣatılmaz.

607. Deñiz dalġasız, serḫoş ġavġasız olmaz.

608. Deñize düşen yılana ṣarılır.

İḥtiyâc her şey yapdırır.

[85] 522’de “Ḥacı ḥacıyı Mekke’de, dervîş dervîşi tekyede bulur.” şeklinde bir benzeri vardır.
[86] 591’deki atasözü tekrar yazılmış fakat yorum farklıdır.

[90] 609. Derde düşen, zehirden şifâ umar.

Öyle bî-‘aḳl olmuşum, şeyṭândan îmân isterim.

610. Dimyat’a pirince giderken evdeki bulġurdan olduḳ.

Ḥesâbsız iş dutulmaz, işe diḳḳat lâzım!

611. Demir ṭavunda döğülür.

İş ḳıvamında yapılır.

612. Demirden leblebi, çamurdan saḳız olmaz.

613. Dünyâ parasız, âḫiret îmânsız olmaz.

‘Âşıḳlar müsteṯnâ.

614. Dünyâda tasasız baş, bostân ḳorḳuluġudur.

‘Aṣrî çocuḳlarıñ yegâne düşünceleri fırıldaḳdır.

615. Dünyânıñ direği, nâmûssuzuñ yüreği olmaz.

616. Dünyâ yıḳılsa vaṭansıza żarar gelmez.

Mel‘ûn kör şeyṭân gibi.

617. Dünyâda ṣayılı günler çabuḳ giçer.

***Allâh** ṣabır versün.*

618. Dünyânıñ ucu bucaġı çabuḳ tükenir.

Ġafletde bulunma!

[91] 619. Dost başa, düşman ayaġa baḳar.

Ey evlâdm, dost, insânı başda, düşman ayaḳda görmek ister! Amandır, çalış ki baş olasıñ, ayaġa düşerseñ çıġnanırsıñ!

620. Dost, dostı yuḳarıda; düşman, düşmanı aşaġıda görmek ister.

621. Dost düşman içinde don değişilmez.

Ne yapalım? Şimdi, don geymemek, dîn dutmamaḳ modalaşdı. Sebebe laʻnet!

622. Donsuzlar dînsiz, dînsizler donsuz olur.

623. Dikensiz gül, engelsiz yar olmaz.

Ṭabîʻî değil mi?

624. Dost eyilik, düşman kötülük arar.

625. Dosta iltifât, düşmana müdârâ…

Çoḳ fâ'ideli naṣiḥat.

[92] 626. Dost yüzünden, düşman gözünden belli olur.

Gözü ḳapansun!

627. Dostuñ çoḳ, düşmanıñ yoḳ olsun.

Âmîn!

628. Doḳtor: Çoġunuñ inṣâfı yoḳtur.

ʻAṣrımızdaki doḳtorlarıñ pek çoġunuñ dîni îmânı paradır. Düşünüñüz! Memleketde biñlerce doḳtor, yüzlerce ḫastaḫâne bulunduġu ḥâlde hangi fuḳarâ, hangi köylü, hangi parasız adam bunlardan istifâde ediyor? İnṣâf, be ẓâlim, inṣâf!

629. Düşkünleriñ elinden, düşüb ḳalḳan dutar.

630. Düğüne **zurna** ḥamama **ḳurna** yaḳışır.

631. Düğün yapan döğünür, ġurbete giden öğünür.

632. Düğün evinde ḳarın doymaz, göz doyar.

[93] 633. Donsuza bez beğendirilemez.

Ḫızanlıḳ[87] bu ya…

634. Deveci ile dost olan, ḳapısını büyütmeli.

635. Deveniñ uçanı, eşeğiñ ḳaçanı olmaz.

636. Deve gördün mi? Güdene ṣor!

Gördüm deyen, su'âl cevâbdan yaḳayı ḳurtaramaz.

637. Deveye ḫendek atladılmaz.

Şimdiki çocuḳlar babasına ḫendek atladıyor. 1324/1909 târîḫinden evvel Anadolu ahâlîsindeki aḫlâḳ ve nezâheti gören kimseler, bugünki ḥâle ve bu aḫlâḳsızlıġa sebeb olan farmaṣon cem'iyyetine mensûb olan ittiḥâdcılara la'net oḳurlar.

638. Dişi daşdan, gözü yaşdan ḳurtulmasun!

Âmîn! Dîni, edebi olmayana lâyıḳ olan budur.

[94] 639. Dînsiziñ ḥaḳḳından îmânsız gelir.

Sülliṭa'l-kelbü 'alâ'l-ḫınzîr (سلّط الكلب علي الخنزير). Ma'nâsı: Köpek ḫınzîra musallaṭ olsun.

640. Dîvârı nem, insânı ġam yıḳar.

Âh birâder! Bu ma'ṣûm milletiñ ġamı tükenmeyecek mi?

641. Dîninden döner de sözünden dönmez.

La'net saña kör şeyṭân! Türkleri hem sözünden hem de dîninden döndürdüñ.

[87] Hızan: 1. Miskin, tembel. 2. Yoksul. 3. Görmemiş, sonradan bulma (Erzurum lehçesi).

642. Dîni olmayanıñ dümeni olmaz.

Gidişinden belli! ….. boḳ, dîn ile doġrı yolla ne işi? Anası orosbı, babası mechûl bir boḳ!

Ẕ**ÂL « ذ »**

643. Ẕaḫîreniñ anbarı ṣapanıñ ucundadır.

Doġru ve hem de çoḳ doġru bir sözdür. Çalışan ḳazanır.

[95] 644. Ẕerre ḳadar îmân, dünyâ ḳadar günâhı maḥv eder.[88]

Ḳul ḥaḳḳı müsteẕnâdır.

645. Ẕem le'îme, medḥ kerîme yaḳışır.

Bu da çoḳ doġrudur.

646. Ẓırva[89] te'vîl götürmez.

Kör şeyṭân her şey'i keyfine göre te'vîl eder.

647. Ẕevḳi ḫumârını değmez.

Dünyâ ẕevḳi böyledir.

648. Ẕelîller ḳırıḳ ḳalbli olurlar.

Ẕelîli 'azîz, 'azîzi ẕelîl eden Allâh'dır.

[88] 788'de "Ṭaġlar ḳadar günâhı ẕerre ḳadar îmân maḥv eder." şeklinde bir benzeri vardır.

[89] Ẕâl maddesinde olmasına rağmen "ẓa" ile "ẓırva" (ظيروا) yazmış fakat kelimenin aslı "zırva" (زروا)dır. Bk. Kâmûs-ı Türkî s. 684.

RÂ « ر »

649. Râḥat yaşayan, râḥatsızdır.

Mesâ'î büyük ni'metdir.

650. Râḥat yüzü görmedik.

1324/1909 meşrûṭiyyet-i menḥûse **[96]** *i'lânından ṣoñra mevḳı'-i iḳbâle ayaḳ baṣan eclâflar millete ḳan ḳuṣdurdı, zehir içirdiler. Vaḥşet devründe yapılamayan ẓulümler, ḥaḳsızlıḳlar, i'dâmlar, fuḥuşlar, ḫırsızlıḳlar, irtikâblar, alçaḳlıḳlar meşrûṭiyyet devründe yapılmaya başlandı.*

İnḳılâb nâmına, bi-ġayri ḥaḳḳın, dökülen ḳanlar, medeniyyet nâmına heder edilen nâmûslar, talan edilen mâllar, fuḥşa sevḳ edilen ma'ṣûmlar; erbâb-ı nâmûsuñ vicdânını cerîḥedâr etmiyor mı? Yâ Rabbi! Bu, arż-ı mezbaḥa. Ma'ṣûm insânları ḳurbânlıḳ için mi yaratdıñ?

651. Raḳīb ölsün de ne yüzden ölürse ölsüñ.

652. Rü'yâ rûḥuñ ġıdâsıdır.

Faḳaṭ kâbûslı olmamalı.

653. Rü'yâ gibi geldi geçdi cânânımız.

Genclik günleri…

[97] 654. Rûzigâr esmeyince yapraḳ oynamaz.

Büyükden emir olmadıḳca küçükler çalışmaz.

655. Rûzigârıñ öñüne düşen yorulmaz.

Amandır, kendiñi hava cereyânına ḳapdırma!

656. Rûzigâr gelen delikleri dutmalı.

Dalḳavuḳ olmamalı, ḳuyruḳ ṣallayıcılıḳdan ḳaçınmalı.

657. Rûzigâra tüküren, kendi yüzüne tükürür.

658. Raġbet yiñiyedir.

Felek yiñiyi de çabuḳ eskidir.

ZÂY « ز »

659. Zâhide tesbîḥ, fâsıḳa tekdîr yaraşır.

Çoḳ doġrudur.

660. Zora cân dayanmaz.

Dayanmazsa çıḳar, ḳurtarır.

[98] 661. Zorla güzellik olmaz.

Ḳānûn yapar, çala çala güzelleşdirirler.

662. Zaḥmet çeken, râḥmet bulur.

Dîn, vaṭan, nâmûs uġrunda çalışan râḥat eder.

663. Zaḥmetiñ noḳṭası ḳalḳınca raḥmet oḳunur.[90]

664. Zamân zamâna uymaz.

665. Ẓırdeli[91] ile ẓırtlaḳlar ḳonuşur.

666. Zaġar gibi her yere ḳoşan yorulur.

Bizim ʻaṣrî çocuḳlar gibi.

[90] Muhtemelen yanlışlıkla "oluḳunur" yazılmıştır.
[91] Zây maddesinde olmasına rağmen "ẓa" ile "ẓırdeli" (ظیرده لی) yazmış fakat kelimenin aslı "zırdeli" (زیردلی)dir. Bk. Kâmûs-ı Türkî s. 618.

667. Zülf-i yâre doḳunma!

Şimdi zülfine değil yâriñ cânına doḳanılıyor.

668. Zamâne piçi, her ḳalıba girer.

Kör şeyṭân milletiñ öñüne düşdükden ṣoñra ortalıḳda **[99]** *edeb, ḥayâ, nâmûs, ‘iffet pâyimâl oldu. La‘net saña kör oġlan! Âdem ve Ḥavvâ’ya yapdıġıñ kâfî değil mi idi?*

669. Zamân, zübbeleri de zebûn eder.

670. Zengin kîsesini, züğürt dizini döğer.

671. Zenginiñ mâlı züğürdüñ çenesini yorar.

672. Zekât, faḳīri zengine dost yapar.

Ne a‘lâ! Faḳat ittiḥâdcı ḥerîfler zekâtı, ṣadaḳayı da resmen fuḳarâdan men‘ edüb kendileri alıyorlar.

SÎN « س »

673. Saña da mı yaranamadıḳ? Be nankör!

Eyilik bilmez, çıplaḳ piç!

674. Saña göre şab da bir, şeker de bir.

‘Aḳlı yok!

675. Sefâhat, sefâletle netîcelenir.

Begim fırḳacıdır; **[100]** *sefâletden, reẕâletden ḳorḳan, utanan değildir; babası nâ-ma‘lûm ise de anası cümleniñ ma‘rûfudur.*

676. Sükûtı mûsîḳī yerine giçer.

Düşünmeden söyleme!

677. Sermâyeyi kediye yükledi.

Ẕâten ac oġlu acıñ nesi var idi?

678. Sermâyesi çanaḳ çömleḳ.

Saḳsonya[92] *ḳıralı…*

679. Sofranıñ altı, üstü olmaz.

Ḳarnıñı doyurmaya baḳ, ṣoñra ac ḳalırsın!

680. Sen aġa, ben aġa; inekleri kim saġa?

681. Seniñ ne çiçek olduġuñ ma'lûm.

Çıplaḳ oġlu, piç, puşt!

682. Sen bilirsin bir iki, ḫocañ bilir biñ iki.

683. Sen giderken ben geliyordum.

Hangi gence **[101]** *söz añladabilirsiñ? 'Aṣrî çocuḳlarıñ 'umûmı cehâlet mektebiniñ lâf şu'besinden me'mûren me'ẕûn.*

684. Senden büyüğüne söz çevirme!

Çocuḳlar çoḳ terbiyelidir, ḳat'iyyen söz çevirmiyorlar, dayaḳ çeviriyorlar. Kör şeyṭân öñlerine düşdükden ṣoñra dünyâda ḫayır ḳalmadı. Hâbil, Ḳābil maddesi…

685. Söz ayaġa düşerse şer başı aşar.

Şimdi söz, meydân kör şeyṭânıñdır.

686. Soḳaḳ süpürgesiyle pâk yataḳ süprülmez.

Düşüñ!

[92] a) Saksonya, Almanya'nın doğusunda yer alan eyaletidir.
b) Almanya'nın Saksonya bölgesinde en iyi cins porselenden yapılmış (süs tabağı, çanak, çömlek cinsinden) kap.

687. Soḳaḳ ḳızı ev ḫanımı olamaz.

Âh gidi eski günler! 20 sene içinde bu ne büyük süḳūṭ!

688. Söylediği sözü it yese ḳudurur.

689. Selânik **Yahûdûsi**[93], söz añladılmaz.

Mel'ûn, **[102]** *babasını aldayan, ölüsünü ṣoyan necîbzâde!*

690. Selânik'in **köçeği**, Binġazi'nin gökceği…

700.[94] Sel öñüñden kütük ḳaçırıyor.

Ḫayır, 'azîzim, öyle değil; abdal milletiñ mâlını, cânını ḳaçırıyor!

701. Söyleye söyleye dilimde tüy bitdi.

Beyit

Güle gûş etdiremez yoḳ yere iñler bülbül
Varaḳ-ı mihr ü vefâ'yı kim oḳur kim diñler[95]

702. Sivilceyi eşeleme, çıban olur.

Bir kimseniñ üstüne çoḳ varma, ṣoñra saña ḳafa dutar.

703. Söylediği söz incir çekirdeği doldurmaz.

Düşüñ daşıñ, lüzûmlı, ma'nâlı söz söyle yoḳsa **[103]** *saña boşboġaz, abdal derler.*

704. Sözü ballandıra ballandıra söyle.

Acı söz ḳonuşma, ḫalḳı aġlatma!

---

[93] "Yehûdûsi" yazılı fakat "Yahûdîsi" kastedilmiştir.
[94] Muhtemelen yanlışlıkla 700'e atlanmış; metinle uyum sağlamak için biz de atladık.
[95] Beyit Kâmî Karamanî'den (ö. 952/1545) alınmıştır.
İ. Hilmi Soykut, *Unutulmaz Mısralar*, İstanbul 1968, s. 203 ("yok" yerine "boş" olarak da tesadüf edildiğini belirtir.).

705. Sözüñü balla kesdim.

Çoḳ söyleyene denir.

ŞÎN « ش »

706. Şânıñı şerâfetiñle şereflendir.

Rezîl oġlu rezîl! Şândan şerefden ne añlar? Ne aṣlı belli ne de nesli belli, türedi it oġlu it, kör mel'ûn!

707. Şaşı maşı demedense terese, kör şeyṭân de de geç.

Desene ki mel'ûnuñ anası boḳ, babası sidik.

708. Şecâ'at 'arż ederken merd-i ḳıbṭî sirḳatiñ söyler.[96]

[104] 709. Şâhine duzaḳ, çocuġa yasaḳ olmaz.

710. Şerriñ azı, çoġı olmaz.

Yılanı küçük iken öldürmeli, büyürse iş de büyür.

711. Şalġamı dadamazsañ tarlasından geç.

Hâżımdır.

712. Şişman pilâva, kedi dalaġa ḳoşar.

Ḫamur işi insânı şişmanladır, bol sebze yimeli.

713. Şeyṭânla ortaḳ eken, buġday yerine şaman alır.

'Aḳlıñı başıña al, aḥlâḳ bozuldu!

[96] Bu mısrâ Koca Râgıp Paşa'ya (ö. 1763) âittir. bk. Hüseyin Yorulmaz, *Koca Râgıp Paşa,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 104.

714. Şeyṭânla çelik çomaḳ oynanmaz.

Mel'ûn kör şeyṭân, yapdıġıñ yanına ḳalmaz! Cehennem var, cehennem!

715. Şeyṭân ḳulaġına ḳurşun.

Nâmûssuz ḫafiyeleriñ yalan söyleyüp ma'âş alacaḳlar.

716. Şeyṭânıñ ard ayaġı.

Öyle ise Selâniklidir.

[105] 717. Şeyṭâna ters çarıḳ geydirir.

Muṭlaḳā Selânik dönmelerindendir, nâmûsluları müsteṣnâ.

718. Şeyṭânıñ dostluġı daraġacına ḳadardır.

719. Şıḳ şıḳ eden nalçadır, iş bitiren aḳcadır.

Şimdi, ḳadınları ile iş gördüriyorlar.

720. Şeker: Ceybden parayı çeker.

1293/1876 târîḫinde Erżurûm 'ulemâsı, bir meclis-i şer'î 'aḳdederek şekeriñ mâyesinde domuz kemüği, İtaliya'dan gelen maḳarnada domuz eti ṣuyu bulunduġunı ve bunlarıñ ḥarâm-ı ḳaṭ'î ile ḥarâm olduġunu ḫalḳa tefhîm etmişler imiş. Maḳṣad iḳtiṣâdiyyâtı ḳorumaḳ, ḫalḳı balcılıġa ve yirli unundan erişteye alışdırmaḳ, memleketiñ parasını ḫârice çıḳmadan men'etmek iken me'a'l-esef bu işe de o **[106]** *günüñ Erżurûm Vâlîsi Sâmiḥ Paşa'nıñ müdâḫalesi mâni' olmuş imiş. Bekmeziñ şekerden, yirli balıñ ecnebî şekerinden, faḳīr müslümân ḳızınıñ zengin ecnebî ḳızından, ḳaba ṣaba yirli ḳumaşınıñ Avrupa ḳumaşından, müslümân dîndaşıñ dînsizler ḳardaşlıġından biñ ḳat eyi olduġunu ḳabûl etmeyenler; bu vaṭanıñ, bu dîniñ, bu milletiñ baş düşmanıdır.*

721. Şeyṭân dolabı ters döner, doġru ẓan edilir.

Gözüñü aç, be Müslümân!

ṢÂD « ص »

722. Ṣâbûn ẓâhiri, ṣadâḳat bâṭını pâklar.

Niyyet ḫayır olursa, yüzde yüz, insân meşrû‘ murâda nâ’il olur.

[107] 723. Ṣaygı ṣayana, naṣîḥat alanadır.

Ṣaygı ṣayan, naṣîḥat ḳabûl eden pek az ḳaldı.

724. Ṣapsız balṭa, ḳocasız ḳadın dolaşmaz.

*Âh birâder, 1324/1909 ḥürriyet i‘lânından ṣoñra ḳocalı, ḳocasız, ḳız, dul, ḳadın, bîkâr, **bikr**, açıḳ, ḳapalı söziyle fırḳacı begler istihzâya başladılar! Medeniyyet, ḥürriyet meğer …… imiş.*

725. Ṣaçı uzun, ‘aḳlı kıṣa; ḳocaṣı ölse çekmez tasa.

A birâder, merâḳ etme! Şimdi, ḳadınlar ṣaçını ḳıṣaldub ‘aḳlını uzatdılar, erkekler de ‘aḳıllarını ḳıṣaldub kendilerini ḳadın yapdılar. ‘Âr, nâmûs, ṣaḳal, bıyıḳ cascavlak.

726. Başḳısız taḫtayı ya yel ya da sel götürür.[97]

Amandır, **[108]** *‘azîzim, ḳarıña, ḳızıña çoḳ diḳḳatle ṣâḥib ol; yoḳsa …… olursuñ! Ṣoñra boynuzlarıñ **mezâra** sıġmaz, ḳarışmam!*

727. Ṣâḥibsizleriñ ṣâḥibi **Allâh**’dır.

Şübhe yok.

728. Ṣâdıḳ dost aḳribâdan ileridir.

Bulabilirseñ çoḳ a‘lâ! Şimdiki dostlar insânıñ postunu üzer, şerefini bozar.

729. Ṣaġanaḳlı yaġmur tez geçer, doludan herkes ḳaçar.

Abdallar müsteşnâ.

[97] Ṣad maddesinde olmasına rağmen bâ ile başlayan bir atasözü kullanmıştır. Ayrıca 356’da “Başḳısız taḫtayı yel de götürür, sel de götürür.” şeklindedir.

730. Ṣaġ baş yaṣdıḳ istemez.

Ṣıḥḥatiñ ḳadrini bil.

731. Ṣaḳınan göze çöp düşer.

Evvelâ çoḳ diḳḳat, ṣoñra tamâm tevekkül ve teslîmiyyet!

732. Ṣaġıra ḳāmet bir olur.

Söze çoḳ diḳḳat lâzımdır.

[109] 733. Ṣaġdıc emeği göze görünmez.

Düşünüksüzlere[98] *göre doġrudur.*

734. Ṣarmısaġı gelin etmişler, ḳırḳ gün ḳoḳusı çıḳmamış.

Vaḳtiyle ḳız iken aḫlâḳını bozanlara maḫṣûṣ bir söz.

735. Ṣayılı günler geçer, züğürtden herkes ḳaçar.

736. Ṣabır acı, meyvesi ṭatlıdır.

‘Acele etme! Âh, âh, ‘acele ile ne furṣatlar ġâ’ib olmuşdur!

737. Ṣabâḥıñ şerri aḳşamıñ ḫayrından eyidir.

Yine, ‘acele mes’elesi.

738. Ṣabreden dervîş, murâdına ermiş.

Yâ Ṣabûr!

739. Ṣabrıñ ṣoñu selâmetdir.

Nâmûssuzluġa değil.

[98] Düşünüksüz: Saygısız kimse.

740. Ṣabır ile ḳoruḳ, ḥelvâ; dut yapraġı, aṭlas olur.

741. Ṣabır ḫayrıñ, ‘acele şerriñ anaḫtarıdır.

Yine, yâ Ṣabûr!

[110] 742. Ṣan‘atına ḫor baḳan, boġazına torba taḳar.

743. Ṣadaḳa ‘ömri, zekât mâlı artırır.

Çoḳ doġrudur.

744. Ṣaḳal başa, mâl câna ḳurbân olsun.

Fırḳacılar ne ṣaḳal bıraḳdılar ne de mâl. Yüzler parlaḳ, kîseler cascavlaḳ.

745. Ṣaman altından ṣu yürüden münâfiḳ!

Ya ḳara farmaşon yaḫûd da ḳırmızı farmaşondur. Şeyṭâna ṭapan, dînlere düşman: Bu da Yahûdî dolabıdır.

746. Ṣaman ḥayvâna, selâm insâna verilir.

Selâm yerine baş açılacaḳ …… Yaşa, ‘azîzim, yaşa!

747. Ṣu uyur, düşman uyumaz.

Ġaflete dalma!

748. Ṣular bulanmayınca durulmaz.

Durulmuşdı, yeñiden bulandırdılar. Kimler? Fırḳacı, çapulçı begler.

[111] 749. Ṣudan cevâb verdi.

Şimdi, ṣudan cevâba atlatma deniyor. Atlatan atlatılır.

750. Ṣorma kişiniñ aṣlını, ṣuratından bellidir.

Kör şeyṭân, ne aṣlı belli ne de nesli, göze görünmez belâ.

751. Ṣusuz çölde, ormansız dağda çadır ḳurulmaz.

Ne çöl bıraḳdıḳ ne de orman. Ṣoñu ḫayrolsun.

752. Ṣoña ḳalan dona ḳalır.[99]

Ḳuru va'de inanma!

753. Ṣoñ peşîmânlıḳ fâ'ide vermez.

İşiñe çoḳ diḳḳat!

754. Ṣu temizlik, ölüm pâklıḳdır.

Fırḳacılar işi öyle boḳladılar ki pisliklerini Araz Çayı[100] bile pâklayamaz.

755. Ṣu kiri, ḳılıc nâmûsı temizler.

Dîni, 'ırżı, vaṭanı uġrunda ḳılıca ṣarılmayan picdir.

756. Ṣuyuñ yap[101] aḳanından, insânıñ yire baḳanından ṣaḳın.

[112] 757. Ṣuyuñ çaġlayanı, insânıñ aġlayanı…

Ḫalḳı bî-ḥużûr etmemeli, ṣoñra ḳovulursun!

758. Ṣuya ṣâbûna doḳanmadan boḳ paklandı.

*Kör şeyṭânı ṣu ṣâbûn paklamaz, meğer **Allâh** paklaya!*

759. Ṣuyu bardaḳda, gemiyi dîvârda görmeli.

*Serḫoş ḳaptanlarıñ yüzünden 1346/1928'de gündüz gözü **Mudanya'nıñ Bozburun'da** vapurları çarpışdırub **iki yüz** ḳadar ḳadın ve erkeğiñ şehâdetine sebeb olan ḥerîfleriñ vapuruna binmedense gemiyi dîvârda görmek daha eyidir.*

[99] Bu atasözünü 423'te yorum olarak kullanmıştır.
[100] Aras Nehri kastedilmektedir; Azerî lehçesiyle Araz.
[101] Yap yap (yap)[TS]: Yavaş yavaş, ususl usul, sesizce. (Genellikle ikileme olrak kullanılmakla beraber tek başına da kullanımı vardır.).

760. Ṣuyu çeşmeden, südü mandıradan[102] içmeli.

1324/1909'dan evvel ṣu memleketi olan İstanbul'da her köşe başında meccânen sebîller, aḳar çeşmeler mebẕûlen mevcûd iken ḥürriyet i'lânından ṣoñra ***Terḳos*** *Şirketi'nden*[103] *birḳaç ġuruş* **[113]** *rişvet muḳābilinde çeşmeler birer birer ḫarâb edilüb ṣuları ḳuruduldu. Gûyâ bu ṣular pâk değil imiş ve ṣıḥḥati bozıyormuş.*

761. Ṣıḳca varma dostuña, ḳalḳsıñ ayaḳ üstüne.

762. Ṣıḳ gidersiñ dostuña, yatar arḳa üstüne.

Her ḫuṣûṣda i'tidâle ri'âyet lâzımdır.

ḌÂD « ض »

763. Żâbiṭ güle güle ışırır.

Yeñiçeri ocaġı: Dünyâda fâ'idesi için babasını öldürür.

764. Żâbiṭ çehreli, ṭurşucu!

İt tepsiñ yüzünü!

765. Żâbiṭleriñ ẓartı ẓurtı çoḳ olur.

Felek onlarıñ da ḳıntını bozar, ocaḳlarını dağıdır.

[114] 766. Żarardan ḳorḳan, kâr edemez.

Kâr fırḳacı efendilere maḫṣûṣdur. İnḥiṣâr 'aṣrı.

767. Żararla kâr ḳardaşdır.

Birisi aġladır, diğeri güldürür.

[102] Metinde "mandadaradan" yazılıdır.
[103] Terḳos Şirketi: 1868 yılında İstanbul'da hem yetersiz kalan su ihtiyacını karşılamak hem de binalara basınçlı su vermek gayesiyle Sultan Abdülaziz tarafından Fransız şirketine imtiyaz verilerek Dersaadet Anonim Su Şirketi (Terkos Şirketi) kurulmuştur. (https://www.iski.istanbul/web/tr-TR/kurumsal/iski-hakkinda1/su-kaynaklari1) [erişim tarihi: 07/04/2020]

768. Żarûret âteşden gömlekdir.

Nâmûslular için cehennem ‘azâbıdır.

769. Żararı kârından çoḳ çoḳdur.

770. Żararıñ küçüği, keyfiñ büyüği ev bozar.

Evet, keyfe başlayan elindeki parayı tükedir, müflis olur.

ṬÂ «ط»

771. Ṭatlı dil mâl, güleş yüz yâr ḳazanır.

Çoḳ doġrudur.

772. Ṭatlı, dişe düşman, mi‘deye dosttur.

İ‘tidâle ri‘âyet.

[115] 773. Ṭatlı dil yılanı delikden, acı dil insânı terbiyesinden 774[104] çıkarır.

Çoḳ doġrudur.

775. Ṭatlı ṭatlı yimeniñ acı acı geğirmesi olur.

776. Ṭatsız çorbaya ṭuz, ‘aḳılsız başa söz kâr etmez.

777. Ṭartılırsañ dengiñle ṭartıl.

Alçaḳlarla ṣaḳın uġraşma, ḳoḳlaşma, görüşme, ḳonuşma!

778. Ṭazıya ṭut, ṭavuşana ḳaç.

İki yüzlü münâfiḳ!

[104] Alt satıra geçince, yanlışlıkla, tekrar numara vermiştir.

779. Ṭası darağı ṭoplayub ḥamamdan çaya varmalı.

780. Ṭaşdan ṣu, ṭopraḳdan ekin çıḳar.

781. Ṭaş atdıñ da ḳoluñ mı yoruldı?
İḥsâna şükretmeli.

782. Ṭaşḳınlıġıñ ṣoñu şaşḳınlıḳdır.
Fırḳacı, çabulcı begler, bu sözlerden ne utanır ve ne de naṣîḥat alır.

783. Ṭaş yürekli domuz!
O ḥâlde, Selânik dönmesidir.

[116] 784. Ṭâ‘ûn olan yire ne gir ve ne de çıḳ.
Peyġamber emri.

785. Ṭaşıma ṣu ile değirmen dönmez.
Dolandırıcılar lâfla milleti aldar, değirmenlerini döndürürler.

786. Ṭaġ başında duman, dertli dilinde **aman** çoḳ olur.

787. Ṭaġ daġa ḳavuşmaz, insân insâna ḳavuşur.

788. Ṭaġlar ḳadar *günâhı* z̲erre ḳadar ***îmân*** maḥv eder.[105]

789. Ṭab‘-ı nâzike ṭabîb-i ḥâz̲iḳ gerek.
Yara mes’elesi.

[105] 644’de “Z̲erre ḳadar îmân, dünyâ ḳadar günâhı maḥv eder.” şeklinde bir benzeri vardır.

790. Ṭabî‘at fesâda giderse aña ne devâ kâr eder ne de du‘â.
Milleti fesâda verenlere la‘net!

791. Ṭâli‘i yâr olanıñ *yârı* ṣarar yâresini.

792. Ṭavuşan yataġında, ekin başaġında avlanır.

793. Ṭavulçı zurnaçıya ḳardaşdır.

[117] 794. Ṭavul tozu, minâre gölgesi ṣatıyor.
Añlaşıldı, ḥerîf diblomalı yalançı. Desene, kör şeyṭân.

795. Ṭavuḳ ḳaza baḳmış, eñsesini patlatmış.

796. Ṭay, at olana ḳadar ṣâḥibi mat olur.
Ḳāide-i dünyâ böyledir.

797. Ṭopal eşeğe Şâm pâlânı urulmaz.
Meydân atsız ḳalınca eşek mühürdâr, ḳaṭır çuhadâr olur.

798. Ṭopal eşek ile Baġdad’a gidilmez.

799. Ta‘âmıñ azı, sözüñ çoġu, puştuñ yüzi cân ṣıḳar.

800. Ṭuz ekmek ***ḥaḳḳı*** büyüktür.
Mel‘ûna ḥiṭâb:

Bu muḳaddes vaṭana etme ḥaḳāretle naẓar
Kör eder gözleriñi âḫir-i nân u nemekî

801. Ṭuz gibi leẕîẕ, ṣu gibi ‘azîz ol.
Âmîn ṣümme âmîn!

802. Ṭuzsuz pelte gibi ṣallanıyor.

Sâḫta ‘aẓamet.

[118] 803. Ṭoġrunuñ yardımçısı ***Allâh***’dır.

Âmennâ.

804. Ṭoġmamış çocuġa ***ḳaftan*** biçilmez.

805. Ṭoġan ölür, gelen gider.

Kefenini ḥażırla!

806. Ṭoḳı aġırlamaḳ, acı doyurmaḳ gücdür.

Numûnesi kör şeyṭân: Besmelesiz yemeklere ortaḳdır.

807. Ṭîneti pâk olan, pâk olur.

808. Ṭoñ yaġından ***ḥelvâ***, çam yaġından ***baḳlava*** olur mı?

ẒÂ « ظ »

809. Ẓâlim cezâsız ḳalmaz.

Eden bulur.

810. Ẓâlim ẓulmüni ***‘adâlet*** perdesi altında yapar.

[119] 811. Ẓâlim âmir, cesâreti kesir için cesûrları maḥvetdirir.

812. Ẓulmüñ eşna‘ı **fikir** üzerine yükleneñdir.

813. Ẓulüm ḳorḳudan ṭoġar, ẓâlimiñ başına ẓulmet yaġar.

814. Ẓalemeniñ desteği reẕeledir.

Ẓâlimden evvel ḫaẕeleyi öldürmek lâzımdır.

815. Ẓulmet içinden ***nûr*** çıḳar.

Beyit

Ne tecellî-i ʻacebdir gözi açıḳlara bu

Küfrüñ âyînesine baḳsalar îmân görünür

816. Ẓuhûrâta tâbiʻ olan râḥat eder.

Muḳadderâta ḥürmetkâr olmaḳ lâzımdır.

817. Ẓan ile yaḳīn zâil olmaz.

819.[106] Ẓâhir bâṭınıñ âyînesidir.

Ṭışı ne ise içi de odur.

[120] 820. Ẓan insânı çoḳ defʻa ḫaṭâya sevḳ eder.

Ẓâlimiñ ẓulmüne riyâkârlar güler, maẓlûmlar aġlar.

ʻAYN « ع »

821. ʻÂr insâna ***nûr*** olur.

Edeble ḳarışıḳ olursa…

822. ʻÂşıḳ ʻaşḳıyla kemâl, fâsıḳ fısḳıyla zevâl bulur.

823. ʻİbâdetde riyâ, ḳabâḥatde hayâ arama!

[106] Muhtemelen yanlışlıkla 818 unutulup 819'a atlanmıştır; metinle uyum sağlamak için biz de atladık.

824. ‘Adâletle ẓulüm bir ḳafada cem‘olmaz.

Ẓulmi, ẓâlimi seven cehennemîdir.

825. ‘Adâlet şeḳāvetiñ düşmanıdır.

826. ‘Âdil olmayan âmir Fir‘avn’dur.

827. ‘Âmil olmayan ‘âlim şeyṭândır.

828. ‘Irżını gözetmeyen, domuzdur.

[121] 829. ‘Irżsızdan ‘ırżını ḳoru!

830. ‘Ârsıza yüz verme, aṣdar da ister!

831. ‘Ârsızıñ yüzüne tükürmüşler; nîsân yaġmurı yaġıyor, demiş.

832. ‘Ârifler buluṭlu havadan ***nem*** ḳapar.

833. ‘Ârife işâret kâfîdir.

‘Ârif iseñ bir söz yeter irşâda
Nâdân iseñ düşürürler ifsâda

834. ‘Ârife ta‘rîf olmaz.

Şimdiki çocuḳlar babasına iş öğretmeye ḳalḳışırlar.

835. ‘Öẕri ḳabâḥatinden büyük.

836. ‘Âr, gözden; yalan, sözden bellidir.

İş ḳarışdı, dünyâ ifsâd edildi. ‘Ârsızlıḳ moda; **[122]** *yalancılıḳ, dolandırıcılıḳ mübâḥ.*

837. ‘Arefe günü yalan söyleyeniñ bayram günü yüzü ḳara olur.

Eski naẓariyye; şimdi, ḥerîf resmen aldacı olduġunı…

838. ‘Âlemi naṣıl bilirsiñ? Kendim gibi.

Anadolulu düşüncesi.

839. ‘Âḳıbeti görmeğe göz lâzım.

Öyle ise bizim istiḳbâl ḳaranlıġa gidiyor.

840. ‘Âḳil olan, ‘âḳıbetini düşünür.

Serḫoş düşüncesi.

841. ‘Âlem aġyârdan ḫâlî değil.

Eṭrâfa çoḳ diḳḳat!

842. ‘Âlem ânı değmez ki cefâsıñ çeker âdem.

‘Âlemiñ bûdunda nâ-bûdunda hîçbir ẕevḳ yoḳ
Ẕevḳ ânıñ mirṣâd-ı ‘ibretden temâşâsındadır[107]

843. ‘Âlemiñ masḫarası olmadansa ev süpürgesi **[123]** olmaḳ daha ḫoşdur.

Nâmûsunu düşüneñe maḫṣûṣ söz.

844. ‘Oṣmânlı davuşanı araba ile avlar.

Kendisi avlanmasuñ.

845. ‘Acele eden yolda ḳalır.

[107] Beyit Muallim Naci’den (1849-1893) alınmıştır, şöyledir: İtilâfatile oğraşmakda dehrin zevk yok
Zevk anın mirsadı ibretden temaşasındadır
İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, II, 1047.

846. ‘Acele işiñ ṣoñu peşîmânlıḳdır.

Çocuḳlar söz diñler mi?

847. ‘Ayyâşlıġıñ ṣoñu ḳallâşlıḳdır.

Pasḳal[108] demekdir.

848. ‘Aḳreb gibi ṣoḳan, sövülür.

Yılan olma, insân ol!

849. ‘Aḳıl gibi ni‘met, ṣıḥḥat gibi devlet olmaz.

850. ‘Aḳıllı düşman, deli dostan eyidir.

851. ‘Aḳıl yaşda değil başdadır.

852. ‘İlme ‘âr olmaz, ‘âr eden ‘âlim olamaz.

853. ‘Ayıpsız at arayan yaya ḳalır.

854. ‘İşret eden nefret görür.

Müskirât isti‘mâl edüp de aḫlâḳ ve terbiyesini bozanlarıñ ‘umûmı menfûrdur.

[124] **ĠAYN « غ »**

855. Ġaybı ***Allâh*** bilir.

Allâh’ı inkâr eden, câhildir.

[108] Pasḳal: (Fr. pascal < Lat.) **1.** sıf. ve i. Güldürücü, soytarı **2.** *i.* ***teşmil.*** Orta oyununda, tulûat tiyatrolarında, pandomima oyunlarında komiklikler yaparak seyircileri güldüren erkek oyuncu.

856. Ġâ'ibe ḥükmolunmaz.

Emr-i şerî'at budur.

857. Ġıybet ḥarâmdır.

Şerî'at emri budur.

858. Ġarîbiñ yardımcısı ***Allâh***'dır.

859. Ġâlib olan maġlûb da olur.

Ġam çekme, Ḫudâ kerîm.

860. Ġâfil avlayan, ġâfil avlanır.[109]

Eden bulur.

861. Ġaddârıñ ḥaḳḳından ***Ḳahhâr*** gelir.

Ne vaḳit, deme!

862. Ġâ'ilesiz baş, mezârda bulunur.[110]

Ḳalbi pâk ise…

863. Ġurbetde öğünmek ḥamamda şarḳı söylemeye beñzer.

864. Ġarîb itiñ ḳuyruġı döşünde gerek.

Ġarîb it yirli köpeklerle birleşdikden ṣoñra ev ṣâḥibini boġar.

[125] 865. Ġażab her fenâlıġıñ anasıdır.

Şeyṭân iġvâsıdır.

[109] 874'te "Faḳa baṣdıran, faḳa baṣar." şeklinde bir benzeri vardır.
[110] 153'te "Aġrısız baş, mezârda bulunur." şeklinde bir benzeri vardır.

866. Ġaflet olmasa insân üç günde ***velî*** olur.

867. Ġalaṭ-ı meşhûr lüġat-ı faṣîḥden evlâdır.

868. Ġam, ‘ömrümüzi tüketdi.

Çoḳ doġru söz.

869. Ġayret îmândandır.

Ġayretiñ büyüğü ‘ırżını, dînini ḳorumaḳdır, bunları ḳorumayan ne İslâm’dır ne de insân.

Ġam çeküb añma ṣaḳın âh ederek ferdâyı
Saña mı ışmarladılar bu yalan dünyâyı[111]

FÂ « ف »

870. Fâ’idesiz ḫışımdan fâ’ideli ḫaşım eyidir.

Bu düşünce câhilânedir.

871. Fâ’idesiz ḳoyunı ḳurd yesin.

Bî-ma‘nâ söz.

[126] 872. Fâḥiş fâ’iże bataḳcı müşterî lâzım.

873. Fâre giçer iz olur, yan baḳarsıñ söz olur.

874. Faḳa baṣdıran, faḳa baṣar.[112]

Eden bulur.

[111] Beyit, Kemalpaşazâde’den (ö. 940/1534) alınmıştır, şöyledir:

‘Ayş u nûş eyle bugün añma gam-ı ferdâyı
Sana ışmarladılar mı bu yalan dünyâyı

Kemalpaşazâde Divanı, İkdam Matbaası, İstanbul 1313, s. 176.

[112] 860’ta “Ġâfil avlayan, ġâfil avlanır.” şeklinde bir benzeri vardır.

875. Farmaṣonlar gibi, işi fisḳosa dökme!

Farmaṣonluḳ yahûdîlerden doġmuşdur. İç yüzü dîndârlıġa i'lân-ı ḥarbdir, ḥâlbuki bütün yahûdîler dîndârdır. Maḳṣad, Muḥammedîleri ortadan ḳaldırmaḳ ve ḫalḳı şeyṭâna ṭapdırmaḳdır.

876. Fânîye fâṣıḳ i'timâd eder.

Fırḳacılar gibi.

877. Fettân insânıñ sözünden özü añlaşılır.

878. Fetvâyı veren de sen, insânı aṣan da sen.

Ey arḳadaş, şimdi i'dâmlar ḳānûnla icrâ edilir.

879. Fürûmâyelerle düşüb ḳalḳanıñ ṣandaliyası üç ayaḳlı ṣalınçaḳdır.

İ'dâm sehbâsı…

[127] 880. Faẓîlet Cenâb-ı Ḥaḳḳ'ın iḥsânıdır.

Dîndârlıḳ gibi.

881. Firḳatiñ ṣoñu vuṣlatdır.

Yâ naṣîb!

882. Fuḳarânıñ ceybi boş, ḳalbi doludur.

883. Fuḳarâya baḳan, Cenâb-ı Ḥaḳḳ'a baḳar.

Fuḳarâ ḫânesidir bunda ta'aẕẕum olmaz
Fuḳarâya kibredeniñ 'âḳıbeti ḫayrolmaz

884. Faḳīrlik 'ayıb değil, faḳīri ṣoymaḳ 'ayıbdır.

885. Feleğiñ sillesi sessiz gelir, ocaḳ söndürür.

886. Fuḳarâ ile uġraşan fakīrleşir.

Feleğiñ tandırınıñ ekmeği bişmez çiğ imiş
Feleğiñ merkebiniñ dâ'im işi dirçiğ imiş

887. Fol yoḳ yumurta yoḳ, beyhûde şamata yapıyor.

888. Fındıḳcınıñ terâzisi düz olmaz.
Cinâslı söz.

[128] 889. Feleğiñ fenarı döne döne yanar.
1324/1909 Meşrûṭiyyet[113]

Felek ḳaṣr-ı mu'allâdan yine bir tâze boḳ sıçdı
Sıçdığına râżı olduḳ velâkin pek cıvıḳ sıçdı

ḲĀF « ق »

890. Ḳar gibi aḳ, süd gibi pâk.
Nâmûslu bir ḳadın.

891. Ḳardaş gibi yâr, Bağdad gibi diyâr olmaz.
Âh birâder, fırḳacı farmaṣonlar ne müslümâne ḳardaşlıḳ ve ne de dîndaşlıḳ bıraḳdılar!

892. Ḳara günler nûrlaşır, dost olmayan dırlaşır.

[113] "Meşrûṭiyyet" alttaki beytin şağ tarafına dik bir şekilde ve siyah kalemle yazılmıştır.

893. Ḳadın büyütmesi ḳancıḳ olur.

Dünyâ ḳancıḳlara kaldı, ṣoñu ḫayrolsun!

894. Ḳar ḥelvâsıyla ḳarın doymaz.

Ḳar ṣıḥḥati bozar.

[129] 895. Ḳadınıñ nâmûslusu *bal*, nâmûssuzı *belâ*dır.

896. Ḳadınıñ şerlisi şeyṭândan fenâdır.

‘Aṣrî ḳadınlar…

897. Ḳadın yüzünden gülen, ‘ömründe bir güler.

898. Ḳurtdan ḳuzu, çaḳaldan tazı doġmaz.

Ṭabî‘î değil mi? Ḳurtdan ḳurt, itden it doġar.

899. Ḳurt dolabı, tilki duzağı.

Yahûdî fırıldağı.

900. Ḳurt dumanlı havayı sever.

Ṭabî‘î değil mi ya?

901. Ḳuvvetli müttefiḳ ża‘îf olan dostunı yudar.

Gözüñü aç!

902. Ḳalem ḳılıcı körletir.

‘İlim, faẓîlet devründe…

903. Ḳuyuyı eşen, kendi düşer.

Onu da gördük.

904. Ḳurcalama sivilceyi, ṣoñra çıban edersiñ!

905. Ḳorḳulu rü’yânın ṣoñu selâmetdir.
‘Acabâ?

906. Ḳurunuñ yanında yaşlar da yanar.
Fırḳacılar bilir.

[130] 907. Ḳuru çeşmede âbdest almış, ihmâl câmi‘inde namâz ḳılmış.
Ṣofuluḳ bu ḳadar olur.

908. Ḳul azmayınca belâ gelmez.
Yâ Rabbi, bizi ma‘ṣûm olan insânlara bağışla, ḳuṣûrumuzı ‘afvet!

909. Ḳuluñ dediği olmaz, Ḥaḳḳ’ıñ dediği olur.

910. Ḳomşu ḥaḳḳı Tañrı ḥaḳḳı.
Ne ‘âlî bir düşüncedir.

911. Ḳoyuñ bulunmadığı diyârda keçiye çelebi denir.

912. Ḳızım saña söyliyorum, gelinim señ diñle!
Dünyâ değişdi, ne ḳız diñler ve ne de gelin.

913. Ḳızı kendi keyfine bıraḳsalar ya davulçıya varır ya da zurnaçıya.
Şimdiki gençler baba anne sözü diñledikleri yoḳmuş. Sebebe la‘net!

914. Ḳızı olan tez ḳocalır.
Nâmûslu olur ise…

[131] 915. Ḳılıḳ ḳıyâfet ḳız gibi, sözüne baḳarsıñ buz gibi.

Deseñe ki ṣovuḳ nevâle.

916. Ḳılı ḳıldan ayırır, ḥarâmı aġzına ṣavurur.

O ḥâlde, eli öpülecek ṣofu efendi(!)

917. Ḳırıḳ keser, kör balṭa.

Bir işe yaramaz âlet.

918. Ḳayṣeriliye eşek[114] boyaması öğredilmez.

Fırḳacı olanlara da yalancılıḳ, aldadıcılıḳ…

KÂF « ك »

919. Kâr eden, ‘âr etmez.

‘İlim öğrenmek, ḥelâlinden nâmûs dâ’iresinde ticâret edüp para ḳazanmaḳ, eñ büyük faẓîletdir.

920. Kibriñ ḫaşmı ***Allâh***’dır.

Be abdal! Kime ḳarşı kibirleniyorsuñ? **[132]** *Vergü vererek, çalışaraḳ seni yediren fuḳarâ millete mi ḳurulıyorsuñ?*

921. Kâse yalayan köpeğe kösü ṣorulmaz.

Çoḳ doġrudur.

922. Kebâbcı kedisi gibi yutḳunma!

Fırḳacı meḳroblar.[115]

[114] Metinde “işek” yazılı fakat “eşek” kastedilmiştir.
[115] Müellif “mikroplar”ı “meḳroblar” şeklinde yazmıştır.

923. Keçi cân derdinde, ḳaṣab yaġ düşüncesinde.

924. Keçi ḳurtdan ḳurtulsa gergedan olur.

Bir millet de ẓulme ḳarşı ‘işyân etse varlıġını ḳurtarır.

925. Kediniñ yidiğini arslan ḳuṣduramaz.

926. Kedi ölünce fâreler bayram yapar.

Ṭabî‘î değil mi?

927. Köpeğe yaġ ṭulumı inanılmaz.

928. Köçeğiñ nâzına, orspunuñ sözüne baḳılmaz.

929. Kerîm olan, mükrim olur.

Kerîmleriñ de ṣoñu geldi.

[133] 930. Kesdirme giden, çoḳ dolaşır.

Yoldan ṣapma!

931. Kestâne ḳabuġundan çıḳmış, ḳabuġuna beğenmemiş.

Zamâne çocuḳları yurt yuva bıraḳan ecdâdıñ mezârını âbdesṯhâne yapdılar. La‘net saña kör mel‘ûn!

932. Keskin sirke kabına żarar verir.

933. Kesemediğiñ eli öp başına ḳo.

Kesmiş atmışdır anı etme cedel

*Tîġ-ı **lâ yüs’el ‘ammâ yef‘al***[116]

[116] Beyit Hâkânî’den (ö. 1015/1606) alınmıştır.
Hâkânî Mehmed Bey, *Hilye-i Hâkânî*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaâdet 1307, s. 4.

934. Kişi ölmeyince ḳadri bilinmez.

Ne fâ'ide olur?

935. Kişi yapdığını bulur.

Ne büyük ḥikmetullâh.

936. Kişi doġduġu yerde değil, doyduġu yerde durur.

Ḳısmet mes'elesi.

937. Kişi refîḳinden azar.

Ey çocuḳ ṣâḥibleri, **[134]** *ey genc evlâdlar; aḫlâḳsızlardan, aşlı bozuḳ olanlardan, terbiyesizlerden çoḳ çoḳ ḳaçınıñ; evlâdlarıñızı eclâfdan muḥâfaẓa ediñiz!*

938. Kişi sevdiğiyle ḥaşrolur.

Vallâhü'l-'aẓîm böyledir. Amandır, kötülerden uzaḳ oluñuz!

939. Kelâmından olur ma'lûm, kişiniñ kendi miḳdârı.

940. Kel ölür, ṣırma saçlı olur.

941. Kör ölür, şâhin gözlü olur.

942. Kem söz, ḳalp aḳca ṣâḥibiniñdir.

Ṭabî'î değil mi?

943. Kem ḥâl, kemâl olmuş; dünyâ belâsını bulmuş.

944. Kenârına baḳ, bezini al; anasına baḳ, ḳızını al.[117]

[117] 247'de "Anasına baḳ ḳızını al, kenârına baḳ bezini al." şeklinde bir benzeri vardır.

945. Kendi çalar, kendi oynar.

Dans ‘aṣrı.

946. Kendini añlamamış, feleklerden baḥseder.

[135] 947. Kendini beğenen, şeyṭândır.

Gözüñü İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm çıḳarmış.

948. Kendi ‘aybını gidermez, cihânıñ ıṣlâḥına ḳalḳışır.

Kendisi muḥtâc-ı ıṣlâḥ bir gede
Ḳanda ḳaldı millete imdâd ede[118]

949. Köpek artığını arslan yimez.

Âh, ẓâlim felek!

950. Köpeğin du‘âsı ḳabûl olsa gökden ḳuyruḳ yaġardı.

951. Köpek havlamaḳla yiğit aġlamaz.

Hep ḳadın olduḳ.

952. Kendinden aşaġısına baḳ, ḥâliñe biñ *şükür* oḳu.

953. Kendini bilmezle birleşme!

Şerefiñ bozulur.

954. Kötüden kötülük doġar.

955. Kötü ḳomşu, insânı ḥâcet ṣâḥibi yapar.

[118] Lâ edrî.

956. Kötülük her kişiniñ kârı, eyilik er kişi kârı.

Âh, er kişilik!

[136] 957. Kör görmez, çabuḳ sezer.

Gözüñ żâyi‘ olan ışıġı ḥisse intiḳāl eder.

958. Körler soḳağında *ayna* ṣatılmaz.

Ḳalbi ölmüşlere ‘aşḳullâhdan baḥṣedilmez.

959. Körler *sofra*sında ışıḳ, ḳaşıḳ aranmaz.

960. Körler ṣağırlar biri birini ağırlar.[119]

961. Gözden sürmeyi çalanlar.

Fırḳacı çocuḳlar.

962. Köşe ṭaşı köşeye yaḳışır.

Ne köşe ḳaldı ne de ocaḳ, fırḳacılar her işi ḫarâb etdiler.

963. Kîsesinde Ḫalîl İbrâhîm bereketi var.

Dîndârlar inanır.

964. Kîseye ḳadın eli żarardır.

Orosbu ḳadın eli…

965. Kiminin parası, kiminin du‘âsı.

Kim diñler?

[119] 328’de “İki ṣağırlar biribirini ağırlar.” şeklinde bir benzeri vardır.

966. Gec olsun, güc olmasun.

Ey yâ Rabbi, lüṭfet!

[137] 967. Keyfi çatmış, mâsivâyı atmış.

Kâmil insân işi.

968. Geçmiş zamân olur ki ḫayâli cihân değer.

969. Gönül çengelsiz, muḥabbet engelsiz olmaz.

İmtiḥân dünyâsı.

970. Gül dikensiz, güzel aġyârsız olmaz.

Ḳā'ide-i 'aşḳ.

971. Güli ta'rîfe ne ḥâcet, ne çiçekdir bilinir.

972. Gelmek irâdetle, getmek icâzetledir.

Gencler için köhne söz.

973. Gümrükden mâl ḳaçırılmaz.

Şimdi bütün gümrüği ḳaçırıyorlar.

974. Gemisini batıran, ṣandalını aramaz.

İstiḳlâlini ġâ'ib eden, onurunu düşünmez.

975. Gemisini ḳurtaran, ḳaptandır.

Yaşasun duyġulu millet!

976. Genclikde ölüm, iḫtiyârlıḳda yoḳsuzluḳ.

Şerefini **[138]** *bilmeyen genciñ ölümi 'aynı raḥmet ve pâklıḳdır.*

977. Gencliğiñ ḳıymeti iḫtiyârlıḳda bilinir.

Ne fâ'ide?

978. Göz terâzi, ‘aḳıl mîzân.

Ne alda ne de aldan.

979. Kör ḳuşuñ yuvasını ***Allâh*** yapar.

980. Gördüğünden göz kirâsı ister.

Kör terese dünyâyı verseñ doymaz.

981. Gözden ıraġ olan, göñülden de ıraġ olur.

982. Gözüne dizine dursun.

Eyilik bilmez domuz!

983. Güzellerin ṭâli‘i çirkin olur.

Güzelliği kâfî.

984. Gökden ne yaġmış da yer ḳabûl etmemiş.

Elde ne var?

985. Gökde ararken yerde buldum ‘Oşmân’ı.

Sulṭân ‘Oşmân’a ***Şeyḫ Edebâlî*** *söylemiş imiş.*

986. Gönül bir kuşdur, istediği yere ḳonar.

Boḳa **[139]** *ḳonarsa muṭlaḳā ḳarġadır. Zîrâ her maḫlûḳ bir ḥayvân ṭabî‘atıyla müteḫallıḳdır, kâmil insânlar değil.*

987. Göñül ḫoşluġı, dünyâ değer.

988. Göñül kimi severse güzel odur.

Tabî‘î değil mi?

989. Güvenme varlıġa, düşersiñ darlıġa.

Yâ Ḥâfıẓ!

990. Gülme ḳomşuña, gelir başıña!

Yâ Rabbi, bizi muḥâfaẓa et!

991. Gölge etme, başḳa iḥsân istemem.

Ḳoca, büyük rûḥlu ḥerîf, âferîn düşüñceñe!

992. Gün doġmadan neler doġar.

Ṣabâḥ ola, ḫayrola.

993. Güneş balçıḳla örtülmez.

Ecdâdıñ, ‘Oṯmânlı pâdişâhlarınıñ himmetleri çoḳ büyükdür.

994. Gün geçer, ‘ömür tükenir.

Gün durur, ‘ömür geçer.

995. Gün görmez maḥallesine ṣıḥḥat efendi uġramaz.

Ey ‘azîzim, **[140]** *ṣaḳın güneş görmeyen evde, odada durma; ṣoñra ḫasta olursuñ!*

996. Geliş hüner değil, adam oluş hünerdir.

997. Giremez kimse efendiyle ḳuluñ arasına.

Cenâb-ı Allâh ile ḳuluñ arasına hîç kimse giremez, ve’s-selâm.

LÂM « ل »

998. Lâ'nıñ[120] imdâdına ***illâ*** yetişir.
Lâ ilâhe illallâh Muhammedün resûlullâh.

999. Lâle pahalı ise nâle parasızdır.

1000. Lâubâlîlik insânı hem ḫacîl eder hem de reẕîl.

1001. Lüṭfuñ ölçüsi, iḥsânıñ endâzesi olmaz.
Eski 'Oṯmânlı pâdişâhlarınıñ iḥsânları gibi.

1002. Laṭîfe laṭîf gerek.
Köpeğin şaḳası ḳapmaḳdır.

[141] 1003. Lâzım deyene lâz mısıñ, denmez.

1004. Lâşeniñ bulunduġı yere ḳarġalar uçuşur.

1005. Laḳırdı ile penîr gemisi yürümez.
Lâfcılar yalanla zırhlı işledecek.

1006. Leyleğiñ 'ömri lak lakla tükenir.

1007. Lâf ṭorbaya girmez.
Sözi bozuġuñ senedi de bozuḳdur.

1008. Loḳma ḳarın doyurmaz, muḥabbet artırır.

[120] Metnin yan tarafına dipnot şeklinde "Yoḳuñ imdâdına var yetişir." ibaresi yazılmıştır.

1009. Limonî ṭabî‘at: Ne eşki ne ṭatlı.

MÎM « م »

1010. Maşa var iken el âteşe ṣoḳulmaz.

Belki dervîşdir.

1011. Mâl, ‘aḳıllıya dost, deliye düşmandır.

Doġru söz.

[142] 1012. Mâl ile kimse insân olmaz.

Eski naẓariyye, bugünki düşünceye göre eñ büyük adam zenginlerdir.

1013. Mâl bulmuş Maġribîye dönmüş.

Şimdi Maġribîler üçüncü derecede ḳaldılar. Yaşasun Selânikli gözü açıḳlar!

1014. Mâl cânıñ yonḳasıdır.

Paraya ṭapanlar için.

1015. Mâl melâyı giderir.

Adamına göre.

1016. Mâlını yemeyeniñ mâlını yerler.

Bunu da gördük.

1017. Mâlıñ bekçisi zekâtdır.

Zekât mâlı, ṣadaḳa cânı ḳorur.

1018. Mâlı mâla, cânı câna ḳatmalı.

Ḥîlesiz mâl, ẓulmetsiz cân ne büyük ni‘met, ne ‘âlî devletdir.

1019. Maymun gibi aldadıcı olmamalı.

Ẕâten meymûn ṭabî‘atlı.

[143] 1020. Mütâreke ṣulḥuñ müjdecisidir.

*1330/1915’den i‘tibâren dört sene devâm eden ve yalañız **3** miliyon ḳadar insânıñ Anadolu’da aclıḳdan, ḫastalıḳdan, ‘askerî idâresizlikden öldürülen millete, mütârekeniñ ẕevḳ ve keyfini ṣormalı. Ḳumandanlar, büyük żâbiṭler, ḥarb zenginleri mütârekeyi ḥarb, ḥarbi mütâreke telaḳḳî ederler.*

1021. Meclisde dilini, maṣrafda elini ḳıṣ.

Biz meclisde dilimizi, fedâkârlıḳda elimizi ḳışmadığımız için ……

1022. Mecnûn, Leylâ deye deye ***Mevlâ’yı*** buldu.

1023. Muḥabbet şirket ḳabûl etmez.

O da çürüdi.

1024. Muḥibb-i ṣâdıḳı eydir kişiniñ aḳribâsından[121].

1025. Miḥneti çeken, minneti çekmez.

Ẓâlime baş eğmez.

Miḥneti kendine ẕevḳ etmedir ‘âlemde hüner

Ġam-ı şâdî-i felek yelle gelir selle gider[122]

[144] 1026. Meddâḥıñ nâmûsı memdûḥuñ ḳapısını süpürür.

1027. Meẕhebden baḥṣolur, meşrebden baḥṣolmaz.

---

[121] Ne mümkündür vefâ gelmek cihânın bî-vefâsından
Muhibb-i ṣâdıḳı yeğdir kişinin akrabâsından
Lâ edrî.

[122] Beytin aslı Enderunlu Vasıf’ındır (ö. 1824) ve şu şekildedir: Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner
Gam ü şâdî-i felek böyle gelür böyle gider
İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.,* V, 1914.; Enderunlu Vasıf, *Divan-ı Gülşen-i Efkar-ı Vasıf-ı Enderuni,* İstanbul 1257, 6.bölüm, s. 4.

1028. Merḥamet îmânıñ gülüdür.

Vallâhü'l-'aẓîm doġrudur.

1029. Merḥametden maraż ḥâṣıl olur.

Ẓâlime merḥametden…

1030. Merkebiñ ḳulaġı kesilmekle at olmaz.

1031. Mürüvvet, merde maḫṣûṣdur.

1032. Mızraḳ çuvala ṣıġmaz.

Ḥerîfler şimdi dünyâyı ḳafese ṣoḳdular, çuvala mızraġı neden ṣoḳamasunlar?

1033. Müsâfir umduġunu yemez, bulduġunu yer.

1034. Müsâfir on ḳısmetle gelir, birini yer, doḳuzunu ev ṣâḥibine bıraḳır.

Fırḳacılar ne ev ṣâḥibi bıraḳdı ve ne de müsâferet ḳā'idesi; ṣadaḳa, zekât, fiṭreyi de kendileri alıyorlar. Cenâb-ı Haḳ bize merḥamet, fuḳarâya imdâd ede!

[145] 1035. Musâvâtsız 'adâletden ***ẓulüm*** doġar.

Ne mühim söz.

1036. Maġrûruñ ḫaṣmı ***Allâh***'dır.

Herḥâlde ḳahra düşecek.

1037. Müflis olup düşünmedense uyuz olup ḳaşınmalı.

1038. Müflise mâl, ẓâlime arḳa verilmez.

1039. Minâreyi çalan, ḳılıfını ḥażırlar.

Ḳılıfa ḥâcet yoḳ, şimdi cebâbire 'aṣrı: 1324/1909

1040. Manṭarcı manṭarcıya manṭar ṣatmaz.

İt iti boġmaz, boġsa da kemüğüni yemez.

1041. Münâfiḳ, söz dellâllığından ẕevḳ alır.

1042. Minnet ḳadar aġır yük olmaz.

Geçme nâmerd köprüsünden ḳoy aparsıñ sel seni
Yatma tilki daldasında ḳoy yesün arslan seni[123]

1043. Mü'min mü'miniñ ḳardaşıdır.

Şimdi milliyet 'aṣrı, **[146]** *ḫuṣûṣiyle dînsizlik devri imiş. Anaṭolu'ya ṣoḳulan her vaṭansız da ḫâliṣ Türk oġlu Türk imiş; anasınıñ Rûm orosbusı, kendisiniñ Ṣırp pici olması Türk olmasına mâni' değil imiş.*

1044. Mü'miniñ ḳalbi ***beytullâh***dır.

1045. Ma'şûḳa ***nâz***, 'âşıḳa ***niyâz*** yaraşır.

1046. Mûm dibine ışıḳ vermez.

Obur da ḳaşıḳ vermez.

1047. Meyḫâneciden ***şâhid***, kerḫâneciden ***ḫâkim*** olmaz.

Âh birâder, ne 'acâ'ib 'aṣra ḳaldıḳ! Bir zamânlar herhangi bir müslümâna meyḫâneci dese idiler ḥerîf maḥcûb olurdı, şimdi meyḫânecilikle iftiḫâr ediliyor.

1048. Mîrî mâlı yudulmaz.

Yañlış söz …… haẓmetdi. Kim öñüñe çıḳacak? Ḥerîf eṭrâfını besilemiş.

[123] Lâ edrî.

[147] 1049a. Meyvesiz aġaca daş atılmaz.

Deliler müsteşnâ.

1049b.[124] Meymûn yüzlüde meymenet olmaz.

NÛN « ن »

1050. Nâdân elinden şu içme, âb-ı ḥayât olsa daḫi!

1051. Nâmûsı ***ʻaḳıl***, dîni ***naḳil*** muḥâfaẓa eder.

1052. Necâbet ṣadâḳat doġurur.

Nerede ḳaldı necîbler?

1053. Nankör, yediği ḳaba tükürür.

Efendisini öldürür.

1054. Nerde aḳşam, orada ṣabâḥ.

Genclik ḥâli.

1055. Nerde ḥareket, orada bereket.

Çalış oġlum, boş durma!

1056. Nereye varsañ oḳḳa dört yüz dirhemdir.

1057. Naṣîbiñ varsa gelir ***Yemen***'den, naṣîbiñ yoḳsa düşer ***cebiñden***.

Âmennâ, çoḳ doġrudur.

[124] Muhtemelen yanlışlıkla tekrar 1049 yazılmış, biz de metinle uyum sağlamak için 1049a ve 1049b olarak yazdık.

1058. Neẕâfet îmândan gelir.

Ḳalb ve ḳalıp pâklıġı.

[148] 1059. Nefis ile mücâdele, düşmanla muḥârebeden gücdür.

1060. Namâz adamı yabanda ḳomaz.

Bizim câhil ḥerîfler namâz niyâz tanımazlar.

1061. Namâz vara vara göñülde ḥâṣıl eder niyâz.

1062. Ne bizden rükû‘ ne sizden ḳıyâm; ‘azîzim, selâmün ‘aleyküm ve ‘aleyküm selâm.

Şimdi bonjur, bonsuvarladıḳ; selâm ve merḥabâya ḥâcet ḳalmadı.

1063. Nikâḥda sa‘âdet, fuḥuşda reẕâlet vardır.

Kime añladacaḳsıñ? Orosbı oġlu!

1064. Ne bulduġuña sevin ne yitirdiğiñe acıñ.

Her şey ṣoñsuz, aṣılsızdır.

1065. Ne yüzüme aġla ne arḳamdan gül.

Zamâne dostı: Eyi günüñde yâr, kötü günüñde aġyâr.

[149] 1066. Ne şeyṭânı gör ne e‘ûẕü oḳu.

İnsân şeyṭânı…

1067. Ne ṣaḳala minnet ne bıyıḳdan recâ.

Merâḳ etme, ‘azîzim! Cumḥûriyyet i‘lân edildikden ṣoñra ṣaḳal bıyıḳ usturadan geçdi. Şimdi herkes genc oġlan.

1068. Ne verirsiñ eliñle o gelir seniñle.

Âmennâ.

1069. Niyyet ḫayır, ‘âḳıbet ḥayır.

Müslümân i‘tiḳādâtı.

VÂV « و »

1070. Var evi kerem evi, yoḳ evi elem evi.

1071. Var ise eşiñ yolundadır işiñ.

1072. Var ise puluñ açılır yoluñ.

Yoḳ ise puluñ ḳapalıdır yoluñ. 1324/1909 ḥürriyet i‘lânından ṣoñra böyle oldu.

1073. Varını veren utanmamış.

Mâl milk Ḥaḳḳ’ıñdır.

[150] 1074. Venedik’den tiryâḳ gelene ḳadar ḫastanıñ cânı çıḳar.

Va‘dini çabuḳ îfâ et.

1075. Verdik ḳırḳı, getdi ḳorḳu.

Yâ Rabbi, bize evvelâ ‘aḳıl iḥsân buyur!

1076. Vermemiş Ma‘bûd, neylesiñ Maḥmûd?

Bunu Sulṭân Maḥmûd, ‘adlî bir fuḳarâya söylemiş.

1077. Veren el dert görmez.

Çoḳ doğrudur.

1078. Veresi raḳı içen, iki def‘a mest olur.

1079. Varlıḳ vermekle tükenmez, vurulmaḳla tükenir.

1080. Vergi ***ḥaḳ*** vergisidir.

Ḥelâlinden çalış, ḳazan; ṭaṭlı ṭaṭlı ye.

1081. Vîrân değirmende ***buġday*** öğüdülmez.

1082. Vîrân bağda ***bülbül*** ötmez.

Bayḳuş öter ya.

[151] 1083. Vîrân ḫânede tütün tütmez.

Ḫâne ḫarâb: Fırḳacılar yıḳmadıḳ ev, yaḳmadıḳ yuva, söndürmedik ocaḳ, ḫarâb etmedik memleket bıraḳmadılar.

HÂ « ﻫ »

1084. Hangi gün vardır ki aḳşam olmasun?

Hangi aḳşam vardır ki ṣabâḥı bulmasın? Ṣabredelim.

1085. Hangi daş ḳatı ise ***ẓâlimiñ*** başına düşsün.

1086. Haydan gelen huya, davuldan gelen zurnaya gider.

Ḫarâmıñ beḳāsı, ḫarâmḫôruñ yaḳası olmaz.

1087. Herkes dünyâdan, dünyâ da denîden müştekîdir.

1088. Her kitâbdan bir ***naḳil***, her insândan bir ***‘aḳıl*** al.

1089. Her iş i‘tiḳāda bağlıdır.

Ne iş bıraḳdılar ne de i‘tiḳād.

[152] 1090. Her cefânıñ on ṣafâsı, her ṣafânıñ biñ cefâsı vardır.

Bir câm ṣafâ verse eğer sâḳī devrân
Biñ derd ü ġam ve naḳd-i elem mâ hażar eyler

1091. Her başıñ bir derdi, ḳoca başıñ biñ derdi.

Deryâ-yı ḥikmetinden yâ Rab ne eksilirdi
Ya dehre gelmeseydim ya ʻaḳlım olmasaydı[125]

1092. Her boyayı boyadıḳ, yalañız fıstıġı ḳaldı.

1093. Her çiçeğiñ bir ḳoḳusı, her güzeliñ bir umusı vardır.

1094. Her sözde bir nükte, her işde bir ʻuḳde bulunur.

1095. Her iş biter, kösenin ṣaḳalı bitmez.

1096. Her ḫoros kendi çöplüğünde öter.
Ben ḥażreti insân oġlu insânım, maḳāmımda ḥâlimden baḥs̱ederim.

[153] 1097. Her ḫayır on şerri defʻeder.
Îmânı olan inanır, dînsizler inkâr eder.

1098. Her zamân felek insâna yâr olmaz.

[125] Ziya Paşa'nın bir kıtasından alınmıştır. Şöyledir: Yâ Rab ne eksilirdi deryâ-yı izzetinden
Peymâne-i vücûda zehr-âb dolmasaydı
Âzâde-ser olurdum âsîb-i derd ü gamdan
Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı
Külliyât-ı Ziya, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul 1342/1924, s. 182.

1099. Her işe çâre bulunur, ölüme bulunmaz.

Ölüm pâklıḳdır.

1100. Herkesiñ çekdiği kendi diliniñ belâsıdır.

1101. Her gördüğüñ dost dutup açılma!

Bu söze çoḳ diḳḳat lâzımdır. Biñ def'a tecrübe et yine sırrıñı açma, isterse ḳardaşıñ olsun!

1102. Her kime eyilik yaparsañ ṣaḳla andan kendiñi!

Alçaḳ ṭabî'atlı insânlara eyilik yapmaḳ ḫaṭâdır.

1103. Her maḳāmıñ bir maḳāli, her ormanıñ biñ çaḳalı vardır.

Çaḳallar ormandan şehre endiler.

[154] 1104. Her kimiñ yâri var yüreğinde dağı var.

1105. Hünersiz adam ḥayvândır.

*Boḳ daşıyan eşek; hünersiz, iṭâ'atsiz insândan daha muḥterem*dir.

YÂ « ي »

1106. Ya olduġuñ gibi görün ya göründüğüñ gibi ol.

Herkes olduġu gibi görünse ..... olamazdı.

1107. Yapan bulur.

Cenâb-ı Ḥaḳḳ'a çoḳ şükür olsun.

1108. Yatan ölmez, yeten ölür.

Evet, âmennâ, çoḳ doġrudur. ‘Umûmî Ḥarb’de ḳurşun, gülle, bonba yaġmur gibi yaġdıġı; tifüs meḳrobı her ṭarafı ṣardıġı ḥâlde en çoḳ siperlerde ṣaḳlanan, ḫastalardan **[155]** *ḳorḳub ḳaçanlar* ***ecelden*** *ḳurtulamayup öldüler.*

1109. Yatan yılanıñ ḳuyruġuna başılmaz.

İttiḥâdcılar milleti zehirledüb öldürmek için uyḳuya dalan yılan, çıyanları uyadub milleti helâk, memleketi ḫarâb etdiler.

1110. Yâr ölürse yanarım, raḳīb ölürse ḳanarım.

1111. Yârdan geçmez, cândan geçerim.

Nâmûslu ve ḥaḳīkī ‘âşıḳlar için böyledir, ‘aṣrîler ise yârlarını şuna buna taḳdîmden ẕevḳ duyarlar.

1112. Yâr elinde yârelensem, yârim ṣarsa yâremi.

Yâr için aġyâra minnet etdiğim ‘aybetmeyiñ
Bâġubân bir gül için biñ ḫâre ḫidmetkâr olur[126]

1113. Yâre üstüne yâre açılmaz.

Mel‘ûn fırḳacılar hem yâre üstüne yâre açıyor ve hem de yâreye zehir saçıyor.

[156] 1114. Yarım ḥekim cândan, yarım ḫoca dînden eder.

Dîn, îmân lüzûmsuz imiş, şimdi ***fen ve ṣan‘at*** *devri imiş. Pek eyi ammâ, ya bu sefâlete, reẕâlete ne deyelim? Dünkü dîn ve nâmûs devründe millet yüzde doḳsan* ***mes‘ûd, memnûn*** *iken bugünki dînsiz, îmânsız ‘aṣırda neden millet yüzde doḳsan ekmeğe muḥtâc, sefîl, sefîh, maġdûr? Ey fırḳacılar, ey dînsizler; biraz ḥayâ, biraz inṣâf, biraz merḥamet!*

[126] Beyit Mustafa Şâmî’ye aittir. Onda şu şekildedir:

Yâr içün ağyâra minnet ettiğim aybeyleme
Bâğbân bir gül içün bin hâra hizmetkâr olur

İ. Hilmi Soykut, *a.g.e.*, s. 242.

1115. Yalan ile îmân bir arada durmaz.

Ṭabî‘î değil mi?

1116. Yalancınıñ evi yanmış, kimse inanmamış.

1117. Yalancı, yaġmacıdan fenâdır.

1118. Yaġmacı alayı, çapulcı ṭaḳımı.

Kimler? Kimler olacak, yine fırḳacılar, ‘umûmuna la‘net! Ḳardaşı ḳardaşa çatdırdılar.

[157] 1119. Yavan azıḳla yol gezilmez.

1120. Yâr gelmezse yüz gülmez.

1121. Yâriñ sitemi nardan ṭatlıdır.

SONUÇ

Birçok edebî eserde atasözleri kullanılmakla beraber, atasözlerimizi derleme işi *Divanü lügati't-Türk* ile başlayıp sürmüş ve Tanzimat döneminde sistemli hale gelmiştir. Atasözlerimizin kültürel mirasımızı gelecek nesillere aktarmada önemli bir rol oynadığı düşünüldüğünde onların derleyip bir araya getiren eserler de kültür mirasımız açısından son derece önemlidir. Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin döneminin siyasi ve sosyal olaylarını da yansıttığı ve kendi hattıyla yazdığı "*Durûb-ı Emsâl: Zürefâ Kelâmı*" adlı eseri de bunlardan biridir. Özellikle eğitimci yönü ve ulemâ seviyesindeki dini eğitim ve birikimi onun derlemesini inceleme ihtiyacı hissettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemini yaşamış, Millî Mücadele'ye katılmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk döneminde mebus olmuş ve uzun yıllar öğretmenlik yapmış olan Salih Efendi, eğitimcilik vasfını her daim ön planda tutmuş ve milletimize ve özellikle de gençlere faydalı olabilme gayesiyle birçok eser yazmıştır. Yeşilzâde 1925 yılında kaleme aldığı *Durûb-ı Emsâl*'de de diğer eserlerinde olduğu gibi toplumumuza yol göstermeye çalışmış, hayatı boyunca daima milletine faydalı olma gayretinde olmuştur.

Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin tarihimizin önemli bir dönemecinde yaşadığı hayatı da aldığı eğitim, edebi ve tasavvufî kişiliği gibi başlıklar altında ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Ayrıca çalışma konumuz *Durûb-ı Emsâl* ve hayatı bölümünde faydalandığımız *Tercüme-i Hâl* başta olmak üzere yazma eserleri bulundukları kütüphanelerle beraber, matbu eserleri de basım bilgileriyle zikredilmiştir.

Cumhuriyet dönemine kadar bu tarz derleme eserlerde atasözlerimizle beraber, herhangi bir tasnife gitmeden, deyim, vecize, meşhur mısra ve benzerlerini birlikte zikretmişlerdir. Mehmed Salih Efendi de bu geleneğe uymuş elif-bâ tertibinde yazdığı derlemesinde atasözü, deyim vd.nin çoğunun altına çeşitli yorumlar eklemiştir. Bu yorumları tasnif ettiğimizde ana hatları ile üç bölüme ayırmak mümkündür. Çoğunluğu teşkil eden birinci kısımda önemli tarihî olaylara tanıklık eden hatıralarını, o dönemlerdeki zorlukları anlatıp sürecin sonunda oluşan toplumsal değişimi eleştirmektedir. Kendi deyimiyle "asrileşme" sonucu toplum millî ve manevî değerlerinden uzaklaşmıştır. Yeni nesilden yakınıp eski zamanlara özlem duymaktadır.

Bunların müsebbibi olarak İttihatçıları ve masonları görmektedir. İkinci kısım yorumlarında ise öğretmen ve din adamı vasıflarının yansıması olarak okuyucuya dinî ve ahlâkî öğütler vermektedir. Üçüncü kısımda ise genel olarak ilgili atasözü ve deyimi onaylamakta yer yer de yanlışlığını belirmektedir.

Müellifin siyah kalemle yazdığı atasözleri, deyimler, vecizeler vd., tarafımızdan normal karakterle yazılmış; yorumlarını yaptığı kırmızı ile yazılmış kısımlar da italik olarak da yazılmıştır. Bu sayede kültürel mirasımızın süzgecinden geçmiş, yılların birikimini yansıtan atasözlerimiz ile yazarın yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, iktisadi hayatını yorumladığı kısımlar ayrı ayrı değerlendirilme imkânı sağlanmıştır diye temenni ediyoruz.

Yeşilzâde'nin bu derleme eseri kendi hattıyla telif etmesi yanında hem kendi beyitlerini hem de edebiyatımızın tanınan simalarından alıntıladığı beyitleri ilave etmesi onun eğitimci, öğretici kişiliği yanında edebî ve sanatkâr yönünü de gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Ak, Coşun, *Muhibbî Divanı* (Doktora Tezi, 1977), Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakultesi.

Aksoy, Mustafa, "XVI. Yüzyıl Şuarâ Tezkireleri ile Necâtî'nin Şiirlerine Göre Anadolu Türk Edebî Dilinin Gelişiminde Deyim ve Atasözü Kullanımı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2007, Sy:16, s.141-162.

Aksoy, Ömer Asım, "Atasözleri, Deyimler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllıgı Belleten-1962*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1963, s. 131-166.

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlügü*, 1993.

Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, İstanbul 2001.

Ceyhan, Âdem, "Bazı Yazma ve Basma Türk Atasözü Derlemeleri", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* sy. 4, Yaz 2011

Ceyhan, Semih, "Yeşil, Şemseddin", *DİA*, XLIII, 491-492.

Dikmen, Hamit, *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni,* (Doktora Tezi, 1991), Ankara Üniversitesi SBE.

Durmuş, İsmail, "Mesel", *DİA*, IXXX, s. 293-297.

Enderunlu Vasıf, *Divan-ı Gülşen-i Efkar-ı Vasıf-ı Enderuni*, İstanbul 1257.

Erünsal, İsmail E., "Kasım Paşa, Cezerî", *DİA*, XXIV, s. 545-546.

Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnun (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, (haz. Muhammet Nur Doğan), İstanbul 2000.

Gündüz, Emrah, *Abdünnafî İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)* (Doktora Tezi, 2018), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Hâkânî Mehmed Bey, *Hilye-i Hâkânî*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaâdet 1307.

http://tsoguzhan61.atspace.com/s9.html

http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17704/tarihten-gunumuze-lomlar-veya-posalar

http://wwwcermeli.blogspot.com/p/cermeli-sozlugu.html

https://www.iski.istanbul/web/tr-TR/kurumsal/iski-hakkinda1/su-kaynaklari1

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1969.

Kemalpaşazâde, *Kemalpaşazâde Divanı*, İstanbul 1313.

Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984.

Mehmed Salih Yeşilzâde, *Tercüme-i Hâl,* Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1391.

Oy, Aydın, "Atasözü", *DİA*, IV, s. 44-46.

Oy, Aydın, "Atasözü", *TDEA*, Dergah Yayınları, c.1-1977, s. 214-218.

Özalp, Ömer Hakan, *Hoca, Şeyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, İstanbul 1999.

Özalp, Ömer Hakan, "Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi", DİA, XLIII, 498-499.

Sarıtaş, Hasan Tahsin, *İzmir Milli Kütüphane 1299 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, 2018), Pamukkale Üniversitesi SBE.

Soykut, İ. Hilmi, *Unutulmaz Mısralar*, İstanbul 1968.

Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu-ı Türkî*, İstanbul 2002.

Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ 1981.

Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1995.

Yeşilyurt, Özlem, *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda İnanaç Unsurları*, (Yüksek Lisans Tezi, 2019), Adnan Menderes Üniversitesi SBE.

Yorulmaz, Hüseyin, *Koca Râgıp Paşa,* Ankara 1998.

Ziya Paşa, *Külliyât-ı Ziya*, İstanbul 1342-1924.

Ziya Paşa, *Tercî-i Bend ve Terkîb-i Bend*, İstanbul 1928.

DİZİN

ÖZEL İSİMLER DİZİNİ

‘Abdülḥamîd Ḫan (Sulṭân): 348, 453, 465, 491

‘Abdülmecîd Ḫan: 582

Âdem: 32, 281, 668

‘Alî Şükrî Beg: 495

Allâh: 1, 72, 83, 99, 122, 133, 137, 158, 192, 195, 196, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 230, 233, 244, 253, 256, 266, 287, 294, 364, 392, 398, 413, 430, 488, 543, 549, 581, 591, 595, 617, 648, 727, 758, 803, 855, 858, 920, 979, 997, 1036

Anadolu: 491, 637, 1020, 1043

Anadolulu: 838

Anadolulular: 516

Anḳara: 495

‘Arabca: 547

Araz Çayı (Aras Nehri): 754

Avrupa: 97, 272, 476, 720

Aydın: 306, 307

Baġdad: 798, 891

Balkan: 491

Balḳan Ḥarbi: 491

Basra: 354

Binġazi: 690

Bolşevik: 382

Bursa: 354

Cebrâîl: 185

Cemâl Paşa: 19

Cennet: 257, 281

Cabaḳcur (Çapakçur) Dağları: 192

Dârâ (I. Darius): 364, 415

Dârü'l-fünûn: 483

Dimyat: 610

Enver Paşa: 19, 309

Erżurûm: 720

Fâṭır: 247

Fâtiḥ (II. Mehmed): 364, 415

Felâṭûn (Eflâtun/Platon): 437

Fir'avn (Firavun): 230, 364, 826

Girasun: 495

Hâbil - Kâbil: 684

Ḥaḳ: 179, 185, 194, 230, 231, 352, 364, 472, 590, 880, 883, 909, 1034, 1073, 1107

Ḥaleb: 140, 539, 540

Ḫâliḳ: 336a

Ḫalîl İbrâhîm: 963

Ḥarb-i 'Umûmî ('Umûmî Ḥarb): 30, 91, 192, 247, 267, 268, 433, 491, 516, 535, 576, 1108

Ḥasan Dağı: 548

Ḥavvâ: 32, 668

Ḥicâz: 419

Hind(Hint): 426

Hindistan: 324

Ḫudâ: 859

İskender-i Kebîr: 364, 415

İslâm: 247, 869

İsmâ‘îl: 947

İstanbul: 90, 91, 124, 302, 516, 573, 760

İsviçre: 182

İtaliya: 720

Jönler - Jön Türkler: 297, 508, 576

Ḳaf dağı: 415

Ḳānûnî Süleymân: 364, 582

Ḳayşerili: 918

Ḳızıl Ordu: 382

Latin: 476

Levâzımât-ı ‘Umûmiyye Riyâseti: 535

Leylâ – Mecnûn: 1022

Lokmân: 488

Ma‘bûd: 1076

Medine: 419

Mekke: 468, 469, 522, 601

Mevlâ: 86, 190, 1022

Mudanya/Bozburun: 759

Muḥammedî: 875

Mûsâ: 230

Muṣul: 383

Müslümân: 43, 147, 200, 222, 243, 382, 471, 720, 721, 891, 1047, 1069

Nâmıḳ Kemâl: 256, 257

Nemrûd: 230

‘Oṣmânlı Devleti - ‘Oṣmânlı: 491, 844, 993, 1001

Rab: 239, 247, 406, 650, 908, 966, 990, 1075, 1091

Resulullâh: 83

Rum: 1043

Rûmili (Rumeli): 491

Rus: 192

Rusiyye (Rusya): 382

Saḳsonya: 678

Sâmiḥ Paşa: 720

Selânik: 689, 690, 717, 783

Selânikli: 716, 1013

Selîm (Yavuz Sultan): 364, 415

Şırp: 1043

Sulṭân Meḥmed Reşâd Ḫan: 417

Sulṭân Maḥmûd: 1076

Sulṭân ‘Oṣmân: 985

Şâm: 797

Şeddâd (b. Âd): 364, 415

Şeyḫ Edebâlî: 985

Ṭal‘at Paşa: 19

Tañrı: 553, 910

Terḳos Şirketi: 760

Ṭırabizon (Trabzon): 495

Ṭoḳatlıyan: 169

Topal İsmâ‘îl Ḥaḳḳı Paşa: 535

Topal ‘Oṣmân Aġa: 495

Türk: 574, 1043

Türkiye: 476

Türkler: 135, 267, 435, 641

Türḳuvaz: 169

Üsküdar: 19

Van: 307

Venedik: 1074

Yahûdî – Yahûdîler: 128, 689, 745, 875

Yemen: 1057

Żiyâ Paşa: 238, 257

EKLER

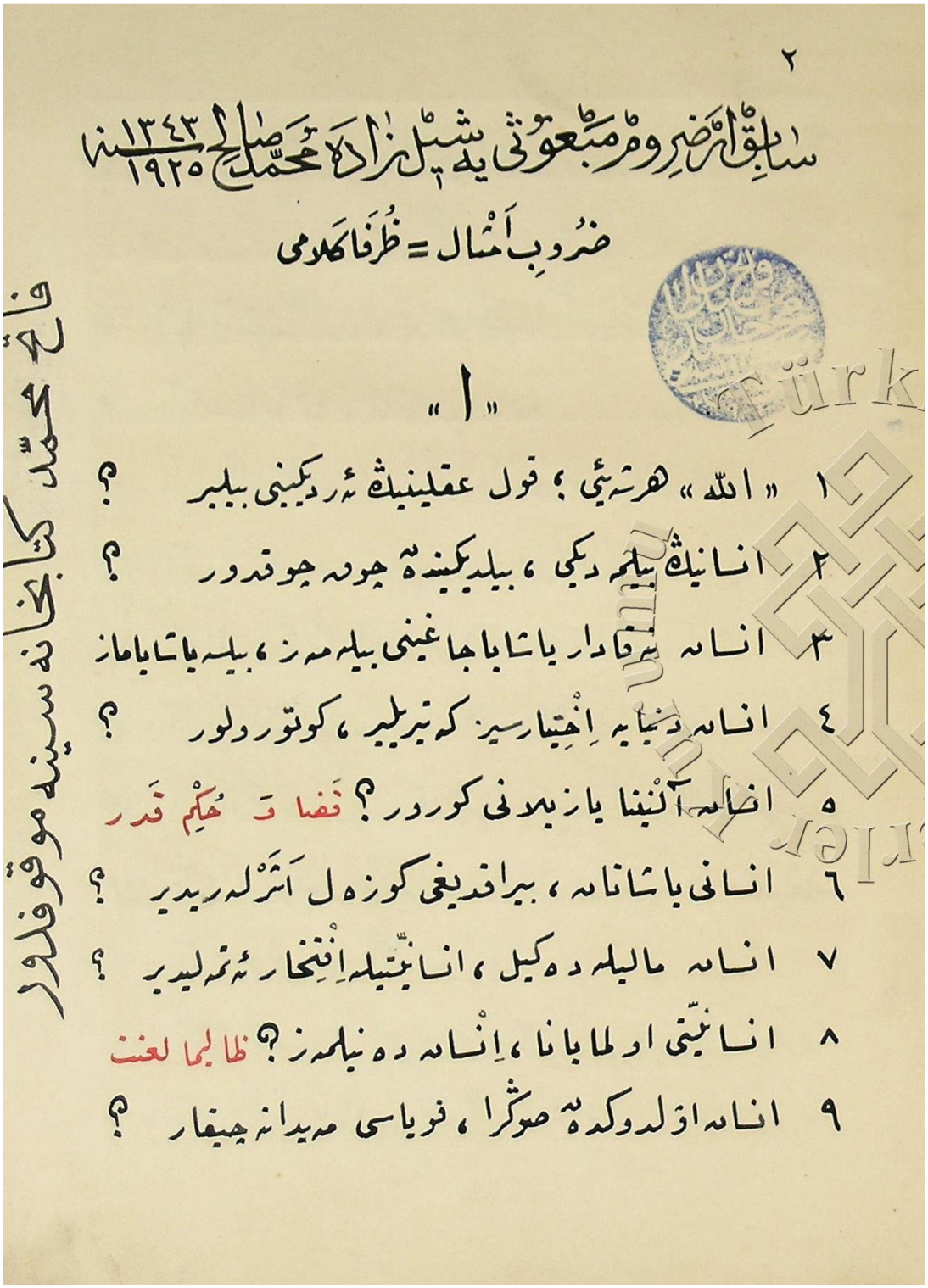

٢

سابق ارضروم مبعوثی یه شیلزاده محمد صالح سنه ١٣٤٣ / ١٩٢٥

ضروب امثال = ظرفا کلامی

«ا»

١ «الله» هرشه‌یی؛ قول عقلینیڭ ئه‌ردیکینی بیلیر ؟

٢ انسانیڭ بیلمه‌دیکی، بیلدیکینده‌ن چوق چوقدور ؟

٣ انسان نه قادار یاشایاجاغینی بیله‌مه‌ز، بیلسه یاشایاماز

٤ انسان دنیایه اختیارسیز که‌تیریلیر، کوتورولور ؟

٥ انسان آلنینا یازیلانی کورور؟ قضا و حکم قدر

٦ انسانی یاشاتان، بیراقدیغی کوزه‌ل اثرله‌ریدیر ؟

٧ انسان مالیله ده‌کیل، انسانیتیله افتخار ئه‌تمه‌لیدیر ؟

٨ انسانیتی اولمایانا، انسان ده‌نیلمه‌ز؟ ظالیما لعنت

٩ انسان اولدوکده‌ن صوڭرا، قویاسی مه‌یدانه چیقار ؟

فاتح محمد کتابخانه‌سینه موقوفدور

Durûb-ı Emsâl'in (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 290.) ilk sayfası.

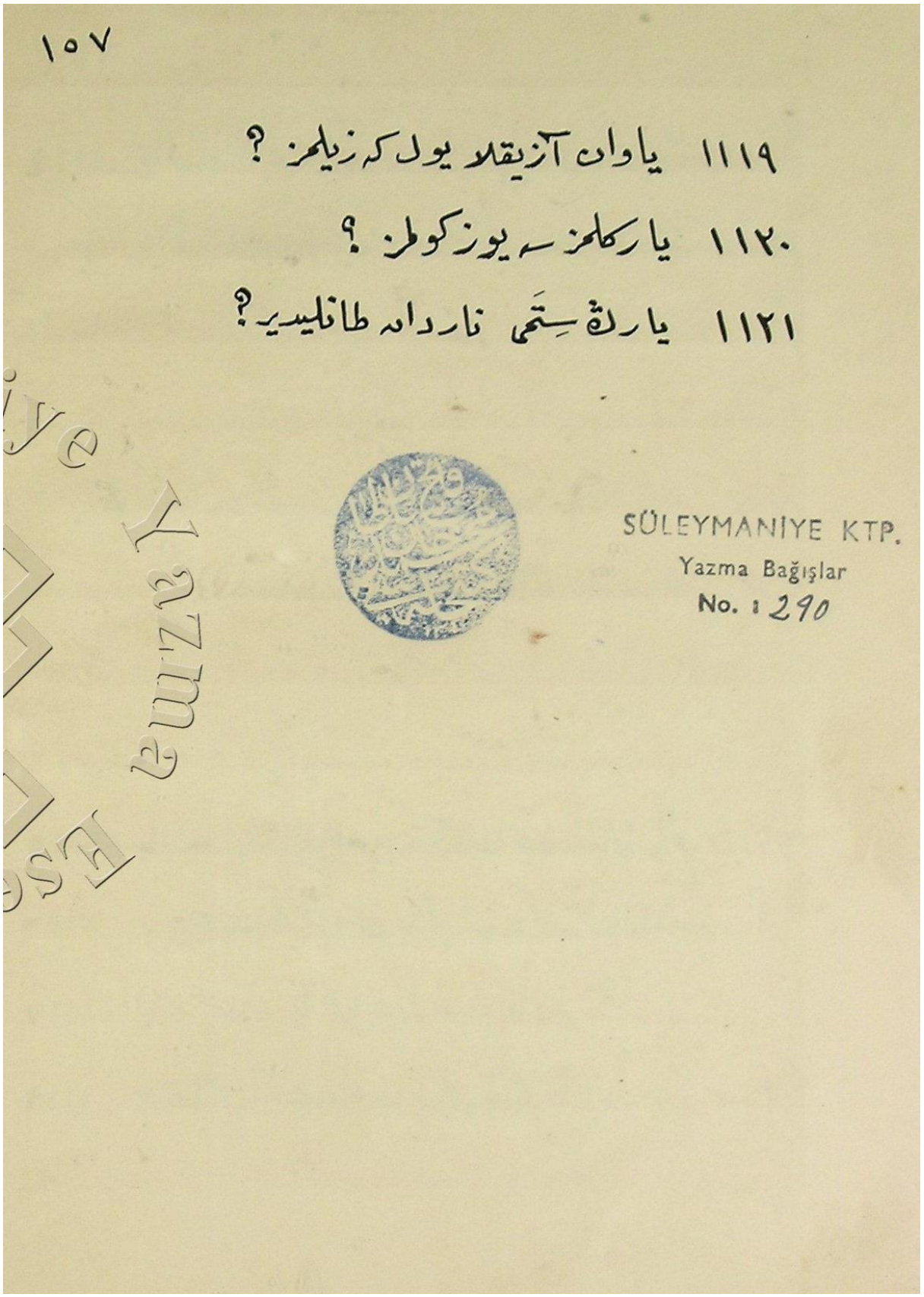

Durûb-ı Emsâl'in son sayfası.

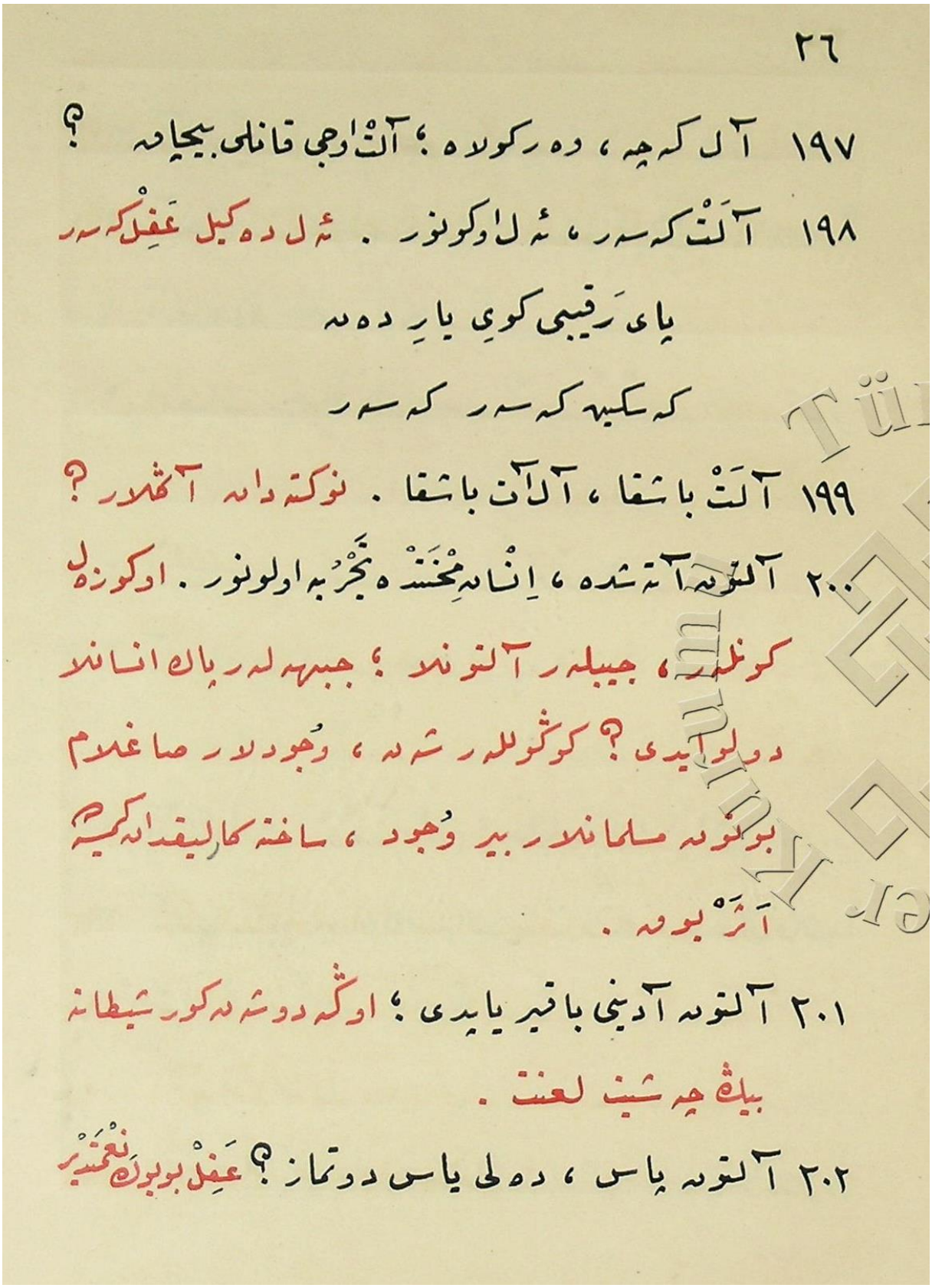

٢٦

١٩٧ آل كه چه ، وه ركولاه ؛ آلتْ اوجي قانلي بيچاقه ؟

١٩٨ آلَتْ كه سه ر ، ئه ل اوكونور . ئه ل ده كيل عَقِلْ كه سه ر

پاى رَقيبى كوىِ يارِ ده ن

كه سكين كه سه ر كه سه ر

١٩٩ آلَتْ باشقا ، آل آت باشقا . نوكته دان آڭلار ؟

٢٠٠ آلتون آته شده ، اِنْسانِ مِخْنَتْده تَجْرُبه اولونور . اوكوزه ل

كونلر ، جيبله ر آلتونلا ؛ جبهه له ر پاك انسانلا

دولو ايدى ؟ كوڭوللر شه ن ، وُجودلار صاغلام

بونون مسلمانلار بير وُجود ، ساخته كارليقدان كيمسه

اَثَرْ يوق .

٢٠١ آلتون آدينى باقير ياپدى ؛ اوڭه دوشه ن كور شيطانه

بيڭ چه شيت لعنت .

٢٠٢ آلتون پاس ، ده لى ياس دوتماز ؟ عَقِلْ بويوك نِعْمَتْدِر

Durûb-ı Emsâl'den örnek sayfalar.

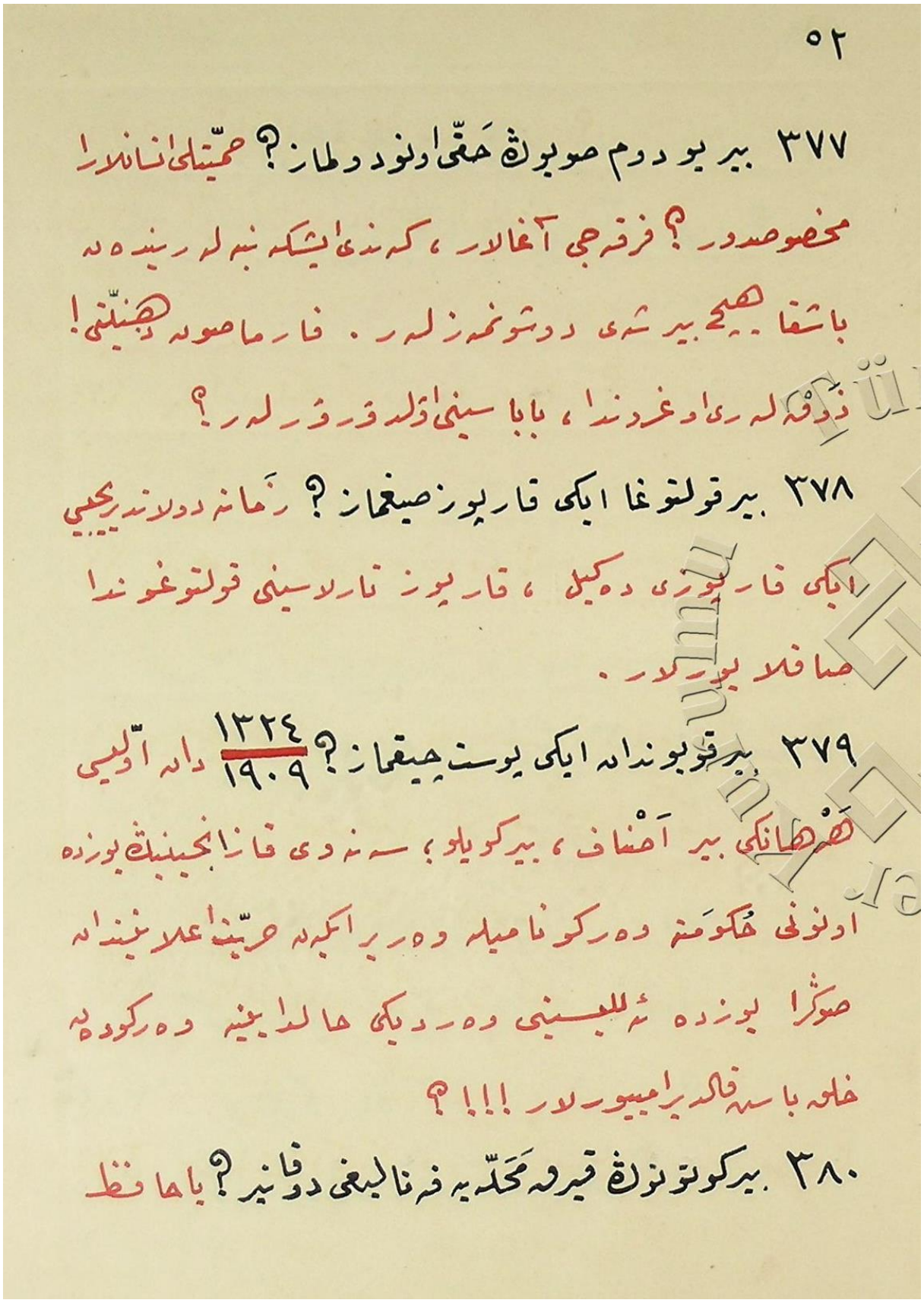

٥٢

٣٧٧ بیر یودوم صویوڭ حَقّی اونودولماز؟ حمیّتلی انسانلارا
مخصوصدور؟ فرقه‌جی آغالار، که‌ندی ایشکه‌نبه‌له‌رینده‌ن
باشقا هیچ بیر شه‌ی دوشونمه‌زله‌ر. فارماصون ذهنیّتی!
ذَوْقله‌ری اوغروندا، باباسینی اؤلدؤرؤرله‌ر؟

٣٧٨ بیر قولتوغا ایکی قارپوز صیغماز؟ زَمانه دولاندیریجیسی
ایکی قارپوزی ده‌کیل، قارپوز تارلاسینی قولتوغوندا
صاقلایورلار.

٣٧٩ بیر قویوندان ایکی پوست چیقماز؟ ١٣٢٤/١٩٠٩ دان اوّلیسی
هَرْهانکی بیر اَصْناف، بیر کویلو؛ سه‌نه‌وی قازانجینیڭ یوزده
اونونی حُکومَته وه‌رکونامیله وه‌ریر ایکه‌ن حریّت اعلانیندان
صوڭرا یوزده ئه‌للیسینی وه‌ردیکی حالدا ینه وه‌رکوده‌ن
خلق باشه قالدیرامییورلار!!!؟

٣٨٠ بیر کوتونوڭ قیرق مَحَلّه‌یه فه‌نالیغی دوقانیر؟ یا حافظ

Durûb-ı Emsâl'den örnek sayfalar.

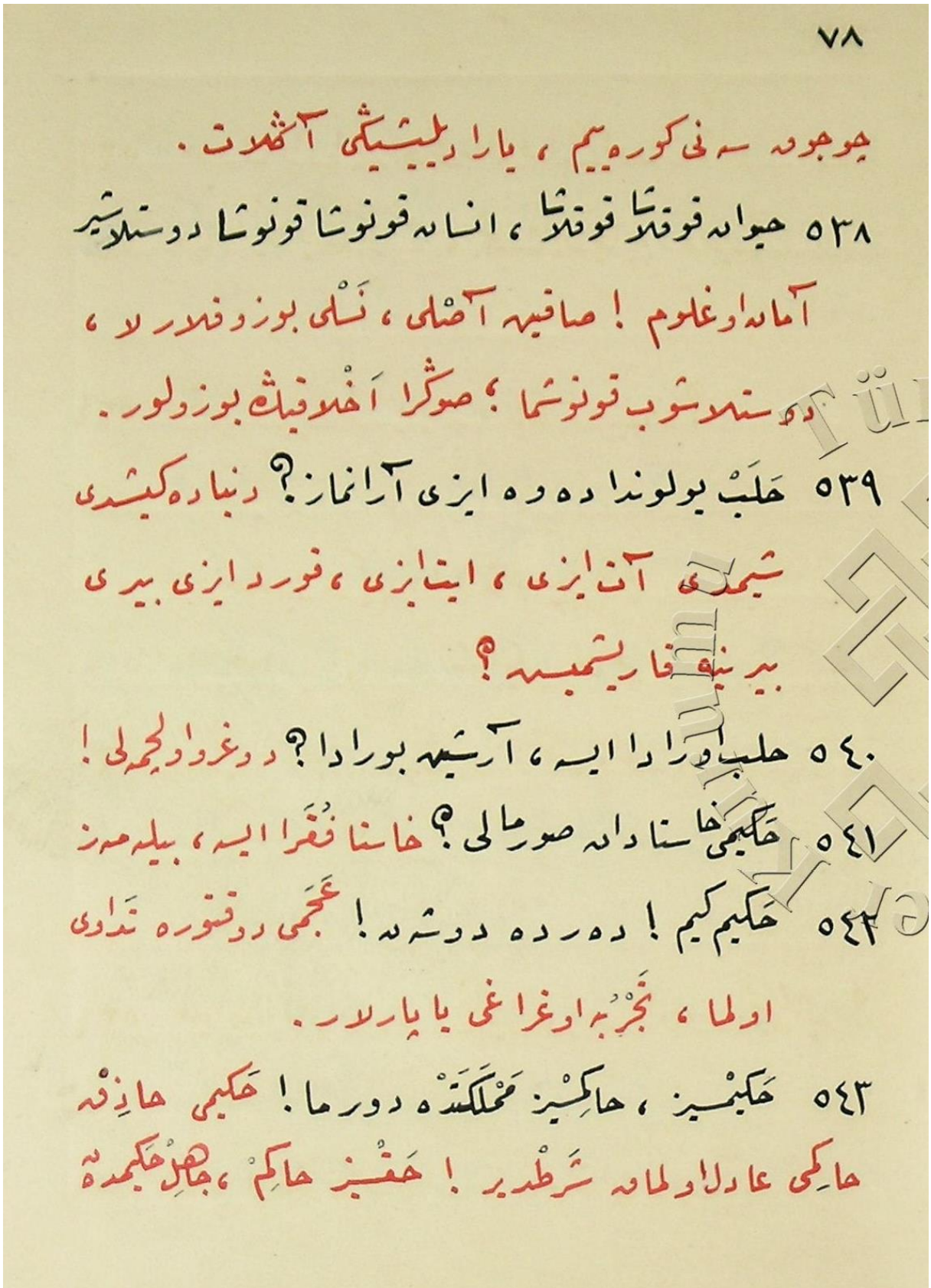

٧٨

چوجوق سه‌نی کوره‌ییم ، یارا دیلیشیکی آکلات .

٥٣٨ حیوان قوقلاشا قوقلاشا ، انسان قونوشا قونوشا دوستلاشیر

آمان اوغلوم ! صاقین آصلی ، نَسْلی بوزوقلارلا ،

دوستلاشوب قونوشما ؛ صوکرا اَخْلاقیك بوزولور .

٥٣٩ حَلَبْ یولوندا ده‌وه ایزی آرانماز ؟ دنیاده کیشدی

شیمدی آت ایزی ، ایت ایزی ، قورد ایزی بیری

بیرینه قاریشمیسه ؟

٥٤٠ حلب اورادا ایسه ، آرشین بورادا ؟ دوغرو اولچمه‌لی !

٥٤١ حَکیمی خاستادان صورمالی ؟ خاستا فُقَرا ایسه ، بیله‌مه‌ز

٥٤٢ حَکیم کیم ! ده‌رده دوشه‌ن ! عَجَمی دوقتوره تَداوی

اولما ، تَجْرُبه اوغراغی یاپارلار .

٥٤٣ حَکیمْسیز ، حاکِمْسیز مَمْلَکَتَدْه دورما ! حَکیمی حاذِقْ

حاکِمی عادل اولماق شَرْطدیر ! حَقْسیز حاکِمْ ، جاهِلْ حَکیمدن

Durûb-ı Emsâl'den örnek sayfalar.

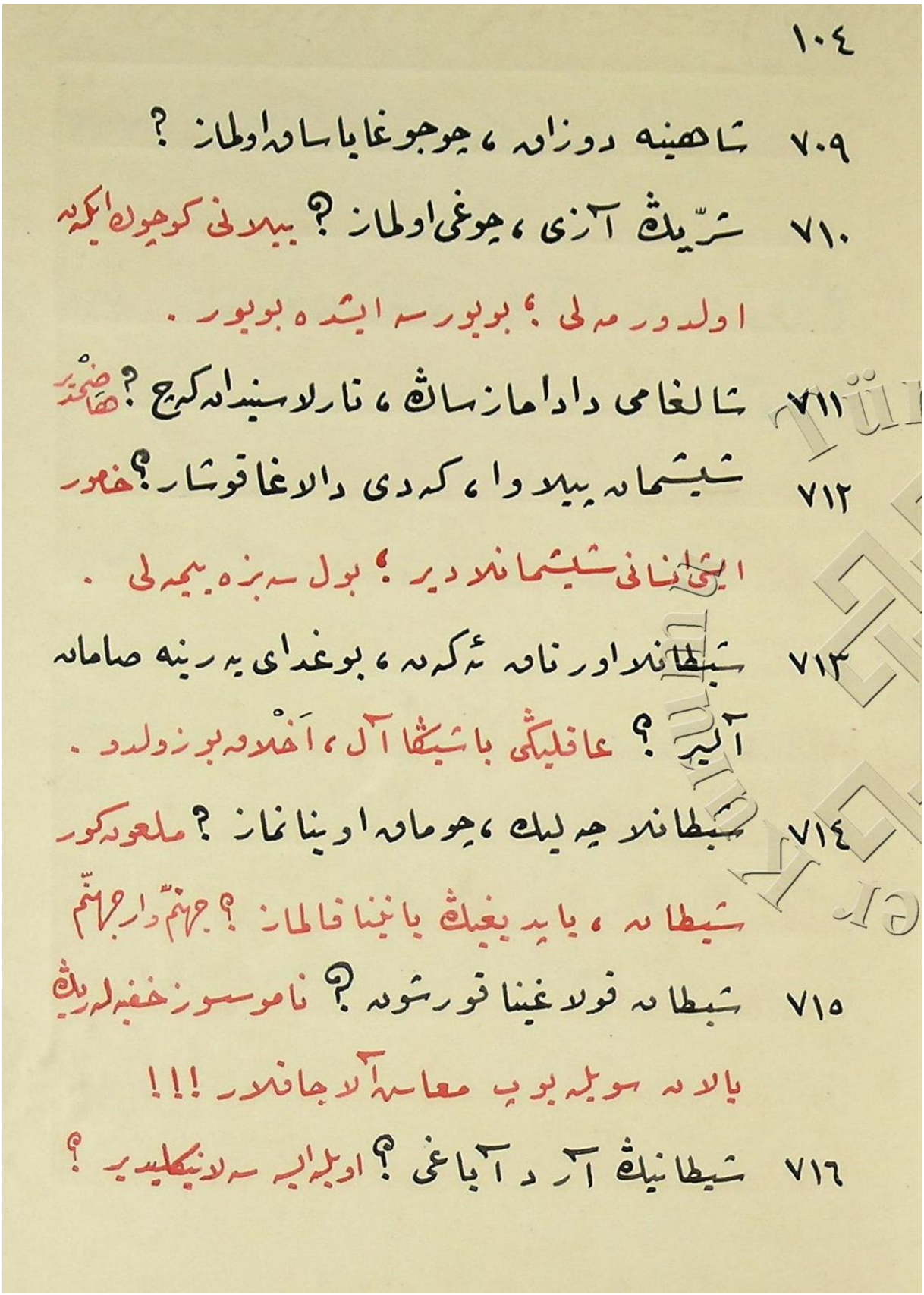

١٠٤

٧٠٩ شاهینه دوزاق ، چوجوغا یاساق اولماز ؟

٧١٠ شرّیڭ آزی ، چوغی اولماز ؟ ییلانی کوچوك ایکن
اولدورمه‌لی ؛ بویورسه ایشده بویور .

٧١١ شالغامی داداماز ساڭ ، تارلاسیندان کچ ؟ هاضْحدیر

٧١٢ شیشمان ییلاوا ، کەدی دالاغا قوشار ؟ خامور
ایشی انسانی شیشمانلادیر ؛ بول سه بزه ییمه‌لی .

٧١٣ شیطانلا اورتاق ئەکەن ، بوغدای یەرینه صامان
آلیر ؟ عاقلیڭی باشیڭا آل ، اَخْلاق بوزولدو .

٧١٤ شیطانلا چه‌لیك ، چوماق اوینانماز ؟ ملعون کور
شیطان ، یاپدیغیڭ یانینا قالماز ؟ جهنّم دار جهنّم

٧١٥ شیطان قولاغینا قورشون ؟ ناموسسوز خفیه‌لەریڭ
یالان سویله‌یوب معاش آلاجاقلار !!!

٧١٦ شیطانیڭ آرد آیاغی ؟ اویله ایسه سه‌لانیکلیدیر ؟

Durûb-ı Emsâl'den örnek sayfalar.

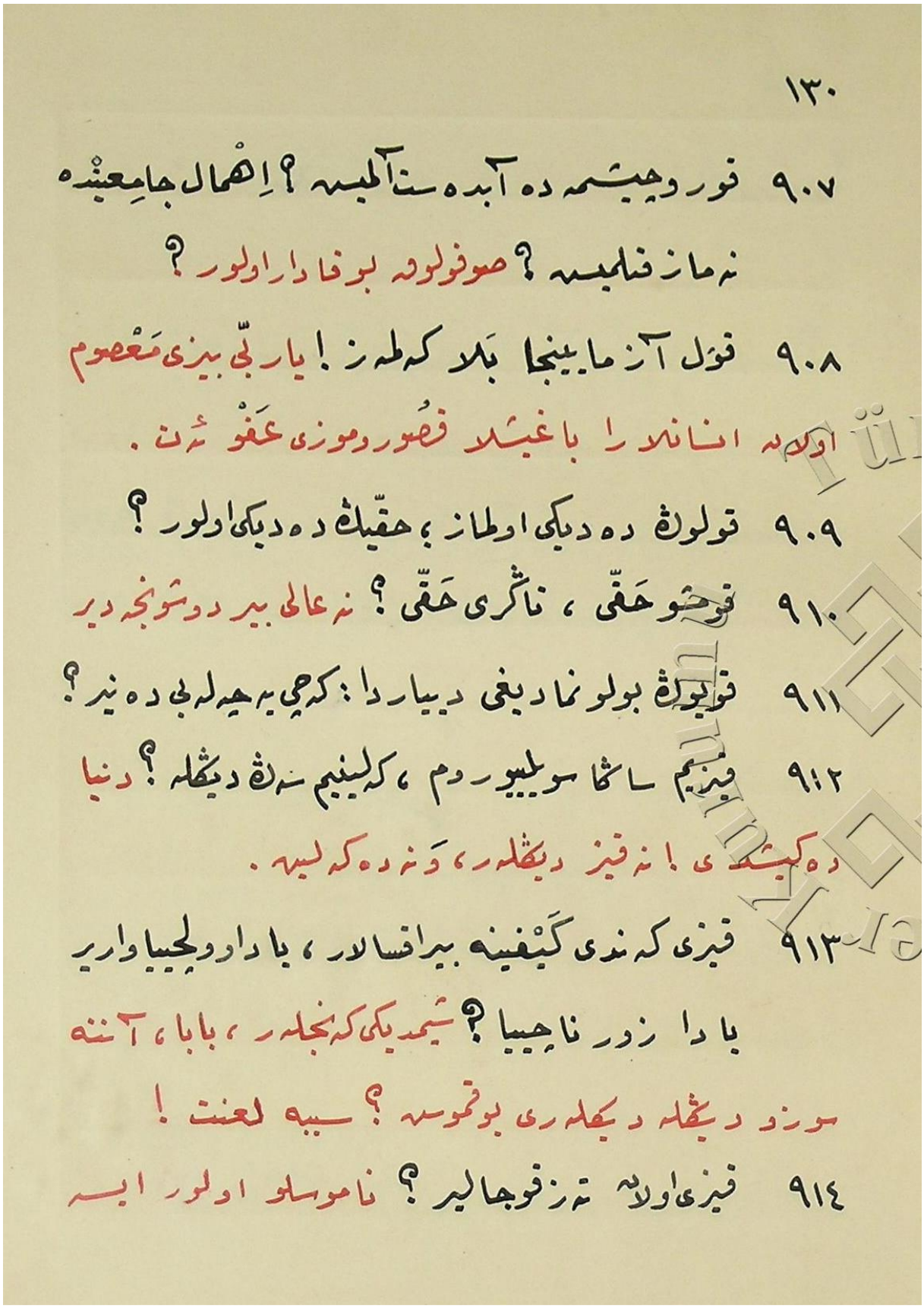

١٣٠

٩٠٧ قورو چیشمه ده آبده ست آلمیسه ؟ اِهْمال جامِعینْده
نه ماز قیلمیسه ؟ صوفولوقه بوقادار اولور ؟

٩٠٨ قوْل آز ماییینجا بَلا کەلمەز ! یا ربّی بیزی مَعْصوم
اولان انسانلارا باغیشلا قصُوروموزی عَفْو ئەت .

٩٠٩ قولوڭ دەدیکی اولماز ، حقّیڭ دەدیکی اولور ؟

٩١٠ قومشو حَقّی ، تاڭری حَقّی ؟ نه عالی بیر دوشونجه دیر

٩١١ قویوڭ بولونمادیغی دییاردا : کەچی یه چەلەبی دەنیر ؟

٩١٢ قیزیم ساڭا سویلییوروم ، کەلینیم سەڭ دیڭلە ؟ دنیا
دەکیشدی ! نه قیز دیڭلەر ، وَنه دەکەلین .

٩١٣ قیزی کەندی کَیْفینه بیراقسالار ، یا داوولچییا واریر
یا دا زور ناچییا ؟ شیمدیکی کەنجلەر ، بابا ، آننه
سوزو دیڭلە دیکلەری یوقموش ؟ سببه لعنت !

٩١٤ قیزی اولان تەز قوجالیر ؟ ناموسلو اولور ایسه

Durûb-ı Emsâl'den örnek sayfalar.

Tercüme-i Hâl'in (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 1391.) kapak sayfası.

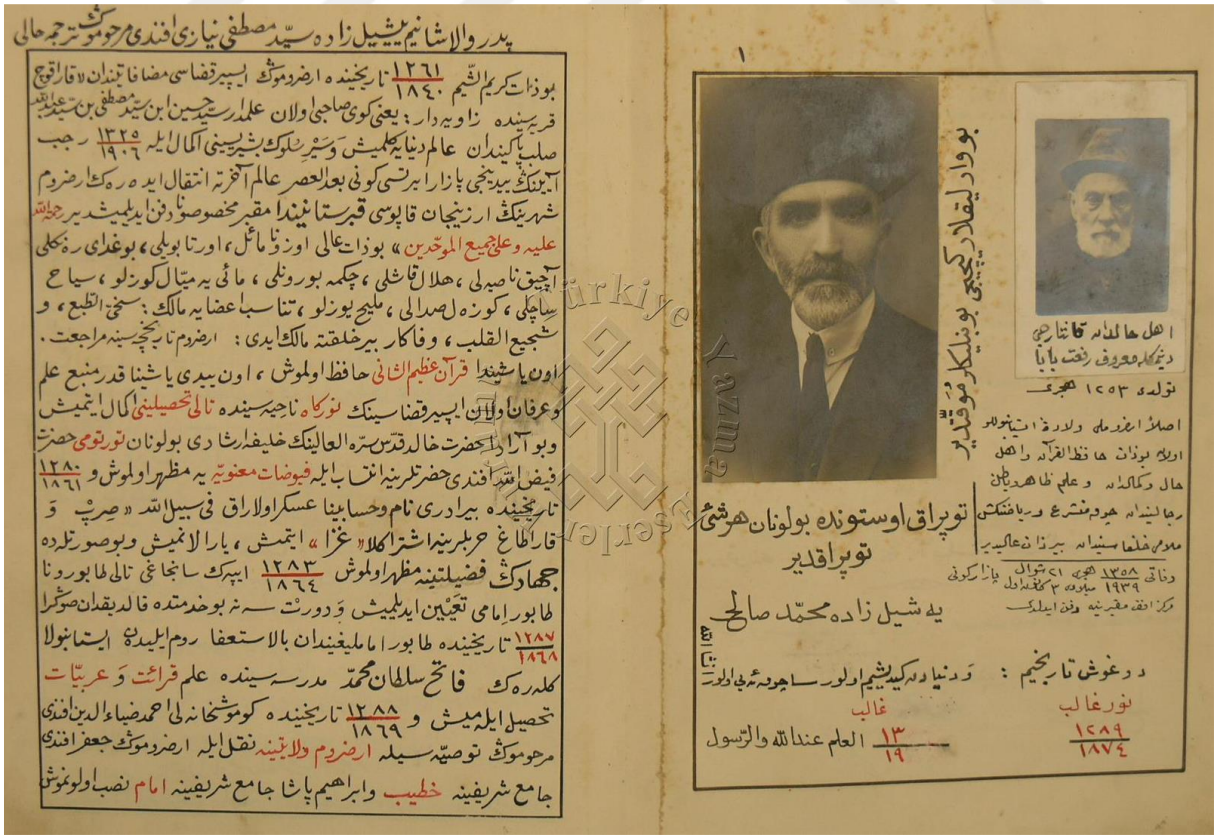

Tercüme-i Hâl'in müellifinin numaralandırdığı ilk sayfası.